

ПЪТЯТ КЪМ СПАСЕНИЕТО

(Кратък очерк по аскетика)

Светител Теофан Затворник Вишенски

ПЪТЯТ КЪМ СПАСЕНИЕТО: (Кратък очерк по аскетика)

Светител Теофан Затворник Вишенски

Светителят Теофан (Говоров), Затворник Вишенски (1815-1894), е истински светилник на Православието. Трудовете му по тълкуване на Свещеното Писание, аскетическите съчинения, духовните писма, наставленията и проповедите и до днес просвещават душите на хората и ги насочват към спасение.

Във втория том от трилогията “Изложение на християнското правоучение”, която светителят съставил още приживе въз основа на свои трудове, публикувани в списание “Домашная беседа”, са включени книгите “Пътят към спасението”, “Писма за християнския живот” и “Поучения”.

В “Пътят към спасението” се разглеждат степените на развитие на християнския живот в нас, “които по свойствата си могат да бъдат наречени така: обръщане към Бога, изправяне на себе си, очистване и осветяване” - е написал светителят. Книгата представлява едно задълбочено изследване и много ценно ръководство за духовен живот - това е плод на духовния опит, който архипастирят щедро дарява на ревнуващите за спасение.

Славянобългарски манастир “Св. Вмчк Георги Зограф”©, Света Гора, Атон, 2007 г.

Въведение	1
Част I. За началото на християнския живот чрез Светото Кръщение с указание как да се запази благодатта в годините на възпитанието	3
Как започва християнския живот в нас?	4
а) Как започва християнския живот в тайнството кръщение	7
Част II. За началото на християнския живот чрез покаяние или за покаянието и обръщането на грешника към Бога	26
Как започва християнския живот в тайнството покаяние?	27
Състояние на грешника	29
Действието на Божията благодат	31
Пробуждане на грешника от греховния сън	32
Извънредни действия на Божията благодат при пробуждането на грешниците от греховния сън.....	33
Обичаен ред за придобиване на дара на пробуждащата благодат	40
Издигане до решимостта да изоставим греха и да се посветим на угаждане на Бога	52
а) Издигане до решимостта да изоставим греха	52
б) Издигане до обета да посветим себе си на Бога	58
Обличане със сила свише за делото на Богоугаждането в тайнствата покаяние и причастие	62
А) Каещият се получава всеопрощение в тайнството покаяние	62
Б) Каещият се пристъпва към тайнството свето Причастие	65
Част III. За това, как протича, зрее и крепне в нас християнския живот или, което е същото, за реда на Богоугодния живот	68
Как протича, зрее и крепне в нас християнския живот	69
1. За опазването на духа на ревност по Бога	80
а) Пребиваване в себе си	80
б) Виждане на другия свят	82
в) Пребиваване в чувствата, които са ни довели до решимост.	84
2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на човека в доброто	88
1. Упражнения, спомагащи за формирането на душевните сили в съответствие с духа на християнския живот	91
А) Упражнения, формиращи ума, с разпалване и на духовния живот	91
Б) Упражнения за формиране на волята и с насоченост към възбуждане на духа	93
В) Формиране на сърцето	94
2. Държане на тялото в съответствие с духа на новия живот	98
3. Порядък на външния живот според духа на новия живот	99
4. Благодатни средства за възпитание и укрепване на духовния живот	101
Приближаване към непрекъснатото говеене	104
а) Относно говеенето	104
б) Относно изповедта	104
в) Относно причастието	105
3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето	107
4. Начало на издигането към живо Богообщение	119
Издигане към Бога	119
Живото Богообщение се извършва в състояние на безмълвие, довеждащо до безстрастие..	122

Въведение

В “Изложение на християнското нравоучение” са описани задължителните за нас чувства и разположения, но с това далеч не е казано всичко необходимо за извършването на нашето спасение. Главната ни работа е действителен живот в Христовия дух. Само се докосни до това - и колко недоумения ще възникнат, и поради това, колко указания ще бъдат нужни, и при това - почти на всяка крачка!

Наистина, там е посочена крайната цел на човека - общуване с Бога, описан е и пътят към нея: вяра и спазване на заповедите, с помощта на Божията благодат. Остава само да се добавят думите: “Това е пътят! Върви!”.

Лесно е да се каже: “Това е пътят, върви!”. Но как да направим това? В повечето случаи не ни достига желание да вървим. Увлечена от някоя страст, душата упорито отхвърля всяка принуда и всеки призив, отвърща очите от Бога и не иска да Го гледа. Христовият закон не ѝ е по сърце; не иска и да чуе за него - той не ѝ е, както се казва, по вкуса. Пита се, как да стигнем до това, че у нас да се роди желание да вървим към Бога по Христовия път; как да направим така, че законът да се запечата в сърцето и човек, действайки съгласно този закон, да действа сякаш от себе си, непринудено, така, сякаш този закон не лежи върху него, а излиза от него?

Но да допуснем, че някой се е обърнал към Бога, да допуснем, че е обикнал закона Му. Ще бъде ли самото шествие към Бога, самото ходене по пътя на Христовия закон със сигурност успешно само поради факта, че сме пожелали това? Не. Освен желание е необходимо още да имаме сили и умение да действаме; нужна е дейна мъдрост. Този, който поеме по истинския път на Богоугаждането или започне при благодатна помощ да се стреми към Бога, по пътя на предначертания Христов закон, неминуемо ще бъде застрашаван от опасността да се отклони на кръстопътищата, да се заблуди и да погине, въобразявайки си, че се спасява. Тези кръстопътища са неизбежни поради оставащото, дори и в обърнатия, греховно влечение и разстройство на силите, които и в това състояние са способни да представят нещата в изопачен вид - да прелъстяват и да погубват човека. Към това се присъединява измама от сатаната, който неохотно се разделя с жертвите си, и когато някой тръгне от неговата област към Христовата светлина, хуква след него да го гони и залага всякакви мрежи, за да го улови отново; и често действително го улавя. Следователно и на този, който вече има желание да върви по посочения път към Господа, е необходимо да му бъдат посочени всички отклонения, възможни по този път, за да бъде предварително уведомен за това, да вижда евентуалните опасности и да знае как да ги избягва.

Тези общи за всички неизбежности по пътя на спасението правят необходимо изработването на специални ръководни правила в християнския живот, чрез който трябва да бъде определено: как да стигнем до спасителното желание за общуване с Бога и до ревност да пребиваваме в него и как безпроблемно да вървим към Бога, сред всички кръстопътища, възможни на всички етапи по този път, или казано по друг начин - как да започнем да живеем по християнски и как да се усъвършенстваме в този живот. Това ръководство трябва да поеме човека, който живее извън Бога, да го обърне към Него и след това да го заведе пред лицето Му; трябва да проследи християнския живот в неговите прояви, на дело, от началото до края, тоест как той се заражда, развива, зрее и достига до пълнота, или - което е същото - да напише история на деятелния живот на всеки християнин с указание как трябва да действа той в даден случай, за да устои в своя чин.

Зараждането и развитието на християнския живот съществено се различава от зараждането и развитието на естествения живот. Това зависи от специфичния характер на християнския живот и от отношението му към нашата природа. Човек не се ражда християнин, а става такъв след раждането си. Христовото семе пада върху земята на вече биещото сърце. Но тъй като естествено роденият човек е повреден и противоположен на изискванията на християнството, то - докато например в растението началото на живота е възбуждане на зародиша в семето, пробуждане сякаш на спящите сили - началото на истинския християнски живот в човека е своеобразно ново сътворение, даряване на нови сили, на нов живот. По-нататък, да предположим, че християнството е прието като закон, тоест, че е проявена решимост да се живее по християнски; това семе на живота (решимостта) в човека не е обградено от благоприятни за него стихии; и при това целият човек, неговите тяло и душа, остават неприспособени към новия живот, непокорни на Христовото иго; затова от този момент в човека започва уморителен труд - да формира целия себе си, всичките си сили по християнски.

Ето защо, докато растежът например при растенията е постепенно, леко и непринудено развитие на силите, при християнина е много трудна, напрегната и скръбна борба със самия себе си и той трябва да настройва силите си към това, към което те нямат разположение: трябва като воин да отнема от враговете чрез война - с двуострия меч на самопринуждението и самосъпротивата - всяка педя земя, макар и негова. Накрая, вече след дълги трудове и усилия, християнските принципи стават победоносни, господстващи без съпротива, проникват в целия състав на човешкото естество, изтласкват от него враждебните спрямо себе си изисквания и стремежи и го поставят в състояние на безстрашие и чистота, удостоверявайки го с блаженството на чистите по сърце - да вижда в себе си Бога в най-близко общуване с Него.

Такова е положението на християнския живот в нас. Той има три степени, които, според свойствата си, могат да бъдат наречени така: **първа - обръщане към Бога, втора - очистване или самоизправление, трета - освещаване**. При първата човек се обръща от тъмнината към светлината, от областта на сатаната към Бога; при втората очиства жилището на сърцето си от всички нечистоти, за да посрещне идващия в него Христос Господ; при третата Господ идва, вселява се в сърцето и вечеря с него. Това състояние на блажено общуване с Бога е целта на всички трудове и подвизи!

Да опишем всичко това и да го определим с правила ще означава да **посочим пътя към спасението**. Пълното ръководство по този въпрос взема човека от кръстопътищата на греха, превежда го по огнения път на очистването и го издига до възможната за него степен на съвършенство, *до пълната възраст на Христовото съвършенство* (Еф. 4:13). Казано по друг начин, то трябва да покаже:

1. как започва в нас християнският живот;
2. как се усъвършенства - зрее и крепне;
3. какъв става той при пълното си съвършенство.

**Част I. За началото на християнския
живот чрез Светото Кръщение с
указание как да се запази благодатта
в годините на възпитанието**

Как започва християнският живот в нас?

Трябва да си изясним кога и как започва истинският християнски живот, за да видим поставено ли е в нас началото на този живот, и ако не е поставено, да знаем как да го поставим, доколкото това зависи от нас.

Това, че някой се нарича християнин и принадлежи към Христовата църква, още не е сигурен признак на истински живот в Христа. *Не всеки, който Ми казва: Господи, Господи! Ще влезе в царството небесно* (Мат. 7:21). *И не всички, които са от Израеля, са израилтяни* (Рим. 9:6). Можеш да се числиш към християните и да не бъдеш християнин. Всеки знае това.

Има един момент, и момент - добре забележим, рязко изпъкващ в хода на живота ни, когато някой започва да живее по християнски. Това е моментът, в който в него започват да се забелязват отличителните черти на християнския живот. Християнският живот е ревност и сила да пребиваваме в деятелно общуване с Бога, поради вяра в нашия Господ Исус Христос с помощта на Божията благодат, чрез изпълняване на святата Му воля, за слава на пресвятото Му име. Същността на християнския живот се състои в Богообщение в нашия Господ Исус Христос - в Богообщение, в началото обикновено скрито не само от другите, но и от себе си. А видимото или осезаемо вътре в нас свидетелство за него е пламът на деятелната ревност, изключително за християнско Богоугаждане, с пълно самоотричане и омраза към всичко противоположно на това. Така, когато този плам на ревността се появява, се поставя началото на християнския живот; и този, в когото той действа постоянно, живее по християнски.

Да се спрем по-подробно на тази отличителна черта.

Огън дойдох да туря на земята - казва Спасителят, - *и колко бих желал да беше вече пламнал* (Лук. 12:49). Той казва това за християнския живот и го казва поради това, че видимо свидетелство за него е разпалваната в сърцето от Божия Дух ревност за Богоугаждане, приличаща на огън, защото както огънят поглъща веществото, в което се внедрява, така и ревността за живот според Христа поглъща душата, която я е възприела. И както при пожар огънят обхваща цялата сграда, така и възприетият огън на ревността ще обхване и ще изпълни цялото същество на човека.

На друго място Господ казва: *всеки с огън ще се осоли* (Марк. 9:49). И това е указание за огъня на духа, проникващ чрез ревността в цялото ни същество. Както солта, прониквайки в лесно разлагащото се вещество, го предпазва от гниене, така и духът на ревността, прониквайки в цялото ни същество, изгонва греха, покваряващ природата ни и по душа, и по тяло, от всички, дори и най-малки, негови вместилища и хранилища и с това ни спасява от нравствена развала и изгниване.

Апостол Павел заповядва: *Духа не угасяйте* (1 Сол. 5:19), *в усърдието не бивайте лениви; духом бъдете пламенни* (Рим. 12:11) - заповядва това на всички християни, за да помнят, че горенето на духа или неленостното усърдие е неотменимо свойство на християнския живот. На друго място той казва за себе си: *като забравям, що е зад мене, и като се силно стремя към това, що е пред мене, тичам към целта - към наградата на горното от Бога призвание в Христа Исуса* (Фил. 3:13, 14); и на другите внушава: *Така тичайте, за да постигнете целта* (1 Кор. 9:24). Следователно в християнския живот, вследствие на плама на ревността, има своеобразна духовна бързина и активност, с която християните се захващат с богоугодни дела, потъпквайки себе си и охотно принасяйки в жертва на Бога трудове от всякакъв вид, без жалене на себе си.

Изхождайки от това разбиране, лесно можем да направим извода, че студеното изпълнение на уставите на Църквата, а така също и коректността в делата, установена от пресметлив разсъдък, точността, сериозността и честността в поведението още не са категорични признаци, че в нас е налице истински християнски живот. Всичко това е хубаво, но щом не носи в себе си духа на живота в Христа Исуса, няма никаква цена пред Бога. Тогава дела от този род ще бъдат като бездушни истукани. И добрият часовник върви точно; но кой ще каже,

че в него има живот?! Така е и тук: ("християните") често носят име, че са живи, а всъщност са мъртви (срв.: Откр. 3:1). Тази добропорядъчност на поведението може най-много да ни заблуди. Истинското му значение зависи от вътрешните разположения, при които са възможни значителни отклонения от същинска правда при правилни дела. Както, въздържайки се външно от греховни дела, е възможно да изпитваме към тях привързаност или съуслаждане в сърцето, по същия начин, вършейки праведни дела външно, е възможно да нямаме сърдечно разположение към тях. Само истинската ревност както иска да извършва доброто в цялата му пълнота и чистота, така и преследва греха до най-малките му оттенъци. Търси първото като насъщен хляб, постъпва с второто като със смъртен враг. Воюващият мрази врага си не само лично, но и роднините и познатите му, дори вещите му, любимия му цвят и общо взето, всичко, което поне малко му напомня за него. По същия начин и истинската ревност за Богоугаждане преследва греха и в най-малките напомнания или намеци за него; защото ревнува за решителна чистота. Ако не би било това, колко нечистота би се залежала в сърцето!

И какъв успех може да се очаква, когато липсва стремителна ревност за християнско Богоугаждане? Това, в което няма трудности, взе още ще бъде изпълнявано; но щом за нещо потрябва усилен труд или някаква саможертва, веднага ще последва отказ, поради невъзможност на човека да се справи със себе си. Защото тогава няма да има на какво да се опре, за да се подвизава в доброто дело - самосъжалението ще подкопае всичките му опори. А ако се добави и някой друг мотив, освен посочения, той ще направи и доброто дело недобро. Съгледвачите при Моисей се уплашили поради това, че жалели себе си. Мъчениците отивали с желание на смърт поради това, че ги изгарял вътрешен огън. Истинският ревнител прави не само законното, но изпълнява и всеки съвет и добро внушение, тайно отпечатвано в душата; прави не само това, което възниква като задачи за изпълнение, но и е избретателен по отношение на доброто, целият в грижи само за здравето, истинското, вечното добро. "Навсякъде ни е необходимо" - казва свети Иоан Златоуст ("Беседа 31 на "Деяния на светите апостоли") - усърдие и голямо разпалване на душата, готово да се опълчи дори против смъртта; защото е невъзможно да получим по друг начин небесното царство".

Делото на благочестието и на общуването с Бога е много трудно и болезнено, особено в началото. Откъде да вземем сили, за да се справим с всички тези трудове? С помощта на Божията благодат - от одушевената ревност. Търговецът, военният, съдията, ученият практикуват професии, изпълнени с много трудности и грижи. От какво се поддържат те в трудовете си? От въодушевлението и любовта към работата си. И по пътя на благочестието не можем да се поддържаме от нищо друго. А без въодушевление и любов ще намираме в служението на Бога умора, досада, скука, вялост. И охлювът върви, но с мъка, докато за бързата сърна или за пъргавата катерица движението и преходът са удоволствие. Ревностното Богоугаждане е отраднo, окриляващо духа шестване към Бога. Без него можем да развалим цялото дело. Трябва да вършим всичко за Божия слава, напук на живеещия в нас грях; а без това ще изпълняваме всичко само по навик, поради изискване на благоприличието, защото така се прави отдавна и така правят другите. Трябва да правим *всичко*; а в противен случай ще направим едно нещо, а друго - не, и при това - без никакво съкрушение и дори спомен за пропуски. Трябва да вършим *всичко* с внимание и предпазливост, като *главна работа*; а в противен случай ще го вършим както и да е.

И така, ясно е, че без ревност християнинът е лош християнин - вял, отпуснат, безжизнен, нито топъл, нито студен - и такъв живот не е живот. Като знаем това, да се постараяме да се проявим като истински ревнител за добри дела, за да бъдем истински угодни на Бога, нямайки сквернота или порок, или нещо подобно.

И така, сигурно свидетелство за християнски живот е огънят на дейната ревност за Богоугаждане. Сега се пита, как се запалва този огън? Кои са неговите производители?

Тази ревност се произвежда от действието на благодатта, но не и без участието на свободната ни воля. Християнският живот не е естествен живот. Такова трябва да бъде и началото му или първото му пробуждане. Както в семето растителният живот се пробужда тогава, когато до скрития в него зародиш проникнат топлина и влага, а чрез тях - всевъзстановяващата сила на живота, така и в нас Божественият живот се пробужда, когато в сърцето проникне Духът Божий и постави там началото на живота по дух, очиства и събира в едно помрачените и разбити черти на Божия образ. Пробужда се желание и свободно търсене (под действие отвън), после слиза благодат (чрез тайнствата) и като се съчетае със свободата, ражда гореща ревност. И никой да не мисли, че сам по себе си може да роди тази жизнена сила: трябва да се молим за нея и да

бъдем готови да я приемем. Огънят на ревността със сила - това е Господня благодат. Божият Дух, слизайки в сърцето, започва да действа в него не само с поглъщаща, но и с вседействаща ревност.

Някои си мислят: "Защо е нужно това действие на благодатта? Нима не можем сами да вършим добри дела? Ето, направихме това или онова добро дело. Ще поживеем и ще направим още нещо". Може би рядко някой не си задава този въпрос. Други казват: "Сами не можем да вършим "нищо добро". Но тук става въпрос не за отделни, добри дела, а за прераждане на целия живот, за нов живот, за живот в цялата му пълнота - такъв, който води до спасение. В отделни случаи не е трудно да направим нещо даже много добро, както са правели и езичниците. Но нека някой твърдо да се реши на постоянно добротворство, да определи реда му по указание на Божието слово - и това - не за един месец или година, а за цял живот - и да реши да пребивава неотклонно в този ред, и после, когато остане верен на това, нека да се хвали със силата си; а ако не може да направи това, не е ли по-добре да си мълчи? Малко ли опити за самоделно започване и устройване на християнски живот е имало и има? И всички те са завършвали и завършват с нищо. Постои малко човек в новоизбрания ред - и го зарязва. И как да стане другоаче? Няма сили. Само за вечната Божия сила е свойствено да ни поддържа неизменни в разположението сред непрекъснатите приливи на временни изменения. Затова трябва да се преизпълним с тази сила, да я измолим и приемем според чина - и тя ще ни повдигне и извлече от временното вълнение.

Обърнете се към опита и вижте кога идват такива помисли на самодоволство? Когато човек е в състояние на покой, когато нищо не го смущава, нищо не го прелъстява и не го влече към грях, той е готов на най-свят и чист живот. Но само да се появи леко движение на страст или съблазън - къде отиват всички обети?! Човек, водещ невъздържан живот, не си ли казва често: "Няма повече да правя така"? Но насищането на страстта е преминало, надига се нов позив и той пак се озовава в грехове. Добре ни е да разсъждаваме за търпене на обиди, когато всичко върви по наша воля, не напреки на самолюбие. Тогава чувството на оскърбеност или сърдитост, на което се предават другите, може би ще ни се стори странно. Но ако се случи ти самият да попаднеш в подобна ситуация, тогава не само дума, но дори и един поглед ще те накара да излезеш извън себе си. Така, когато духът е в покой, можеш самонадеяно да мечтаеш за възможността сам, без помощ свише, да водиш християнски живот. Но щом злото, напластило се на дъното на сърцето, се вдигне като прах от вятъра, тогава всеки ще намери в собствения си опит осъждане на своята самоувереност. Когато помисъл след помисъл, желание след желание - едно от друго по-лоши - започнат да тревожат душата, тогава всеки ще забрави за себе си и неволно ще възкликне заедно с пророка: *Водите стигнаха до душата (ми). з атънах в дълбоко блато* (Пс. 68:2, 3). *О, Господи, спаси! о, Господи, спомогни!* (Пс. 117:25).

Не се ли случва често така: някой самоуверено мечтае да пребивава в доброто. Но ето, представя си лице или предмет, ражда се желание, възбужда се страст; човекът се увлича и пада. След това му остава само да се погледне и да каже: "Колко е лошо това!" Но ето, появява се удобен случай за развлечение, и той отново е готов да се увлече. По-нататък някой го оскърбява: започва кавга, укори, осъждане; появява се възможност за несправедна, но изгодна сделка - залавя се и за нея; унижава един, заяжда се с друг, блъска трети, и всичко това - след като се е хвалил с възможността сам, без особена помощ свише, да се държи свято. Но къде е силата? *Духът е бодър, а плътта - немоощна* (Мат. 26:41). Виждаш добро и вършиш зло: *кога искам да върша доброто, злото стои до мене* (Рим. 7:21). Ние сме в плен; изкупи ни, Господи!

Едно от първите вражески нападения срещу нас е помисълът на самонадеяността, тоест, ако не отхвърляне, то нечувстване на нужда от благодатна помощ. Врагът сякаш казва: "Не ходи там - към светлината, където искат да ти дадат някакви нови сили! При мен и така ти е добре!". И човек се отдава на покой. А врагът междуременно - тук подхвърли камък (на неприятност), там те заведе на хлъзгаво място (прелестта на страстите), на друго място обсипе с цветя маскирани примки (светла обстановка). Без да се оглежда, човек отива все по-нататък и по-нататък и не се досеща, че пада все по-надолу и по-надолу, докато накрая не се спусне до самото дъно на злото - пред преддверието на ада. Не е ли необходимо в такъв случай да му извикаме като на първия Адам: "Човече, къде си? Къде си отишъл?" Ето този призив е действието на благодатта, което кара грешника за пръв път да се вгледа в себе си.

И така, ако желаеш да започнеш да живееш по християнски, **намери благодатта**. Моментът, в който благодатта слезе и се съчетае с твоята воля, ще бъде момент на раждането на християнския - силен, твърд, многоплоден - живот.

Къде да намерим и как да получим благодат, зачеваща живот? - Придобиването на благодат и освещаването на нашето естество от нея се извършва **в тайнствата**. Тук ние предлагаме на Божието действие или поднасяме на Бога своята негодна природа - и Той с действието Си я пресъздава. На Бог Му е било угодно, за да поразии гордия ни ум, в самото начало на истинския живот да скрие силата Си под покрива на просто вещество. Не разбираме как става това, но опитът на цялото християнство свидетелства, че това не става по друг начин.

Тайнствата, отнасящи се предимно към началото на християнския живот, са две: **кръщение и покаяние**. Затова и едни от правилата относно началото на истинския християнски живот се съсредоточават около кръщението, а други - около покаянието.

а) Как започва християнският живот в тайнството кръщение

Кръщението е първото тайнство в християнството, правещо човека християнин, достоен да бъде удостоен с даровете на благодатта и чрез другите тайнства. Без него човек не може да влезе в християнския свят - да стане член на Църквата. Предвечната Премъдрост си е построила дом на земята; вратата на този дом е тайнството кръщение. През тази врата хората не само влизат в Божия дом, но при нея се обличат и с достойна за него дреха получават ново име и знак, отпечатващ се в цялото същество на кръщавания, по който после и небесните, и земните го разпознават и различават.

Който е в Христа, той е нова твар (2 Кор. 5:17) - учи апостолът. Християнинът става такава нова твар при кръщението. Човек излиза от купела съвсем не такъв, какъвто влиза в него. Както светлина е противоположна на тъмнината и животът - на смъртта, така и кръстеният е противоположен на некръстения. Заченат в беззакония и роден в грехове, човек до кръщението носи в себе си цялата отрова на греха, с цялата тежест на последствията от него. Той е в немилост пред Бога, по естество е чедо на греха; повреден е, разстроен е в самия себе си, в съотношението между частите и силите и в тяхната насоченост предимно към размножаване на греха; подчинен е на влиянието на сатаната, който властно действа в него поради греха, живеещ в него. В резултат на всичко това след смъртта си той неминуемо е оброчник¹ на ада, където ще трябва да се мъчи заедно със своя княз и с неговите съучастници и слуги.

Кръщението ни избавя от всички тези злини. То сменя клетвата със силата на Христовия кръст и връща благословието - кръстените са Божии чедра, както Сам Господ им *даде възможност да се нарекат и да станат* (Иоан. 1:12). *Ако пък сме чедра, ние сме и наследници: наследници Божи, а сънаследници на Христа* (Рим. 8:17). Небесното царство принадлежи на кръстения вече поради самото кръщение. Той бива извзет от владичеството на сатаната, който сега губи властта над него и силата да действа самоволно в него. С влизането в Църквата - дома за убежище - за сатаната се затварят входовете към новокръстения. Той е тук като в безопасен двор.

Всичко това са външни духовни предимства и дарове. Какво се случва вътре? - Изцеление на греховната болест и повреда. Силата на благодатта прониква вътре и възстановява тук Божествения ред в цялата му красота, лекува разстройството както в състава и отношението на силите и частите, така и в главната насоченост от себе си към Бога - за Богоугаждане и увеличаване на добрите дела. Затова кръщението е възраждане или ново раждане, поставящо човека в обновено състояние. Апостол Павел сравнява всички кръстени с възкръсналия Спасител, давайки да се разбере, че те имат също такава светлота в обновяването си същество, каквото се яви човечеството (човешкото естество) в Господ Иисус, чрез възкресението Му в слава (Рим. 6:4). Това, че и насоката на дейността в кръстения се променя, се вижда от думите на същия апостол, който на друго място казва, че те *живеят не вече за себе си, а за Оногова, Който умря за тях и възкръсна* (2 Кор. 5:15). *Колкото до това, че Той умря, умря веднъж за греха; а колкото до това, че живее, живее за Бога* (Рим. 6:10). *Ние се погребяхме с Него чрез кръщението в смъртта* (Рим. 6:4), и: *ветхият наш човек е разпнат с Него, за да бъде унищожено греховното тяло, та да не бъдем вече роби на греха* (Рим. 6:6). Така чрез силата на кръщението цялата дейност на човека се обръща от себе си и греха към Бога и правдата.

¹Оброчник - крепостен селянин, който плаща данък на помешчика в Царска Русия. - Б. пр.

Обърнете внимание на думите на апостола: *да не бъдем вече роби на греха* (Рим. 6:6), и: *Грехът не бива да господарува над вас* (Рим. 6:14). Те ни дават да разберем, че това, което в разстроена паднала природа представлява сила, теглеца към греха, не бива напълно унищожено при кръщението, а само се поставя в такова състояние, в което няма власт над нас, не господарува над нас и ние не сме му роби. То се намира, живее и действа в нас, само че не като господар. От този момент нататък главенството принадлежи вече на Божията благодат и на духа, който съзнателно ѝ се предава. Свети Диадок, обяснявайки силата на кръщението, казва, че преди кръщението грехът живее в сърцето, а благодатта действа отвън; а след него благодатта се вселява в сърцето, а грехът привлича отвън. Той бива изгонен от сърцето като враг от укрепление и се заселва навън, в частите на тялото, откъдето и действа чрез откъслечни атаки. Затова и е непрестанен изкушител, съблазнител, но вече не е властелин - безпокои и тревожи, но не повелява².

Така се заражда новият живот при кръщението! Какво се изисква при това от страна на човека или как той достига до това, че се обновява при кръщението - е описано в "Изложение на християнското нравоучение", особено в статията "Норма на християнски живот". Тук не повтаряме това, защото възрастният, пристъпващ към кръщение, е също като грешника, обърнал се към Бога с покаяние; а за последното ще стане дума подробно по-нататък, ще има втори раздел. Тогава любознателността на всеки по този въпрос ще бъде напълно задоволена.

Тук обръщаме внимание на това, как християнският живот започва чрез кръщението в тези, които ще се кръстят като младенци, както се случва предимно при нас. Защото тук началото на християнския живот има една характерна особеност, произтичаща от отношението на благодатта към свободата.

Вече знаете, че благодатта слиза върху свободното желание и търсене и че само от взаимното им съчетаване се зачева съответстващ на благодатта и на свойствата на свободната твар нов благодатен живот. Господ дава благодатта даром; но изисква човек да я търси и да я възприема с желание, посвещавайки се изцяло на Бога. Изпълнението на това условие при покаянието и кръщението на възрастни е очевидно. Но как се изпълнява то при кръщението на младенци? При младенца няма употреба на разум и свобода, следователно той не може да изпълни условието за християнски живот, тоест желанието да се посвети на Бога. А това условие непременно трябва да бъде изпълнено. Поради това християнският живот при кръстените младенци започва с една особеност. А именно:

Благодатта слиза върху душата на младенца и сама извършва всичко в нея така, сякаш при това участва и свободата на единственото основание, че в бъдеще този несамосъзнаващ се и недействащ лично младенец, когато почне да води съзнателен живот, сам охотно ще се посвети на Бога, с желание ще възприеме благодатта, щом открие в себе си нейните действия, ще се радва, че я има, ще благодари, че е направено така за него, и ще изповядва, че ако в момента на кръщението му бяха дадени разум и свобода, той не би постъпил по различен начин и не би поискал нищо друго. Заради това бъдещо свободно посвещаване на себе си на Бога и съчетаване на свободата с благодатта, Божествената благодат се дава цялата на младенца и без него извършва в него всичко, което е характерно за нея, само поради уверението, че изискваното желание и предаване на себе си на Бога несъмнено ще бъде факт - уверение, което дават кръстниците, гарантирайки на Бога пред Църквата, че този младенец, щом започне да води съзнателен живот, ще покаже именно такава употреба на свободата, каквато се изисква за благодатта, като поемат задължението действително да доведат кръщелника си младенец до това.

По този начин чрез кръщението в младенца се посява семето на живота в Христа и съществува в него; но животът още сякаш не е негов - действа като формираща го сила. Духовният живот, зароден от благодатта на кръщението в младенца, ще стане собствен за човека, ще се яви в пълния си вид, съответстващ не само на благодатта, но и на свойствата на разумната твар, едва когато той, след като у него се появи съзнание, със свободната си воля се посвети на Бога и с желяещо, радостно и благодарно възприемане усвои намерената в себе си благодатна сила. Истинският християнски живот действа в него и до този момент, но някак без негово знание, действа в него, а още сякаш не е негов; а от момента на осъзнаването и избора той става негов собствен, не само благодатен, но и свободен.

²Блажени Диадок, епископ Фотикийски. Подвижническо слово за деятелния живот / Добротолюбие, т. 3. Славянобългарски манастир "Св. вмчк Георги Зограф", Света Гора, Атон, 2000 г., с. 55-65.

Поради този по-кратък или по-продължителен промеждутък от време между кръщението и посвещаването на себе си на Бога, началото на християнския нравствен живот чрез благодатта на кръщението в младенците се разширява, така да се каже, до неопределено пространство от време, през което младенецът зрее и се формира като християнин в светата Църква сред християни, както преди това се е формирал телесно в утробата на майка си.

Запомнете добре тази мисъл, читателю. Тя ще ни бъде крайно необходима при определянето на това, как родителите, кръстниците и възпитателите трябва да се държат с кръстения младенец, който им се поверява от светата Църква и Господа.

От само себе си се разбира, че след кръщението на младенеца пред родителите и възпитателите стои много важна задача - така да ръководят кръщелника, че той, като почне да води съзнателен живот, да осъзнае в себе си благодатните сили, да ги приеме с радостно желание заедно със свързаните с тях задължения и изисквания от тях начин на живот. Това ги изправя лице в лице с въпроса за християнското възпитание или за възпитанието според изискването на благодатта на кръщението с цел запазване на тази благодат.

За да стане по-ясно как трябва да се държим с кръстения младенец, за да бъдат постигнати посочените цели, трябва да си припомним споменатата по-горе мисъл, че благодатта осенява сърцето и обитава в него, когато там е налице обръщане от греха и себе си към Бога. Заради тази нагласа, проявявана дейно, по-нататък се дават и всички други дарове на благодатта и всички предимства на облагодатените, Божие благоволение, сънаследство с Христа, поставяне извън областта на сатаната, извън опасността да бъдеш осъден в ада. А щом тази нагласа на ума и сърцето се притъпи или изгуби, грехът веднага отново започва да властва над сърцето, а чрез греха върху човека се поставят оковите на сатаната и му се отнемат Божието благоволение и сънаследството с Христа. Благодатта в младенеца укротява и заглушава греха; но той може отново да оживее и да се надигне, ако му бъдат дадени храна и свобода. И така, цялото внимание на тези, върху които лежи задължението да пазят в цялост приетото от купела дете-християнин, трябва да бъде насочено към това, по никакъв начин да не допуснат грехът отново да почне да властва над детето, по всякакъв начин да потискат и обезсилват греха, и да подбуждат и укрепват насочеността към Бога. Трябва да направят така, че това настроение в растящото дете да расте заедно с него, макар и под ръководство, но в същото време и самостоятелно, така че то все повече и повече да свиква да господарува над греха и да го побеждава заради Богоугаждането, да свикне така да употребява силите на духа и тялото, че това да бъде не робство на греха, а служение на Бога. Че това е възможно, се вижда от факта, че роденият и кръстеният целият е семе на бъдещето или земя, изпълнена със семена. Влятата от благодатта на кръщението нова нагласа не е само мислена или привидна, а е действителна, тоест също е семе на живота. Щом всяко семе се развива според вида си, то и семето на благодатния живот може да се развива в кръстения. Ако в него бъде поставено семе на побеждаващо греха обръщане към Бога, то също може да бъде развито и отгледано, както и другите семена. Трябва само да употребим действени средства за това или да определим целесъобразен начин за въздействие върху кръстения младенец.

При това целта, към която трябва да бъде насочено всичко, е този нов човек, като започне да води съзнателен живот, да се самоосъзнае не само като човек, като разумно, свободно същество, но заедно с това и като лице, поело задължение към Господа, с Когото е неразривно съединена вечната му участ; и не само да се осъзнае като такъв, но и да бъде способен да действа според това задължение и да вижда в себе си преобладаващо влечение към него. Пита се, как да постигнем това? Как да постъпваме с кръщелника, та като порасне, да не желае нищо друго, освен да бъде истински християнин. Или - как да възпитаваме по християнски?

В отговор на това няма да разглеждаме всичко подробно. Ще се ограничим само с общ преглед на цялото християнско възпитание, като целим да посочим как в даден случай да подкрепяме и укрепяваме добрата страна в децата и как да обезсилваме и потискаме лошата.

Тук вниманието се спира най-напред върху младенеца в люлката, до пробуждането в него на каквито и да било способности. Младенецът живее, следователно може да се влияе върху неговия живот. Тук са приложими **светите Тайни, след тях - цялата църковност; и заедно с тях - вярата и благочестието на родителите.**

Всичко това в съвкупност ще формира спасителна атмосфера около младенеца. С всичко това тайнствено се поддържа благодатният живот, заченат в младенеца.

Честото причастяване със светите Христови Тайни (може да се добави: **колкото се може по-често**) живо и действено съединява с Господа новия Му член чрез пречистите Му Тяло и Кръв, освещава го, умиротворява го и го прави непристъпен за тъмните сили. Постъпващите по този начин забелязват, че в деня, в който причастяват детето, то се потапя в дълбок покой, без силни движения на всички естествени потребности, дори на тези, които при децата действат по-силно. Понякога то се изпълва с радост и игривост на духа и е готово да прегърне всекиго като близък роднина. Нерядко светото причастие се съпровожда и с чудеса. Свети Андрей Критски през детството си дълго време не можел да говори. Когато съкрушените му родители се обърнали към молитвата и благодатните средства, по време на причастяване Господ с благодатта Си освободил от оковите езика на този, който по-късно напоил Църквата с потоци от сладкоречие и премъдрост. Един лекар въз основа на свои наблюдения засвидетелствал, че в повечето случаи на детски болести децата трябва да се носят за приемане на свето причастие, и много рядко е имало нужда след това да се употребяват медицински средства.

Голямо влияние върху децата има **честото носене на църква, поднасянето им към и целуването на светия Кръст, Евангелието, икони**, покриване с покровци; също и вкъщи - често поднасяне под икони, често прекръстване, поръсване със светена вода, прикадяване с тамян, прекръстване на люлката, на храната и на всичко, влизащо в контакт с него, благословение от свещеник, носене вкъщи на икони от църквата, молебени. Общо взето, **всичко църковно** по чуден начин разпалва и храни благодатния живот на детето и винаги е най-сигурната и непреодолима защита против опитите на тъмните сили, които отвсякъде са готови да проникнат в едва започналата да се развива душа, за да я заразят с дъха си.

Под тази видима охрана има невидима - **Ангелът Пазител**, поставен от Господа до младенеца още от момента на кръщението. Той го пази, невидимо му влияе с присъствието си и при нужда внушава на родителите какво трябва да направят с намиращото се в опасност детенце.

Но неверието, небрежността, безчестието и лошият живот на родителите могат да разрушат и да лишат от плод всички тези толкова здрави огради, тези мощни и истински защити. Това става и защото тези средства или не се употребяват, или се употребяват не както трябва; но най-вече - поради вътрешно влияние. Наистина Господ е милостив, особено към невинните, но съществува непостижима за нас връзка между душите на родителите и душата на детето и не можем да определим докъде се простира влиянието на родителските души върху детската душа; и същевременно, докъде, при наличието на заразно влияние от страна на първите, се простира Божието милосърдие и снизходителност към душата на детето. Случва се то да се прекрати и тогава пригответните вече причини дават своя плод. Затова **духът на вяра и благочестие на родителите** трябва да бъде считан за най-мощното средство за запазване, възпитание и укрепване на благодатния живот в децата.

През първите дни, месеци и дори години духът на младенеца сякаш още не се движи. Невъзможно е да му предадем нещо по обичайния начин, за да го усвои. Но можем да му въздействаме косвено.

Съществува един специален начин на общуване между душите чрез сърцето. Един дух влияе на друг чрез чувството. Това влияние върху душата на младенеца е толкова по-лесно, колкото по-пълно и по-дълбоко родителите са обърнати със сърцето си към младенеца. Бащата и майката чезнат по детето и както се казва, го обожават. И ако духът им е проникнат от благочестие, то е невъзможно то да не въздейства по свой начин върху душата на детето. Най-добрият външен посредник при това е **погледът**. Докато при другите сетива душата остава скрита, околото я разкрива пред погледите на другите. Това е точката на среща на една душа с друга. Нека душите на майката и на бащата да преминават със свети чувства през това отвърстие до душата на детето. Те не могат да не я помазват с този свят елей. В погледа им трябва да свети не само любов, която е така естествена, но и вяра, че в скута си държат нещо повече от обикновено дете, и надежда, че Този, Който им е дал да надзирават това съкровище като някакъв съд с благодат, ще ги снабди и с достатъчно сили, за да го опазят, и накрая, непрекъснато извършвана в духа молитва, подбуждана от надеждата според вярата.

Когато родителите оградят по този начин люлката на своето детенце с този дух на истинско благочестие, когато, заедно с това, от една страна, Ангелът Пазител, а от друга - светите Тайни и цялата църковност

действат върху него отвън и отвътре, около зараждащия се живот ще се образува сродна на него духовна атмосфера, която ще прелее в него и своя характер, подобно на това, както и свойствата на кръвта - началото на телесния живот - зависят много от околния въздух. Казват, че съдът запазва за дълго, ако не и завинаги, миризмата на веществото, което наливат в него веднага след изработването му. Същото трябва да се каже и за посочената обстановка около децата. Тя ще прониква благодатно-спасително в изграждащите се форми на детския живот и ще поставя печата си върху тях. Това е непреодолима преграда за влиянието на духовете на злобата.

Когато се започне с такъв порядък от люлката, трябва след това да я продължават и през цялото време на възпитанието - и през детството, и през юношеството. Църквата, църковността и светите Тайни са като скиния за децата, под която те трябва да пребивават неотлъчно. Примерите (св. пр. Самуил, св. Теодор Сикеот - 22 април, и други) показват колко спасително и многоплодно е това. Дори само с това могат да бъдат заменени, както и не без успех се заменят всички средства за възпитание. Древният начин на образование се е състоял предимно в това.

Когато силите на детето започнат една след друга да се пробуждат, родителите и възпитателите трябва да повишат вниманието си, защото, когато под влияние на посочените средства влечението към Бога у тях започне да нараства, да се усилва и да ги увеличи след себе си, в същото време и живеещият в тях грях не дреме, а се мъчи да завладее същите сили. Неизбежната последица от това е - **вътрешна борба**. Тъй като децата са неспособни да я водят сами, то родителите разумно заемат мястото им. Но тъй като тя трябва да бъде водена все пак, от силите на децата, то родителите трябва строго да пазят първите наченки на пробуждането им, така че още от първия момент да им дадат склонност, съответстваща на главната цел, към която трябва да бъдат насочвани.

Така започва борбата на родителите с греха, живеещ в детето. Макар този грях да е лишен от опорна точка, все пак действа, и за да се спре на нещо здраво, се старая да завладее силите на тялото и душата. Не бива да допускаме това и трябва сякаш да изтръгнем силите от ръцете на греха и да ги предадем на Бога. Но за да действваме, при това не без основание, а с разумно познаване на правилността на избрания метод, трябва добре да си изясним какво търси останалият грях, с какво се храни, чрез какво точно ни завладява. Основните подбудители, теглещи към грях, са своеумието (или любопитството) в ума, своеволието - във волята, самонаслаждаването - в чувството. Затова трябва така да ръководим и насочваме развиващите се сили на душата и тялото, че да не ги предаваме в плен на плътоугодието, любопитството, своеволието и самонаслаждението - защото това ще бъде греховен плен, - а напротив, да ги приучваме да се отчуждават от тях и да господстват над тях и по този начин, колкото се може, да ги обезсилваме и довеждаме до безвредност. Това е главният принцип. След това трябва да съобразим с него и цялото възпитание. За тази цел ще прегледаме най-важните действия на тялото, душата и духа.

Най-напред се събуждат и след това постоянно са в активна дейност чак до смъртта потребностите на тялото. Затова е още по-необходимо да ги поставим в необходимите предели и да ги закрепим с навик, та после да има по-малко безпокойства от тях. Тук най-важната за телесния живот функция е **храненето**. В нравствено отношение то е седалище на страстта за греховно удоволствие на плътта или място за неговото развитие и хранене. Затова трябва така да храним детето, че като развиваме живота на тялото и като му доставяме сила и здраве, да не разпалваме в душата му плътоугodie. Не бива да гледаме, че детето е малко - трябва още от първите години да започнем да вкарваме в разумни граници желанията на склонната към грубото вещество плът и да приучваме детето да властва над нея, така че и през детството, и през юношеството, и след тях, да може да се справя лесно и свободно с тази потребност. Първата закваска е много ценна. От детското хранене зависят много неща в бъдеще. Неусетно могат да се развият сластолюбие и неумереност в храненето - два вида чревоугodie, гибелни за тялото и душата склонности, асоцииращи се с храненето.

Затова дори лекарите и педагозите съветват: 1) да избираме здрава и годна храна, в зависимост от възрастта на възпитавания: защото една храна е подходяща за кърмачето, а друга - за детето и юношата; 2) да подчиним употребата ѝ на определени правила (пак в зависимост от възрастта), с които да се определят времето, количеството и начина на хранене и 3) след това да не отстъпваме без нужда от установения по този начин ред. Така детето няма да иска храна винаги щом му се прииска да яде, а ще чака установения час - това са първите опити за упражняване в отказване от своите желания. Там, където дават да бозае

на кърмачето всеки път, щом заплаче, и после го хранят всеки път, щом поиска да яде, до такава степен го разглеждат, че по-късно то вече не може да се отказва от храна по друг начин, освен с болка. Заедно с това то привиква към своенравие поради това, че успява да измолва или да изпросва с плач всичко желано. На същата мярка трябва да подчиним и съня, и температурата на околната среда, и другите удобства, естествено необходими в процеса на хранене, като непрекъснато имаме за цел да не разпалваме страст към чувствените удоволствия и да приучваме детето да си отказва. Трябва строго да спазваме това през цялото време на възпитанието, като променяме, както се разбира от само себе си, правилата в приложенията, а не по същество - дотогава, докато възпитаваният, като укрепне в тях, сам се вземе в ръце.

Втората дейност на тялото е **движението**. Органът му са мускулите, в които се намират силата и крепкостта на тялото - инструменти на труда. По отношение на душата то е седалище на волята и е доста склонно да развива своеволие. Умереното, благоразумно развитие на тази функция, придавайки на тялото тонус и жизненост, приучва към труд и формира сериозност. Обратно, неправилното развитие, оставено само на себе си, развива у едни прекомерна палавост и разсеяност, а у други - вялост, безжизненост, леност. Първото укрепва и превръща в закон своенравие и непокорността, във връзка с които се намират страстната разпаленост, гневливостта, неударжимостта в желанията. Последното потапя човека в плътта и го предава на чувствени удоволствия. И така, трябва да имаме предвид, **че като укрепваме силата на тялото, не бива чрез това да усилюваме своеволието и не бива заради плътта да погубваме духа**. Главното тук е - **умереност, предписание, надзор**. Нека детето да е палаво (да лудува) - но през времето, на мястото и по начина, които са му заповядани. Волята на родителите трябва да подпечатва всяка негова крачка, разбира се, най-общо. Ако това не е така, характерът на детето лесно може да се изкриви. След като се налудува на воля, детето губи готовност да слуша дори за дребни неща. И това - само при едно лудуване. А какво да кажем за случаите, при които към тази част се проявява пълна небрежност? Колко трудно е да унищожим своенравие, след като то се настани в тялото като в крепост. Шията не се навежда, ръката и кракът не се движат и окото дори не иска да гледа, както му заповядват. Обратно, там, където от самото начало не дават свобода на движенията на детето, то е преподвижно при всяка заповед. Освен това е невъзможно по по-добър начин да накараме детето да свикне да владее тялото си, освен като го принуждаваме да се напруга по указания.

Третата телесна функция се изпълнява от нервите. Сетивата, като част от тях, са оръдия за наблюдение и храна за любопитството. Но за това после. А сега - за друго общо предназначение на нервите, като седалище на чувствителността на тялото или като способност да се приемат приятни и неприятни за него външни впечатления. В това отношение трябва да поставим за правило да приучим тялото да понася безболезнено всякакви външни влияния - от въздуха, водата, промени на температурата, повишена влажност, жега, студ, наранявания, болки и други. Който е придобил такъв навик, той е най-щастливият човек, способен на най-трудни дела, по всяко време и на всяко място.

Душата в такъв човек е пълна господарка на тялото, не отлага, не променя, не изоставя делата, боейки се от телесни неприятности; напротив, обръща се с подчертано желание към това, което може да изнуриява тялото. А това е много важно. Главното зло по отношение на тялото са любовта към него (телолобие) и жаленето на тялото. Те отнемат от душата всяка власт над тялото и я правят негова робиня. Обратно, този, който не жали тялото си, в начинанията си няма да се смуцава от страхове от страна на сляпата любов към живота. Колко щастлив е приученият към това още от детството си! Тук се отнасят медицинските съвети относно къпането, времето и мястото за разходка, дрехите; главното е да държим тялото не така, че то да приема само приятни впечатления, а обратно, да го държим повече под обезпокояващи впечатления. Първите изнежват тялото, а вторите го укрепват; при първите детето се бои от всичко, а при вторите е готово на всичко и е способно да стои търпеливо в започнатото.

Този вид поведение спрямо тялото се препоръчва от педагогиката. Тук се показва само как тези съвети са подходящи и за развитието на християнския живот именно с това, че ревностното им изпълняване пречи на влизането в душата на непотребната смес от чувствени удоволствия, своеволие, любов към тялото или самосъжаление, формира противоположни на тях нагласи и общо взето приучва детето да владее тялото си като инструмент и да не му се подчинява. А това е много важно в християнския живот, който по самата си същност е отчужден от чувствеността и от всякакво угаждане на плътта. И така, не бива да оставяме развитието на тялото на детето на произвол, а от самото начало трябва да го държим под строга дисциплина,

та след това да го предадем в ръцете на самия възпитаван вече приспособено за християнски живот, а не враждебно на него. Истински обичащите децата си родители християни не бива да жалят нищо, нито даже родителското си сърце, за да доставят това благо на децата си. Защото в противен случай всички последващи дела на тяхната любов и грижа ще бъдат или малоплодни или дори безплодни. Тялото е седалище на страсти, и в по-голямата им част - най-свирепи, каквито са похотта и гневът. То е и инструментът, чрез който демоните проникват в душата или се заселват край нея. От само себе си се разбира, че при това положение не бива да се пропуска нищо от църковността, и от нея - нищо такова, което може да влезе в контакт с тялото, защото с него тялото ще се освещава и жадното животинско начало ще се усмирява.

Тук не излагаме подробно всичко, а само посочваме главния тон за въздействие върху тялото. Подробностите ще ги покаже практиката на когото е нужно. Този план важи и за това, как трябва да се отнасяме с тялото и през цялото останало време на живота, тъй като работата ни с него е една.

Заедно с появата на телесните потребности, и в душата не се забавят да се проявят нисши способности в естествената им последователност. Детето започва да спира погледа си на един или друг предмет, и на един - повече, на друг - по-малко, сякаш един му харесва повече, а друг - по-малко. Това са първите наченки на употреба на сетивата, след които веднага следва пробуждане на дейността на въображението и паметта. Тези способности стоят на прехода от телесна към душевна дейност съвместно, така че направеното от едната веднага се предава на другата. Съдейки по важността, която имат те в нашия живот, колко хубаво и спасително е да осветим първите им наченки с предмети от областта на вярата. Първите впечатления остават дълбоко в паметта. Трябва да помним, че душата се появява на този свят като гола сила; чак след това расте, богатея по вътрешно съдържание и се разнообразява в дейността. Първият материал, първата храна за формирането си тя получава отвън, от сетивата, чрез въображението. От само себе си е очевидно какви трябва да бъдат по характер първите обекти на сетивата и въображението, така че не само да не пречат, но и още повече да подпомагат формирацията се християнски живот. Защото е известно, че както първата храна има значително влияние върху темперамента на тялото, така и първите предмети, с които се занимава душата, имат силно влияние върху характера на душата или тона на живота ѝ.

Развиващите се сетива доставят материал на въображението; представеният във въображението предмет се съхранява в паметта и представлява, така да се каже, съдържание на душата. Нека сетивата да получават първи впечатления от свещени предмети: икона и светлина от кандило - за очите, свещени песни - за слуха и така нататък. Детето още не разбира нищо от онова, което е пред очите му, но очите и слухът му свикват с тези предмети и те, занимавайки предварително сърцето, с това поставят далеч другите предмети. След сетивата и първите упражнения на въображението ще бъдат свещени; ще му бъде по-лесно да си представя тези предмети, отколкото другите - такива ще бъдат първите му гънки. След това, в бъдеще, изящното, което, от една страна, е същностно свързано с формите на чувствата и въображението, ще го привличат не по друг начин, а само като свещени форми.

И така, нека родителите да обграждат детето със свещени предмети от всякакъв вид и да отдалечават от него всякакви примери, изображения и вещи, които могат да го развратят. Но после и през цялото следващо време трябва да се спазва същият ред. Известно е колко силно въздействат на душата покваряващите образи, в какъвто и вид да се докосват до нея! Колко нещастно е детето, което, щом затвори очи или остане само и се вгълби в себе си, бива потискано от множество гнусни, суетни, съблазнителни, дишащи страсти помисли. За душата това е същото, каквото е пушекът за главата.

Не бива да изпускате от вниманието си и начина на действие на тези сили. Работата на сетивата е да виждат, да чуват, да осезават, с една дума, да изпитват, да изследват. Затова те са първите възбудители на любопитството, което после поради тях преминава във въображението и паметта и като заживее там за постоянно, става несъкрусим тиранин за душата. Невъзможно е да не употребяваме сетивата, защото единствено чрез тях научаваме нещата, които трябва да знаем заради Божията слава и за наше добро. Но при това е неизбежно и любопитството, което е неудържима склонност, без цел да се гледа и да се слуша къде какво се върши и какво как става. Как да постъпим при това? Изследването по необходимост вече е любопитство. При любопитството хората се опитват да разузнаят всичко безпорядъчно, безцелно, без да различават нужно ли е това, или не. И така, при упражняването на сетивата трябва да спазваме мярка и ред и да ги насочваме само към нужното и след осъзнаване наличието на нужда - тогава за любопитството

няма да има храна; тоест трябва да приучим детето да изследва това, което се счита за необходимо за него, а от всичко друго да се въздържа и да страни. После в самото действие на изследването да спазва постепенност - да не скача от предмет на предмет или от черта на черта, а като разглежда предметите един по един, да се старае след това да си представи предмета както трябва. Този вид занимания ще избавят детето от нагласата да се разсейва дори сред позволени неща, ще го приучи да владее сетивата, а чрез тях и въображението. И няма да скача без нужда от предмет на предмет, следователно, няма да мечтае и да се разсейва с образи и с това да не дава покой на душата, размътвайки я на приливи и отливи с безпътните си видения. Неумеещият да владее сетивата и въображението неминуемо е разсеян и непостоянен, бидейки измъчван от любопитство, което ще го гони от един предмет към друг до отслабване на силите, и всичко това - без плод.

Едновременно с тези способности у детето възникват страсти и почват да го тревожат от ранна възраст. Детето още не говори, не ходи, току-що се е научило да седи и да хваща играчки, но вече се сърди, завижда, присвоява, важничи и така нататък, казано най-общо, проявява действия на страстите. Това зло, коренящо се в биологичната природа, е вредно; затова трябва да противодействаме още от първите му прояви. Трудно е да се определи как да се направи това. Всичко зависи от благоразумието на родителите. Може да постановим следното: 1) по всякакъв начин да предотвратяваме възникването им; 2) после, ако се е проявила някаква страст, трябва да бързае да я угасим с изобретени и изпитани средства. Така ще бъде предотвратено вкореняването им или предразположението към тях. Трябва да лекуваме с голямо внимание страстта, която се проявява най-често, защото тя може да стане господстваща разпоредителка на живота. Най-благонадеждният начин за лекуване на страстите е **употребата на благодатни средства**. Трябва да се обръщаме към тях с вяра. Страстта е душевно явление, а в същото време родителите отначало няма как да въздействат върху душата... Затова преди всичко трябва да **молят Господ да извърши Своето дело**. По-нататъшен ръководител в това за ревностния баща или майка, или дойка ще бъде опитът. Когато детето започне да води съзнателен живот, тогава вече могат да бъдат употребявани и общите средства против страстите. По всякакъв начин трябва в началото да се опълчваме против тях и после да ги преследваме през цялото време на възпитанието, така че детето да умее и да свикне да ги владее; защото смущаващите им набези не ще престанат до края на живота.

Ако предписаният ред за въздействие върху тялото и нисшите способности бъде спазван строго, душата ще получи от това прекрасна подготовка за истински добра нагласа. Но само подготовка. А самата нагласа трябва да се изгражда чрез положително действие върху всичките му сили: ум, воля и сърце.

Върху ума. При децата скоро се появява смисленост. Тя се развива заедно с говора и расте едновременно с неговото усъвършенстване. Затова образоването на ума трябва да започне заедно със словото. Главното, което трябва да се има предвид, това са здравите разбирания и разсъждения според християнските принципи за всичко срещнато или появило се пред вниманието на детето: какво е добро и зло, какво е хубаво и лошо. Това е много лесно да се направи при обикновени разговори и въпроси. Родителите сами разговарят помежду си; децата се заслушват и почти винаги възприемат не само мислите, но даже и изразите и маниерите им. Нека родителите, когато говорят, винаги да назовават нещата със собствените им имена. Какво означава например истински живот, с какво ще свърши той, от кого се получава всичко, какво представляват удоволствията, какво достойнство имат едни или други обичаи и така нататък. Нека да говорят с децата и да им обясняват или направо, или най-добре, чрез разкази, добре ли е например да се гиздят, щастие ли е, когато получиш похвала, и така нататък. Или нека да питат децата какво мислят по един или друг въпрос и да поправят грешките им. За кратко време чрез това просто средство могат да се предадат здрави принципи на разсъждение за нещата, които после няма да се заличат задълго, ако не и за цял живот. По този начин светското мъдруване и злото, ненаситното любопитство ще бъдат потиснати в самия корен. Истината връзва ума с това, че го насища. А светският начин на мислене не насища и с това разпалва любопитството. Като ги избавят от него, ще направят голямо добро на децата. И това - още преди те да са се заловили за книгите. По-нататък е достатъчно само да не дават на децата книги с развращаващи понятия и умът им ще се запази цял, в свята и Божествена здравина. Напразно родителите не се грижат да упражняват по този начин детето под претекст, че още е малко. Истината е достъпна за всеки. Това, че малкото християнче е по-мъдро от философите, го е показал опитът. Той се повтаря и сега, но по-рано е бил повсеместен. По времето на мъченичеството например малките деца са разсъждавали за Господа Спасителя, за безумието

на идолопоклонството, за бъдещия живот и така нататък; това се дължало на факта, че майката или бащата са им обяснявали това в обикновен разговор (с прости думи). Тези истини се сродявали със сърцето, което почвало да ги цени до готовност да отиде на смърт за тях.

Върху волята. Детето има множество желаниа; всичко го занимава, всичко го привлича и ражда желаниа. Не умеейки да различава добро от зло, то желае всичко и е готово да изпълни всичко, което желае. Детето, оставено само на себе си, става неукротимо своеволно. Затова родителите трябва строго да пазят тази част на душевната дейност. Най-простото средство за затварянето ѝ в необходимите предели се състои в това - родителите **да научат децата да не вършат нищо без позволение**. Нека децата да ги питат за всяко свое желание: "Може ли да направя това?" Да ги убедят от собствен и чужд опит, че за тях е опасно, без да са попитали, да изпълняват желанията си; **да ги настроят така, че те дори да се боят от волята си**. Тази нагласа ще бъде най-щастливата, но същевременно тя е и най-лесната за създаване, тъй като децата и без това в повечето случаи се обръщат към възрастните и ги разпитват, осъзнавайки незнанието и слабостта си; достатъчно е само това да се издигне и да им бъде поставено като задължителен закон. Естественото следствие от тази нагласа ще бъде пълното послушание и покорност във всичко спрямо волята на родителите, противно на своята, предразположение, навик и умение на детето да си отказва по отношение на много неща, и най-важното, **опитна убеденост, че за нищо не бива да слуша себе си**. За децата е най-разбираемо от опитите им, че те желаят много неща, а всъщност тези желани неща са вредни за тялото и душата им. Отучвайки го от собствената му воля, трябва да приучваме детето да прави добро. За тази цел нека родителите сами да представят истински пример за добър живот и да запознават децата с хора, чиято главна грижа не е за удоволствия и отличия, а за спасението на душата. **Децата обичат да подражават**. Колко отрано те умеят да копират майка си или баща си! Тук се случва нещо подобно на това, което става с еднакво настроени инструменти. Заедно с това родителите трябва да призовават и самите деца към добри дела и отначало да им заповядват да ги вършат, а после да им внушават сами да ги вършат. Най-обичайните дела при това са: милостиня, състрадание, милосърдие, отстъпчивост и търпение. Изобщо не е трудно детето да бъде приучено към всичко това. Удобните случаи са ежеминутни, трябва само да се захванем. Оттук ще произлезе воля с нагласа за вършене на различни добри дела и с влечение към доброто. Трябва да го научат и на добротворство, както и на всичко друго.

Върху сърцето. При такова действие на ума, волята и нисшите сили, и сърцето от само себе си ще се настрои към това, да има здрави истински чувства, да придобива навик да се наслаждава на това, което доставя истинска наслада, и ни най-малко да не съчувства на онова, което под прикритието на сладост влива отрова в душата и тялото. Сърцето е способност да се вкусува и да се чувства насищане.

Когато човекът бил в съюз с Бога, харесвал Божествените и осветените от Божията благодат неща. След падението изгубил този вкус и жадува за чувствени неща. Благодатта на кръщението го е отчуждила от това, но чувствеността е готова да напълни отново сърцето. Не бива да допускаме това, трябва да оградим сърцето. Най-действеното средство за възпитаване на истински вкус в сърцето е **църковността**, в която възпитаваните деца неотлъчно трябва да бъдат държани. Съчувствието към всичко свещено, сладостта на пребиваването сред него, заради тишината и топлината, отчуждаването от блестящото и привлекателното в светската суета не могат да бъдат формирани по по-добър начин в сърцето. Храмът, духовното пеене, иконите са най-изящните предмети по съдържание и по сила. Трябва да помним, че според вкуса на сърцето ще бъде определено и бъдещото вечно жилище, а вкусът на сърцето там ще бъде такъв, какъвто го образуват тук. Очевидно е, че театрите, бланите³ и други подобни са негодни за християните.

Усмирената и организирана по този начин душа няма да пречи с характерната за нея хаотичност на развитието на духа. Духът се развива по-лесно от душата и проявява преди нея своята сила и дейност. Към него се отнасят: **страхът Божий** (в съответствие с разума), **съвестта** (в съответствие с волята) и **молитвата** (в съответствие с чувствата). **Страхът Божий** ражда молитва и просветлява съвестта. Няма значение, че всичко това се насочва към друг, невидим свят. Децата са предразположени към това и бързо усвояват тези чувства. Особено молитвата се усвоява много лесно и действа не с езика, а със сърцето. Затова те с желание и без умора участват в домашните молитви и църковното богослужение и са радостни от това. Затова не бива да ги лишаваме от този аспект на образованието, а трябва малко по малко да ги въвеждаме в това светилище

³Благан - театрално представление по панаири.

на нашето същество. Колкото по-рано се вкорени страхът Божий и се възбуди молитвата, толкова по-здраво ще бъде благочестието през цялото следващо време. При някои деца този дух се проявява от само себе си, дори при наличието на видими пречки за проявяването му. Това е съвсем естествено. Духът на благодатта, получен при кръщението, ако не е угасен от неправилно развитие на тялото и душата, не може да не оживява духа ни, а щом е така - какво може да му попречи да се проявява в силата си? Съвестта изисква пряко ръководство. Здравите разбирания и добрият пример на родителите и други начини на обучение в доброто, и молитвата ще осветят съвестта и ще заложат в нея достатъчни основи за последваща добра дейност. Но най-важното е, че у тях трябва да се формира нагласа за съвестност и съзнателност. Съзнателността е изключително важно нещо в живота; но както е лесно да я формираме, така е лесно и да я заглушим в децата.

За малките деца волята на родителите е закон на съвестта и закон Божий. Нека родителите, когато се разпореждат да използват цялото си благоразумие, за да не би със заповедите си да поставят децата в положение, при което по необходимост да станат нарушители на волята им; а ако вече са станали такива - колкото се може да ги предразполагат към разкаяние. Каквото е студът за цветовете, това е и отстъплението от родителската воля за детето; то не смее да погледне баща си или майка си в очите, не желае да го обсипват с ласки, иска да избяга и да бъде само, а същевременно душата загубява, детето започва да подивява. Колко е добре предварително да го предразположим към разкаяние, да направим така, че то без страх, с доверие и със сълзи да дойде и да каже: "Направих еди-каква си бяла". Само по себе си, това ще се отнася само за обикновени неща; но хубавото е, че тук ще се положат основите на бъдещия постоянен истински религиозен характер - веднага да се става след падане, ще се формира умение за скорошно покаяние и очистване на себе си или обновяване чрез сълзи.

Това е редът. Нека детето да расте в този ред и духът на благочестието все повече ще се развива в него. Родителите трябва да следят всички движения на разкриващите се сили и да насочват всичко към едно. Законът е да се започне още от проплакването на новороденото, да се започне с всичко наведнъж, а не само с едно отделно нещо, всичко това да се извършва непрекъснато, равномерно, сериозно, без импулсивни действия, с търпение и чакане, спазвайки мъдра постепенност, забелязвайки къпновете и използвайки ги, като нищо в толкова важното дело не бива да бъде считано за маловажно. Не разкриваме подробности; защото имаме за цел да посочим само главната посока на възпитанието.

Невъзможно е да се определи кога човек се самоосъзнава като християнин и достига до самостоятелна решимост да живее по християнски. На практика това се случва на различна възраст - на 7, 10, 15 години или по-късно. Възможно е преди това да настъпи времето за училищно обучение, както и става по-често. В такъв случай задължително правило е - през цялото време на обучение да се спазва целият предишен ред без изменение, тъй като той същностно произтича от природата на силите ни и от изискванията на християнския живот. Характерът на обучението в никакъв случай не бива да бъде противоположен на посоченото настроение, в противен случай ще бъде разрушено всичко, което е създадено там; тоест трябва да заобиколим и децата - ученици, както и младенците, с благочестието на всички околни, с църковност, с тайнства, и по същия начин трябва да въздействаме върху тялото, душата и духа им. При това, в зависимост от учебния процес, трябва само да добавим: нека обучението да бъде подредено така, че да се вижда кое е главното и кое - второстепенно. Най-лесно е мисълта за това да се вкорени чрез разпределението на предметите, по които се води обучението и на времето. Нека за главно бъде считано изучаването на вярата, нека най-доброто време да се отрежда за благочестиви дела и в случай на стълкновение, последните да бъдат предпочитани пред научността. Нека одобрение да получава не само успехът в науките, но и вярата и добронравието. Казано най-общо, родителите трябва така да настроят духа на учениците, че у тях да не угасне убеждението, че главната ни работа е Богоугаждането, а учеността е само добавъчно качество, случайност, годна само за времето на настоящия живот. И затова в никакъв случай не бива да я поставяме толкова високо и в такъв блестящ вид, че тя да заема цялото внимание и да поглъща цялата грижа на детето. Няма нищо по-отровно и по-губелно за духа на християнския живот от тази ученост и от изключителната грижа за нея. Тя директно хвърля детето в охладняване и след това може да го задържи завинаги в него, а понякога може да добави и разврат, ако възникнат благоприятни обстоятелства за това.

Друго нещо, на което трябва да обръщаме внимание, е духът на преподаване или възгледите, свързани с учебните предмети. Трябва да бъде прието като неотменим закон всяка преподавана на християнина наука да бъде пропита с християнски, и при това - православни, принципи. Всяка наука е способна на това и дори

ще бъде истинска наука само тогава, когато изпълни това условие. Християнските принципи са несъмнено истинни. Затова, без да се съмняваш, ги прилагай като универсална мярка за истина. Най-опасната заблуда у нас е, че преподават учебните предмети без никакво внимание към истинската вяра, като си позволяват волност и дори лъжа в предположението, че вярата и науката са две области, категорично нямащи нищо общо помежду си. Духът ни е един. Той приема и науките и се пропива с техните принципи, както приема вярата и бива проникнат от нея. Как е възможно, те да не влязат в благоприятен или неблагоприятен контакт тук? А при това и сферата на истината е една. Защо тогава да тъпчем в главата това, което не е от тази сфера, или с което не можеш да се покажеш в светлия ѝ дом? Ако обучението бъде провеждано така, че и по начин на занимание, и по дух на преподаване вярата и животът в духа на вярата се извисяват над всичко във вниманието на обучаемите, то няма съмнение, че положените в детството начала не само ще бъдат запазени, но и ще се издигнат, ще укрепнат и ще достигнат до хармонична зрялост. А колко благотелно е това!

Ако от първите години провеждаме в този ред възпитанието на човека, то характерът, който би трябвало да има животът му, малко по малко ще почне да се разкрива пред него, той все повече ще свиква с мисълта, че е натоварен от нашия Бог и Спасител със задължението да живее и действа според Неговите предписания, че всички други дела и занимания стоят по-долу от тях и имат място само в настоящия живот, и че има друго място за живеене, друго отечество, към което и трябва да устремяваме всичките си мисли и всичките си желания. При естествен ход на развитие на силите всеки естествено достига до съзнанието, че е човек. Но ако още в първия момент на събуждане на силите му и на тяхното движение към естеството му е присадено ново благодатно-християнско начало (при кръщението) и ако след това във всички моменти на развитието на тези сили това ново начало не само не е отстъпвало първенството си, а напротив, винаги е доминирало, давало е сякаш форма на всичко, то щом започне да води съзнателен живот, човек заедно с това ще се самоосъзнае като действащ според християнските принципи, ще се самоосъзнае като християнин. А тъкмо това е и **главната цел на християнското възпитание - човек** в резултат на това **да си каже, че е християнин**. А ако, след като достигне до пълно самосъзнание, той каже: "Аз съм християнин, задължен от Спасителя Бог да живея по този и този начин, за да бъда удостоен в бъдещия живот с блажено общуване с Него и с Неговите избраници", то щом достигне до самостоятелност или до самостоятелно разумно уреждане на живота си, той ще си постави като първа и най-важна задача - **самостоятелно да пази и да разпалва духа на благочестие**, в който е ходил по-рано под чуждо ръководство.

По-рано припомнимме, че трябва да има специален момент, в който човек трябва целенасочено да възобнови в съзнанието си всички задължения на християнството и да поеме върху себе си тяхното иго като неотменим закон. При кръщението те са били поети несъзнателно, после са били спазвани повече по чужд ум и чужда нагласа, с простота. Сега съзнателно трябва да поеме върху себе си благото Христово иго, да избере християнския начин на живот, да се посвети изключително на Бога, за да Му служи после с въодушевление през всички дни на живота си. Едва тук човек наистина сам започва християнски живот. Той е съществувал в него и преди това, но може да се каже, че е произлизал не от автономна дейност, сякаш не от негово име. Сега той сам, от свое име, ще започне да действа в духа на християнин. Тогава Христовата светлина е била в него като светлината на първия ден, неконцентрирана, разлята. Но както на светлината било нужно да бъдат дадени центрове, като била привлечена към слънца, средоточия на планети, така и тази светлина трябва сякаш да се събере около изходната точка на нашия живот, нашето съзнание. Човек става напълно човек, когато достигне до самопознание и разумна самостоятелност, когато стане пълен господар и распоредител на своите мисли и дела, придържа се към някакви мисли не защото другите са му ги предали, а защото той сам ги намира за правилни. Човекът и в християнството си остава човек. Затова и тук трябва да бъде разумен, само че трябва да насочи тази разумност в полза на светлата вяра. Нека разумно се убеди, че изповядваната от него света вяра е единствено верният път към спасението и че всички други пътища, различни от него, водят към гибел. За човека е чест да бъде не сляп изповедник, а осъзнаващ, че постъпвайки така, той действа както трябва. Той ще направи всичко това, когато съзнателно поеме върху себе си благото Христово иго.

Едва тук неговата лична вяра или добрият живот в съответствие с вярата получават твърдост и непоколебимост. Той не ще се съблазни от пример, не ще се увлече от празни мисли, защото ясно осъзнава задължението си да мисли и да действа вече по определен начин. Но ако не е осъзнал това, то както по-рано нечий добър пример го е настроил да постъпва добре, така сега нечий лош пример може да го предразположи към лошото, да го увлече към грях; и както добрите мисли на другите по-рано са владеели ума му лесно и без

възражения, така сега ще го завладеят лоши мисли. И от опита се вижда колко колебливи са изповядването на вярата и добротата на живота на този, който по-рано не се е осъзнал като християнин. Който срещне малко съблазни, той по-дълго ще продължи да гледа с простота на сърцето. Но този, за когото е невъзможно да ги избегне, стои пред лицето на голяма опасност. Виждаме в житията на всички, запазили благодатта на кръщението, че при тях е имало момент, в който те решително са се посвещавали на Бога. Това се отбелязва с думите: “пламнал духом”, “възпламенил се с Божествено желание”.

Нека този, който се е самоосъзнал като християнин или съзнателно е решил да живее по християнски, сега сам да пази с цялото си усърдие приетото от предишната възраст съвършенство и чистота на живота, както преди това са я пазили другите. Не е нужно да му предлагаме специални правила за ръководство. На този етап той съвпада с покаялия се, който, след като се отрече от греха, добива въодушевена решимост да живее по християнски. Затова от този момент нататък той трябва да се ръководи от едни и същи правила с него, за които ще бъде казано в трети раздел.

От само себе си ще се изясни каква е разликата между него и покаялия се по отношение на издигането към съвършенство.

Сега е нужно да направим само няколко, но доста важни предупреждения относно юношеската възраст, отнасящи се изключително за нея. Колко добре и спасително е човек не само да бъде настроен във възпитанието по християнски, но и после да се самоосъзнае като християнин и да реши да бъде такъв - преди навлизането в юношеските години. Това е необходимо поради големите опасности, на които юношата неизбежно се излага: 1) поради характера на възрастта си и 2) поради големите съблазни през юношеството.

1. Реката на живота ни се пресича от вълнистата област на юношеството. Това е време на кипез на телесно-духовния живот. Детето и момчето живеят тихо, малко са бързите пориви у мъжа, почтените побелели коси клонят към покой; само младостта кипи от живот. Човек трябва да има доста здрава опора, за да устои през това време на напора на вълните. Самата безпорядъчност и поривистост на движенията е опасна. Започват първите му собствени движения - наченки на пробуждане на собствените сили, за него те са пълни с прелест; със силата на влиянието си изтласкват всичко, което преди това е било поставено в мисълта и сърцето. Предишното ще стане за него мечта, предразсъдък. Само сегашните чувства са истински, само те са реални и имат значение. Но ако той преди пробуждането на тези сили се е обвързал със задължението да изповядва (православната вяра) и да води християнски живот, тогава всички подбуждания като вторични, ще бъдат по-слаби и ще отстъпят по-лесно пред изискването на първите поради това, че са по-стари, изпитани са и са избрани от сърцето по-рано, и най-важното - скрепени са с обет. Младежът категорично иска винаги да държи на своята дума. Какво да кажем за онзи, който не само не е обичал християнския живот и истина, но дори никога не е чувал за тях?

В този случай той е къща без ограда, предадена на разграбване, или сухи клонки, хвърлени в огън. Когато своеволието на младежката мисъл хвърля сянка на съмнение върху всичко, когато подбуждания на страсти го тревожат силно, когато цялата душа се изпълва с изкусителни помисли и движения - младежът е в огън. Кой ще му даде капка роса за прохлада или ще му подаде ръка за помощ, ако от сърцето не излезе глас за истина, за добро и чистота? А той няма да излезе, ако преди това в него не е била посята любов към тях. В този случай дори съветите не ще помогнат. Тогава те няма да имат към какво да бъдат присадени. Съветът и убеждаването са силни, ако, слизайки чрез слуха в сърцето, събудят там чувства, които са налице и имат стойност за нас, само че в настоящия момент са изместени от други, а самите ние не намираме начин как да ги освободим и да им придадем характерната за тях сила. В този случай съветът е скъпоценен дар за младежа от съветващия. Но ако в сърцето липсват наченки на чист живот, той е безполезен.

Младежът живее сам по себе си и кой ще постигне всички движения и отклонения на сърцето му? Това е все едно да изследваш пътя на птица във въздуха или движението на кораб във водата! (срв.: Притч. 30:19) Каквото е кипезът на кисваща течност, каквото е движението на стихииите при разнородното им смесване, това е сърцето на младежа. Всички потребности на така наречената природа са възбудени, всяка надава глас, иска да бъде задоволена. Тъй като в природата ни е налице разстройство, тези гласове приличат на безредните викове в шумна тълпа. И какво ще стане с младежа, ако той предварително не е приучен да слага в някакъв ред движенията си и не си е наложил задължението да ги държи в строго подчинение спрямо

определени висши изисквания. Ако тези принципи са дълбоко вкоренени в сърцето при първоначалното възпитание и после съзнателно са приети за правило, то всички въздействия ще стават сякаш на повърхността, преходно, без да помръдват основите, без да поклащат душата.

Какви ще излезем от юношеските години, твърде много зависи от това, какви влизаме в тях. Водата, падаща от скала, долу кипи и се завихря, а после вече тече спокойно по реката. Това е образ на младостта, в която всеки се хвърля като вода във водопад. От нея излизат два вида хора - едни сияят от доброта и благородство, други са помрачени от безчестие и разврат; а трети (средната класа) са смесица между добро и зло, подобие на главня от огън, които са склонни ту към добро, ту към зло, както повреденият часовник ту върви точно, ту избързва или изостава.

Който предварително се е обвързал със задължение, той сякаш се е скрил в здраво, непроникващо вода, корабче или е прекарал улей през водовъртеж, по който водата тече спокойно. А ако това липсва, и доброто възпитание невинаги ще спаси човека. Дори някой да не падне в груби пороци, все пак, ако не е затворен в себе си, сърцето му, неотчуждено от всичко чрез обет, ще бъде разпокъсано от увлечения, и той неминуемо ще излезе от годините на юношеството охладнял, не намерил пристанище нито тук, нито там.

Спасително е преди годините на юношеството човек не само да получи добро настроение, но и да се обвърже с обет да бъде истински християнин. Решилият се нека да се бои от младостта като от огън и затова да избягва всички случаи, при които младостта лесно се развързва и става неукротима.

2. Юношеството и само по себе си е опасно. Но към това се присъединяват още две характерни за тази възраст влечения, от които юношеските подбуждения се разгарят по-силно и придобиват голяма сила и опасност. Това са: а) жаждата за впечатления и б) склонността към общуване. Затова като средство за избягване на опасността на юношеската възраст можем да посъветваме тези влечения да бъдат подчинени на правила, за да не би вместо добро да донесат зло. Добрите разположения, подбудени по-рано, ще останат в цялата си сила, ако не ги угасяваме и не ги стесняваме.

а) **Жаждата за впечатления** придава известна стремителност, непрекъснатост и разнообразие на действията на юношата. Исква му се всичко да изследва сам, всичко да види, всичко да чуе, навсякъде да отиде. Търсете го там, където има блясък за очите, хармония за слуха, простор за движението. Той иска да бъде под непрекъснат поток от винаги нови и поради това разнообразни впечатления. Не му се седи вкъщи, не му се стои на едно място, не му се внимава в едно нещо. Неговата стихия са развлеченията. Но това му е малко; той не седоволява с действителното, личното изследване, а иска да усвои и сякаш да пренесе върху себе си впечатленията на други хора, да узнае какво са чувствали, как са действали те при техните или при подобни на неговите обстоятелства. След това се нахвърля върху книгите и започва да чете; прелиства книга след книга, често, без да разбира съдържанието им; главното при него е да намери така наречения ефект, от какъвто и вид да е той и за каквото и да се отнася. За него новото, яркото, острото е най-добрата препоръка за книга. Тук се проявява и се формира склонност към леко четене - същата жажда за впечатления, само че в друг вид. Но и това още не е всичко. На юношата често му дотяга това, което сякаш му натрапват отстрани; то го връзва и го затваря в прекалено тесни граници, а той търси някаква свобода. След това той често се откъсва от действителността, затваря се в свой измислен свят и там започва да действа чудесно. Фантазията му създава цели истории, в които в повечето случаи герой е самият той. Юношата едва навлиза в живота. Пред него е съблазнително, примамливо бъдеще. С течение на времето и той трябва да отиде там; и какъв ще стане? Не е ли възможно някак си да приповдигне тази завеса и да надзърне? Фантазията, много подвижна през тези години, не се бави да задоволи това желание. Тук се проявява мечтателност, която се възпитава с действия от този род.

Мечтите, лекото четиво, развлеченията, всичко това почти еднакво по дух - са деца на жаждата за впечатления на жаждата за нови, разнообразни неща. И вредата от тях е еднаква. С нищо друго не могат да бъдат така съсипани добрите семена, посети преди това в сърцето на юношата, както с тях. Малкото цвете, посадено на място, където от всички страни го духат ветрове, ще поживее малко и ще изсъхне; тревата, по която ходят често, не расте; частта от тялото, която подлагат на продължително триене, изтръпва. Същото става и със сърцето и с добрите разположения в него, ако се отдаде на мечти, и на празно четене, или на развлечения. Който е стоял дълго на вятър, особено на влажен вятър, като попадне на тихо място,

чувства, че всичко в него сякаш не си е на мястото; същото става и в душата, разсеяла се по какъвто и да е начин. Щом дойде на себе си от разсейването, юношата намира всичко в душата си в извратен вид; и най-важното - всичко добро се забулва с някакво покривало на забравата и на преден план стоят само прелести, оставени от впечатленията, следователно вече не е това, което е било и което винаги трябва да бъде - добрите разположения вече не са водещи. **Защо, когато дойде на себе си след някое разсейване, душата започва да тъгува? Защото се вижда оградена.** Разсеяният е направил душата си широк път, по който чрез въображението като сенки преминават съблазнителни предмети и я примамват след себе си. Но щом тя се откъсне по този начин, сякаш от себе си, дяволът се приближава тайно, откъква доброто семе и слага зло. Така учи Спасителят, когато обяснява, кой грабва посятото край пътя и кой е поселият плевелите. Врагът човешки върши едното и другото.

И така, момко! Желаш ли да съхраниш без укори чистотата и невинността на детството или обета за християнски живот? С всички сили и с цялото си благоразумие се въздържай от развлечения, хаотично четене на съблазнителни книги и мечтания. Колко хубаво е да се подчиниш в този случай на строга и престога дисциплина и през цялото време на юношеството да бъдеш под чуждо ръководство. Юношите, на които не им позволяват да се разпореждат сами със своето поведение, докато възмъжеят, могат да бъдат наречени щастливи. И всеки юноша трябва да се радва, ако е поставен при такива обстоятелства. Юношата, очевидно, едва ли може да стигне сам до това; но той ще покаже много разум, ако повярва на съвета да си стои повече вкъщи над домашни занимания, да не мечтае и да не чете празни неща. Нека да отклонява разсейването с трудолюбие, мечтателността - със сериозни занимания под ръководство, на което особено трябва да бъде подчинено четенето - и при избора на книги, и относно начина на четене. По какъвто и начин някой да направи това, важното е да го направи. Страстите, съмненията, увлеченията се разгарят именно в това, така да се каже, неустойчиво вълнение на ума на юношата.

б) Втората също толкова опасна склонност на юношата е **склонността към общуване**. Тя се проявява в потребността от другарство, дружба и любов. Всички те в своя истински порядък са добри, но не юношата трябва да ги постави в този порядък.

Юношеската възраст е време на ярки чувства. Те са в сърцето му като прилив и отлив на морския бряг. Всичко го занимава, всичко го удивлява. Природата и обществото са разкрили пред него съкровищата си. Но чувствата не обичат да бъдат скрити в себе си и юношата иска да ги сподели. За тази цел има нужда от лице, което да би могло да споделя чувствата му, тоест от другар и приятел. Благородна потребност, но може да бъде и опасна! На този, на когото доверяваш чувствата си, ти даваш в известен смисъл власт над себе си. Колко предпазлив трябва да бъдеш при избора на близко лице! Може да срещнеш такъв, който ще те отведе далеч, далеч от правия път. От само себе си се разбира, че добрият естествено се стреми към добрия и се отклонява от недобрия. Сърцето има определен вкус за това. Но пък и колко често се случва простосърдечие да бъде измамано от хитростта! Затова справедливо съветват всеки юноша да внимава при избора на приятел. Добре е да не завързваш дружба, докато не изпиташ приятеля си. Още по-добре е да имаш за пръв приятел баща си или човек, който в много отношения заменя баща ти, или пък някого от роднините - опитен и добър. За решилия да живее по християнски първият даден от Бога приятел е духовният отец; с него беседвай, на него поверявай тайните си, преценявай и се поучавай. Под негово ръководство Бог ще ти изпрати, ако е нужно, и друг приятел. Впрочем опасността е не толкова в дружбата, колкото в приятелството. Рядко виждаме другари, а повече виждаме познати и приятели. А колко зло е възможно тук и колко зло действително се случва! Има приятелски кръгове с доста лоши правила. Като се присъединиш към тях, няма да забележиш как ще се обединиш с тях по дух, както неусетно ще се напоиш със смрад на някое смрадно място. Те самите често губят съзнание за неморалността на поведението си и спокойно закоравяват в него. Дори в някого да се събуди това съзнание, той няма сили да прекъсне отношенията си с тях. Всеки се страхува да каже на глас това, очаквайки, че след това навсякъде ще го преследват с язвителни и зловни подигравки и ще казват: "Е, добре, може би ще ти мине". *Лоши беседи развалят добрите нрави* (1 Кор. 15:33). Избави, Господи, всички от тези сатанински дълбини. За решилия да служи на Господа е подходящо приятелство само с благочестиви, търсещи Господа хора; а от другите трябва да се отдалечава и да не поддържа близки контакти с тях, следвайки примера на Божиите светии.

Върхът на опасностите за юношата е от общуването с другия пол. Докато при първите съблазни юношата само се отклонява от правия път, тук освен това той се изгубва. При първото си пробуждане този инстинкт

се смесва с потребността от прекрасното, която от времето на пробуждането си кара юношата да търси начин да я задоволи. Междувременно прекрасното малко по малко започва да приема в душата му образ, и обикновено - човешки, защото не намираме нищо по-красиво от него... Създаденият образ се носи в главата на юношата. От този момент нататък той търси уж прекрасното, тоест идеалното, неземното, а междувременно се среща с дъщерята човешка и бива наранен от нея. Тъкмо това нараняване юношата трябва да избягва най-много от всичко, защото то е болест, и болест - още по-опасна с това, че на болния му се иска да боледува до безумие.

Как да предотвратиш тази рана? Не ходи по пътя, по който хората стигат до нараняване.

Ето как е описан този път в една психология. Той се състои от три етапа.

1. Отначало в юношата се пробужда някакво горестно чувство неизвестно за какво и от какво, оплакващо се обаче особено от това, че той уж е самотен. Това е чувството за самота. От това чувство веднага се ражда друго - някаква жал, нежност и внимание към себе си. Преди това той е живял сякаш без сам да забелязва себе си. Сега той се обръща към себе си, оглежда се и винаги намира, че не е лош, не е от последните, има заслужаващо внимание лице; започва да чувства своята красота, приятността на формите на тялото си или - да се харесва. С това свършва първото движение на съблазънта към себе си. От този момент нататък юношата се обръща към външния свят.

2. Това излизане във външния свят се въодушевява от увереността, че той трябва да се харесва на другите. С тази увереност той смело и някак като победител излиза на арената на действието и може би за първи път си поставя за закон да бъде спретнат, чист, издокаран до наконтеност; започва да снове нагоре-надолу или да търси запознанства, като че ли без определена цел, но по тайното влечение на търсещото нещо сърце, и при това се старее да блести с ум, приятни обноски, любезно внимание, с една дума с всичко, с което се надява да се хареса. Заедно с това дава пълна свобода на главния орган за общуване между душите - очите.

3. В това настроение той прилича на барут, поставен под искра, и скоро се среща със своята болест. Поразен или прострелян сякаш със стрела от поглед на очи или от особено приятен глас, той отначало стои известно време в екстаз и вцепенение, от което като дойде на себе си и като се опомни, открива, че вниманието и сърцето му са насочени към един обект и се стремят към него с непреодолима сила. От този момент сърцето му започва да се топи от тъга; юношата е унил, потънал в себе си, зает е с нещо важно, търси, сякаш е изгубил нещо, и каквото и да прави, го прави само за едно лице и сякаш в негово присъствие. Той е като отнесен, за сън и храна изобщо не му идва на ум, обичайните занимания са забравени и занемарени, нищо не му е мило. Болен е от люта болест, която стяга сърцето, притиска дишането, пресушава изворите на живота. Това е постепенното развитие на нараняванията! И от само себе си се вижда от какво трябва да се пази юношата, за да не го сполети тази беда. Не ходи по този път! **Прогонвай предвестниците - неопределената тъга и чувството за самота.** Постъпвай напук на тях: станало ти е тъжно - не мечтай, а започни да вършиш с внимание нещо сериозно - и ще ти мине. Почнало е да ти става жал за теб или да се заражда чувство, че си много добър - побързай да се отрезвиш и да прогониш тази снизходителност към себе си с някоя суровост и без щадене на себе си, особено - с изграждане на правилно разбиране за нищожността на това, което ти се върти в главата. Случайното или умишленото унижение в този случай би било като вода върху огън. Трябва да се погрижиш да потиснеш и да прогониш това чувство най-вече поради това, че тук е началото на движението. Спри тук - и не ще отидеш по-далеч: не ще се роди нито желание да се харесваш, нито търсене на хубави дрехи и наконтеност, нито желание за посещения. Ако последнитези желания се промъкнат - бори се и с тях. Каква надеждна ограда в този случай са строгата дисциплина във всичко, телесният и още повече умственият труд! Увеличи заниманията, седи си къщи, не се разсейвай. Ако е нужно да излезеш - пази сетивата, избягвай другия пол и най-главното - моли се.

Освен тези опасности, произтичащи от свойствата на юношеската възраст, има още две. Първо - настроението, според което разсъдъчното знание или личният успех се превъзнасят до небесата. Юношата счита за предимство да поставя върху всичко сянка на съмнение и да оставя настрана всичко, което не съвпада с неговите разбирания. С това той отсича от сърцето цялото настроение на вярата и Църквата, следователно, отпада от нея и остава сам. Търсейки замяна на изоставеното, се нахвърля върху теории, построени без съобразяване с Откровената истина, оплита се в тях и изгонва от ума си всички истини на

вярата. Още по-голяма беда е, ако повод за това му даде преподаването на учебни предмети в училище и ако подобен дух стане преобладаващ там. Мислят да завладеят истината, а придобиват мъгляви, празни, мечтателни идеи, в повечето случаи противоречащи дори на здравия разум, които обаче увличат неопитните и стават идол за любознателния юноша. Второ - светскостта. Дори да може да представлява нещо полезно, преобладаването ѝ в юношата е пагубно. Тя се характеризира с живот според впечатленията от сетивата, със състояние, при което човек малко стои в себе си, а почти постоянно е навън - или с дело, или с мечта. Хората с такова настроение мразят вътрешния живот и онези, които говорят за него и живеят такъв живот. Истинските християни за тях са мистици, с объркани представи или лицемери и т. н. Духът на света, доминиращ в сферата на светския живот, им пречи да разберат истината и те позволяват на юношите и дори ги съветват да се докосват без забрани до светския живот. Чрез това докосване светът, с всичките си покварени разбирания и обичаи, нахълтва във възприемчивата душа на юношата, който не е защитен, не е настроен по обратния начин, а все още формира мирогледа си, и се отпечатва в нея като на восък - и той неволно става негово чедо. А това синовство е противоположно на Божието в Христа Исуса.

Това са опасностите за юношите от възрастта! И колко е трудно да устоиш! Но за добре възпитания и решилия преди годините на юношеството да се посвети на Бога то не е толкова опасно - потърпи малко и после ще настъпи пречист и преблажен покой. Само спазва и през това време обета за чист християнски живот; а после ще живееш с известна свята непоколебимост. Който е преминал безаварийно юношеските години, той сякаш е преплувал бурна река и като се обръща назад, благославя Бога. А друг със сълзи на очи, с разкаяние, се обръща назад и се окайва. Никога не ще си върнеш това, което изгубиш през юношеството. Който е паднал, ще се сдобие ли с това, което притежава непадалият?

От казаното дотук лесно ще разберем къде е причината за това, че пазещите благодатта на кръщението са толкова рядко. Причината за всичко - и за доброто, и за лошото - е възпитанието.

Благодатта на кръщението не се запазва поради това, че не се спазват редът, правилата и законите, пригодени към това възпитание. Най-важните причини са: **а) Отдалечаване от Църквата и от благодатните ѝ средства.** Това съсипва кълна на християнския живот, като прекъсва връзките му с изворите и той увяхва, както увяхва цвете, поставено на тъмно място; **б) Невнимание към телесните функции.** Хората мислят, че тялото може да се развие по всякакъв начин без вреда за душата, а в същото време в неговите функции се намират седалища на страстите, които заедно с неговото развитие се развиват, вкореняват и завладяват душата. Прониквайки в телесните функции, страстите получават в тях място за постоянно живеене или построяват от тях някаква непристъпна крепост и с това заздравяват властта си за цялото следващо време; **в) Безразборно, ненасочено към една цел развитие на силите на душата.** Не виждат целта отпред - не виждат пътя към нея. Оттук, при цялата грижа за съвременното образование (хората от сферата на образованието), не правят нищо друго, освен да раздуват любопитството, своеволието и жаждата за удоволствия; **г) Пълно забравяне за духа.** Молитвата, страхът Божий, съвестта рядко се вземат под внимание. Достатъчно е да е налице видима изправност, а пък тези вътрешни състояния винаги се предполага, че съществуват, и затова винаги биват оставяни юношата сам да се справя с тях; **д) По време на обучението** - затрупване на най-важното нещо със странични неща, **изместване на едното от множество други;** **е) Накрая, навлизаме в юношеска възраст без предварително усвояване на добри принципи и решимост** да се живее по християнски, и по-нататък - несдържане на влеченията на юношеския живот в нужния ред, отдаване на цялата жажда за впечатления чрез развлечения, четене на леки четива, разгорещаване на въображението чрез мечти, безразборно общуване с подобни на теб хора и особено - с лица от другия пол, изключителна ученост и отдаденост на духа на света, на светски мисли, правила и обичаи, които никога не са благоприятни за благодатния живот, а винаги враждебно се опълчват против него и се стремят да го потиснат.

Всяка една от тези причини дори и сама е достатъчна, за да угаси благодатния живот в човека. Но в повечето случаи те действат съвместно и една неминуемо привлича друга; а всички те в съвкупност така заглушават духовния живот, че понякога не се забелязват и най-малки следи от него - сякаш човек няма дух, създаден е не за общуване с Бога, няма предназначени сили за това и не е получавал съживяваща ги благодат.

Защо не се спазва целесъобразният ред на възпитанието? Причината за това е или в непознаването на този ред, или в небрежното отношение към него. Възпитание, оставено без внимание на юношата към самия себе

си, закономерно се насочва в извратени, лъжливи и вредни посоки, отначало - в домашния бит, а после - по време на обучението. Но и там, където на пръв поглед възпитанието се осъществява не без внимание и се подчинява на известни правила, то нерядко се оказва безплодно и отклоняващо се от целта, поради лъжливите идеи и принципи, върху които е построен редът му. Няма се предвид това, не се поставя като главно това, което трябва; а именно - не Богоугаждането, не спасението на душата, а нещо съвсем друго - или усъвършенстване само на естествените сили, или приспособяване към (обществени и професионални) длъжности, или годност за живот в света и така нататък. Но когато основополагащият принцип е нечист и лъжовен, по необходимост и изграждащото се върху него не може да води към добро.

Като главни отклонения може да посочим: **1. Отстраняване на благодатните средства.** То е естествена последица от забравянето на това, че възпитанието е християнин и притежава не само естествени, но и благодатни сили. А без тези средства християнинът е разградена градина, тъпкана от ревящи бесове и опустошавана от бурята на греха и света, които няма кой и с какво да усмирява и прогонва. **2. Преобладаваща подготовка за щастие във временния живот,** със заглушаване на мисълта за вечния живот. Затова говорят въщи, това обясняват в училище, това се изтъква като най-важно при обикновени разговори. **3. Преобладаване на външната страна във всичко,** без да се изключва дори свещенослужението.

Неподготвеният въщи, възпитанието по този начин, неминуемо е със замъглено съзнание, гледа всичко не с такива очи, с каквито трябва; представя всичко в изкривен вид, като през счупени или лъжливи очила. Затова не иска и да чуе нито за крайната си истинска цел, нито за средствата за постигането ѝ. Всичко това при него е нещо странично, сякаш на шега.

След това не е трудно да определим какво именно е нужно, за да поправим този лош ред на нещата? Необходимо е:

1. Добре да разберем и усвоим принципите на истинското християнско възпитание и да действваме според тях преди всичко въщи. Домашното възпитание е коренът и основата на всичко последващо. Превратното училищно възпитание не ще отклони много лесно от правия път юноша, който е добре възпитан и ръководен въщи.

2. След това да преустроим по нови, истински принципи училищното възпитание, да внесем в него християнски елементи, да поправим неизправното; главното е - през цялото време на възпитанието да държим възпитанието под обилното влияние на светата Църква, която с цялото си устройство действа спасително на изграждането на духа. Това не би позволявало на греховните възбудители да се разгарят, би отвявало духа на света и би прогонвало духа от бездната. Заедно с това трябва да насочваме всичко от временното към вечното, от външното към вътрешното, да възпитаваме чедата на Църквата, членове на небесното царство.

Най-необходимо от всичко е:

3. Да се подготвят *възпитатели* под ръководството на такива лица, които познават истинското възпитание не от теория, а от опит. Изграждайки се под надзора на много опитни възпитатели, те също ще предадат своето изкуство на други, на следващи и така нататък. Възпитателят трябва да премине през всички степени на християнско съвършенство, та впоследствие да умее да се държи, да бъде способен да забелязва насочеността на възпитаниците и после да им въздейства с търпение, успешно, силно, плодотворно. Това трябва да бъде съсловие от изключително чисти, Богоизбрани и свети лица. Възпитанието е най-святото от всички свети дела.

Плод на доброто възпитание е съхраняването на благодатта на светото кръщение. Светото кръщение възнаграждава с излишък всички трудове след първото. Защото този, който е съхранил благодатта на кръщението и от най-ранна възраст се е посветил на Бога, притежава някои високи предимства.

1. Първото предимство - сякаш основата на всички други, е целостта на естествено благодатния състав. Човекът е предназначен да бъде вместилище на необикновено високи сили, готови да се излеят върху него от

Извора на всички блага, стига само да не разстройва себе си. И каещият се може да бъде изцелен напълно; но на него като че ли не му се дава да знае и да чувства това, което се дава на непадалия, или пък не може да се наслади на целостта и да притежава дръзновението, което е нейно следствие.

2. Оттук от само себе си произтичат енергичност, лекота, непринуденост на добротворството. Той ходи в доброто като в единствено сроден на себе си свят. На каещия се му е необходимо дълго да се напруга и да се приучва към това добро, за да го извършва с лекота, но и след като постигне това, постоянно трябва да се държи в напрежение и страх. Обратно, първият живее в простота на сърцето, в някаква облажаваща го увереност в спасението, и то - неизмамна увереност.

3. След това в живота му се устройва известна равномерност и неспирност. В него няма нито устреми, нито спадове. И както дишането при нас в повечето случаи се извършва равномерно, така е при него и ходенето в доброто. И при покаяния се може да се случи същото, но не се придобива скоро и не се появява в такова съвършенство. Ремонтираното колело често дава да се знае за неговия порок; и ремонтираният часовник вече не е така точен, както неремонтираният и новият.

4. Непадалият е винаги млад. В чертите на нравствения му характер се отразяват чувствата на дете, докато още не е станало виновно пред баща си. То е първото чувство на невинност - детство в Христа, своеобразно непознаване на злото. Колко помисли и мъчителни вълнения на сърцето отсича то у него! След това - необикновена радушност, искрена доброта, тихост на нрава. В пълната им сила посочените от апостола плодове на Духа: *любов, радост, мир, дълготърпение, благодат, милосърдие, вяра, кротост, въздържание* (Гал. 5:22, 23)! Той сякаш е облечен в *милосърдие, благодат, смиреномъдрие, кротост, дълготърпение* (Кол. 3:12). След това той запазва непресторен весел нрав или духовна радост; защото в него е царството Божие, което е мир и радост в Светия Дух. След това, за него е характерна известна прозорливост и мъдрост, виждаща всичко в себе си и около себе си и умееща да се разпорежда със себе си и с делата си. Сърцето му придава такава нагласа, че веднага му казва какво и как трябва да направи. Накрая, може да се каже, за него е характерна липса на страх от падения, чувство на безопасност в Бога. *Кой ще ни отлъчи от любовта Божия?* (Рим. 8:35). Всичко това в съвкупност го прави и достоен за уважение, и много приятен. Той неволно привлича към себе си. Съществуването на подобни лица в света е велика Божия благодат. Те заменят апостолските мрежи. Както около силния магнит се събират множество метални стърготини или както силният характер увлича слабите, така и живеещата в тях сила на Духа привлича към тях всички, и особено - онези, у които има наченки на дух.

5. А най-важното нравствено съвършенство, принадлежащо на съхранилия се цял през годините на юношеството, е подчертаната непоколебимост на добродетелта през целия живот. Самуил остава твърд при всички изкушения на съблазънта - в дома на Илией и сред народните вълнения в обществото. Иосиф еднакво запазил душата си непорочна сред лошите си братя, в дома на Потифар, в тъмницата и в славата. Наистина, *добре е човеку, кога носи иго на младини* (Плач Иер. 3:27). *Синко, от младини се предай на учение, и тогава до седини ще намериш мъдрост. Малко време ще се потрудиш за обработването ѝ, и скоро ще ядеш плодовете ѝ.* (Сир. 6:18, 20). Затова в Чети Минейте (Житията на светиите) като светии намираме в повечето случаи такива хора, които през юношеството са запазили нравствената чистота и благодатта на кръщението.

Освен това този, който, запазвайки чистотата, се посвещава на Бога от ранна възраст:

1. Извършва най-угодното на Бога дело, принася Му най-приятна жертва: а) защото съгласно закона за оправданията на Бог Му е най-угодно всичко *първо* въобще: първите плодове, първородните рожби на хората, на животните, и следователно първите години на юношеството; б) защото се принася чиста жертва - непорочна младост, което най-вече и се е изисквало от всяка жертва; в) защото извършват това с преодоляване на немалко препятствия и в себе си, и навън - с отказване от удоволствия, към които, особено на тази възраст, чувстват стремеж.

2. Той извършва най-благоразумното дело. Трябва да се посветим на Бога, защото само в това е спасението. Стига само някой да не се отдаде на отчаяние. Но няма по-добро и по-надеждно време за това от първото, в което сме се самоосъзнали - защото кой знае какво ще се случи през утрешния ден? Но ако някой се надява да живее по-дълго, като все не посвещава това време на Бога, той само ще се затрудни, свиквайки

с противоположен живот, и Бог знае дали после ще надвие себе си. Но дори и да надвие - що за жертва Богу е болната, изтощена, с увредени членове, нецяла жертва? Впрочем всичко това се случва, но колко рядко! Колко рядко изгубилият невинността успява да си я върне! В своите "Изповеди" блажени Августин живо описва от собствен опит колко е трудно за непозналия, добрият живот от детството да се обърне. "Прекарах детството" - казва той - в лудории и закачки, даже непозволени, в непослушание и непокорност към родителите. С навлизането в юношеството започна развращаване и за три години се развратих дотолкова, че след това в продължение на дванадесет години все си поставях за цел да се поправа - и не намирах сили да изпълня това. Дори след като направих завой към решителен прелом на волята, се давих още две години, като отлагах обръщането от ден на ден. Така се бе обезсилила волята ми от първите страсти! Но след решителното обръщане и приемане на благодат при светото кръщение какво трябваше да претърпя, борейки се със страстите си, които силно ме теглеха към предишния път?"

Учудващо ли е, че сред неизправно прекаралите юношеството има толкова малко спасяващи се?! Този пример изключително ясно показва в каква голяма опасност се намира лице, което не е получило добри правила през юношеството и не се е посветило отрано на Бога. Затова пък, какво щастие е да получиш добро, истински християнско възпитание, да навлезеш с него в годините на юношеството и после в същия дух да навлезеш в годините на зрялост.

Част II. За началото на християнския живот чрез покаяние или за покаянието и обръщането на грешника към Бога

Как започва християнският живот в тайнството покаяние?

Началото на благодатния християнски живот се поставя при кръщението. Но рядко някой запазва тази благодат; повечето християни я губят. Виждаме, че някои се появяват в реалния живот повече или по-малко развратени, с недобри ръководни принципи, на които е било позволено да се развият и вкоренят в тях. В други може би и да са заложени добри принципи, но през ранната възраст юношите, било поради собствено влечение, било поради съблазън от други хора, ги забравят, започват да свикват с лошото и накрая затвърждават този навик. Всички те вече нямат в себе си истински християнски живот; трябва да го започнат отново. Светата ни вяра предлага за тази цел тайнството покаяние. *Ако някой съгреша, то пред Отца имаме ходатай Иисуса Христа Праведника* (1 Иоан. 2:1). Ако си съгрешил, разпознай греха и се покай. Бог ще ти прости греха и пак ще ти даде *ново сърце и нов дух* (Иез. 36:26). Вече няма друг път - или не греша, или се кай. Даже ако съдим по многочислеността на падащите след кръщението, трябва да кажем, че за нас покаянието е станало единствен източник на истински християнски живот.

Трябва да се знае, че в тайнството покаяние при едни само се очиства и отново съгрива дарът на благодатния живот, вече възприет и действащ в тях; а при други само се поставя началото на този живот или този живот отново се дарява и приема. Ще разгледаме втория случай.

В посоченото второ отношение тайнството покаяние е **решително изменение към по-добро, прелом на волята, отвързване от греха и обръщане към Бога, или разпалване на огъня на ревността единствено за Богоугаждане, с отричане от себе си и от всичко друго**. Най-добре го характеризира **болезненият прелом на волята**. Човекът е свикнал с лошото; сега трябва сякаш да се разреде. Оскърбявал е Бога; сега трябва да гори в огъня на нелицеприятния съд. Каещият се изпитва родилни болки и с чувствата на сърцето се докосва до мъченията на ада. Господ заповядал на плачещия Иеремия да разрушава и пак да изгражда и насажда (виж: Иер. 1:10). И плачливият дух на покаянието е изпратен от Господа на земята с цел, като разделя *душа и дух, стави и мозък* (Евр. 4:12), да разрушава ветхия човек и да полага основи за изграждане на новия. В каещия се сменят ту страх, ту лека надежда, ту болка, ту леко утешение, ту ужаси почти до отчаяние, ту полъх на отрада на милосърдие и го поставят или държат в състояние на разпадане и на разделяне с живота, но с надежда за получаване на нов.

Това е болезнено, но спасително, и е така неизбежно, че който не е усещал такъв болезнен прелом, още не е започнал да живее чрез покаяние. И няма надежда, че човек ще може и да почне да се очиства във всичко, ако не е преминал през това горнило. Решително и енергично противопоставяне на греха е възможно само при омраза към него; омраза поради чувство за зло от него; а това чувство се изпитва в пълната му сила при болезнения прелом при покаянието. Само тук човек усеща с цялото си сърце колко голямо зло е грехът; затова след това ще бяга от него като от геенски огън. **А без това** болезнено изпитание, дори някой да почне да се очиства, ще се очиства **само леко, повече външно, отколкото вътрешно, повече в делата, отколкото във вътрешните нагласи**; и затова **сърцето му ще си остава нечисто** като непретопена руда.

Това изменение се извършва в човешкото сърце от Божествената благодат. Само тя може да въодушеви човека да вдигне ръка срещу себе си, за да се заколи и да се принесе в жертва на Бога. *Никой не може да дойде при Мене, ако не го привлече Отец, Който Ме е пратил* (Иоан. 6:44). Сам Бог дава *ново сърце и нов дух* (Иез. 36:26). На човека му е жал за себе си. Като се е слял с плътта и греха, той е станал едно с тях. Само странична, висша сила може да го раздвои и да го опълчи против себе си.

Така че благодатта осъществява промяната на грешника, но не без свободното му желание. При кръщението благодатта ни се дава в момента на извършването на това тайнство над нас; а свободната воля идва след това и усвоява даденото. А при покаянието свободното желание трябва да участва в самия акт на изменението.

Изменението към по-добро, обръщането към Бога, сякаш трябва да бъде мигновено, както и се случва. Но то преминава през няколко подготвителни етапа, отбелязващи степента на съчетаване на свободата с

благодатта, където благодатта завладява свободата и свободата се подчинява на благодатта - необходими етапи при всеки човек. Едни ги преминават бързо, а при други това продължава години. Кой може да изследва всичко, което става тук, особено когато начините за благодатно въздействие върху нас са доста разнообразни и състоянията на хората върху които тя започва да действа, са безбройни? Трябва обаче да очакваме, че при цялото разнообразие съществува един общ ред на измененията, който никой не може да заобиколи. Всеки каещ се е живеещ в грях - и благодатта го претворява. Затова въз основа на разбирането за състоянието на грешника и на отношението на свободата към благодатта сега можем да опишем този ред и да определим правила.

Състояние на грешника

Божие слово в повечето случаи описва грешника, пред когото стои необходимостта да се обнови чрез покаяние, като потънал в дълбок сън. Отличителният белег на такива лица невинаги е явна порочност, а по-скоро отсъствието на въодушевената, самоотвержена ревност за Богоугаждане и силно отвращение към всичко греховно - това, че при тях благочестието не представлява главният предмет на грижите и трудовете им, че те, загрижени за много други неща, са напълно равнодушни към спасението си, не чувстват в каква опасност се намират, нехаят за добрия живот и водят студен към вярата, макар понякога външно изправен и безукорен, живот.

Това са общите белези. В частност безблагодатният е следният.

След като се отвърне от Бога, човек спира вниманието единствено на себе си и поставя себе си за главна цел на своя живот и дейност. Това вече е и поради факта, че след като е изоставил Бога, за него не съществува нищо по-висше от него самия, и особено поради това, че след като по-рано е получил от Бога всяка пълнота, а сега е опустял от Него, той бърза и се грижи как и с какво да се изпълни. Образувалата се в него чрез отпадането от Бога, пустота непрестанно разпалва незадоволима с нищо, неопределена, но непрестанна жажда. Човекът е станал бездънна пропаст; с всички сили се мъчи да запълни тази бездна - но не вижда и не чувства напълване. Поради това през целия си живот той е в пот, труд и големи подвизи, зает е с разнообразни неща, в които очаква да намери утоляване на изгарящата го жажда. Тези неща поглъщат цялото му внимание, цялото му време и цялата му дейност. Те са първото благо, в което той живее със сърцето си. Оттук се разбира защо човек, поставяйки си за изключителна цел себе си, никога не е в себе си, а постоянно е извън, в сътворените или изобретени от суетата неща. Отпаднал е от Бога, Който е пълнота на всичко; сам е пуст; останало му е като че ли да се разлее по безкрайно разнообразните неща и да живее в тях. Така грешникът жадува, грижи се, суети се за неща извън себе си и извън Бога, за много и разнообразни неща. Затова характерната черта на греховния живот е, при безгрижие относно спасението, грижа за *много неща*, многогрижие (Лук. 10:41).

Оттенъците и нюансите на това многогрижие зависят от свойствата на образувалите се в душата пустоти. **Пустотата на ума**, забравил за Единия, Който е всичко, ражда грижа за многознаене, разследване, изследвания, любопитство. **Пустотата на волята**, лишила се от притежаване на Единия, Който е всичко, ражда желание за много неща, стремеж към притежаване на много неща или притежаване на всичко, така че всичко да бъде в наша воля, в наши ръце: това е любов към притежаването. **Пустотата на сърцето**, лишило се от наслаждаването на Единия, Който е всичко, формира жажда за много и разнообразни удоволствия или търсене на онези безбройни предмети, в които очакваме да намерим наслада за вътрешните и външните си сетива. Така грешникът, намирайки се непрестанно в грижи за много знаене, много притежаване и много наслаждаване, се наслаждава, придобива, любопитства. Това е кръговрат, в който той се върти през целия си живот. Любопитството примахва сърцето, очаква да вкуси удоволствие и увлича волята. Че това е така - всеки може да провери сам, като извърши наблюдение над движенията на душата си в продължение поне на един ден.

Грешникът би пребивавал в този кръговрат, ако бъде оставен сам - такава е природата ни, когато се намира под робството на греха. Но този кръговрат се увеличава и усложнява хилядократно поради това, че грешникът не е сам. Съществува цял свят от лица, които само това и правят - любопитстват, наслаждават се, придобиват, които за тази цел са систематизирали всички начини за това, подчинили са ги на закони, поставили са ги като необходимост за всички, принадлежащи към тяхната сфера, които при взаимния съюз, достигайки неизбежно до съприкосновение, се трият един в друг и при това търкане само повдигат на десета, стотна и хилядна степен любопитството, любовта към притежаването и самонаслаждаването, като поставят в тяхното разпалване цялото си щастие, блаженство и живот. Това е *суетният свят*, чиито занимания, обичаи, правила, връзки, език, увеселения, развлечения, разбирания - всичко, от най-малкото до най-голямото, е пропито от духа на тези три изчадия на многогрижието, за които вече бе казано, и представлява безотрадno крушение на духа на светолубците. Намирайки се в жив съюз с целия този свят, всеки грешник се оплита в хиляди пъти сплетената му мрежа, омотава се дълбоко, дълбоко в нея, така че и самият той не се вижда.

Тежко бреме лежи върху цялата личност на грешника светолюбец и върху всяка негова част, така че той няма сили да шавне дори мъничко не по светски, защото тогава ще трябва да повдигне сякаш многократно тежест. Затова и никой не се захваща и никой не мисли да се захваща с такава непосилна работа, но всички живеят, движейки се по релсите, в които са попаднали.

За още по-голяма беда, светът си има свой княз, уникален по лукавство, злоба и опитност в измамите. Чрез плътта и материалността, с които душата се е смесила след падението, той има свободен достъп до нея и като се приближи, разпалва по различни начини в нея любопитство, любов към притежаване, сластолюбива самоутеха; с различните си съблазни я държи постоянно в тях, с различни подучвания ѝ внушава планове за задоволяването им и после или ѝ помага да ги осъществи, или ги осуетява с посочването на други, по-силни планове, все с една цел - да удължи и да задълбочи пребиваването в тях. Това представлява всъщност редуването на светските неуспехи и успехи, неблагоприятни от Бога. Този княз има цяло пълчище слуги, подчинени на себе си духове на злобата. Всеки миг те се носят бързо по всички краища на обитаемия свят, за да посеят тук едно, там - друго, да омотаят по-дълбоко оплетените в мрежите на греха, да подновят изтънелите и скъсаните нишки и най-вече - за да бдят да не би на някого да му хрумне да се освободи от техните вериги и да излезе на свобода. В последния случай те бързо се стичат около своеволника, отначало - по един, после - на отряди и легиони, а накрая - цяло пълчище, и това - в различни видове и по различни начини, за да затворят всички изходи, да ремонтират нишките и мрежите и, според друго сравнение, пак да блъсне в бездната започналия да се измъква от нея по стръмнината. В това невидимо царство на духовете съществуват специални тронни места, където се съставят планове, получават се разпореждания приемат се отчети с одобрение или укор към извършителите. Това са *така наричаните дълбини сатанински*, по израза на свети Иоан Богослов (Откр. 2:24). На земята, сред царството им от хора, тези места са съюзи на злодейци, развратници и най-вече неверници кощунници, които на дело, с думи и писания разливат навсякъде греховен мрак и закриват Божията светлина. Органът, чрез който те изразяват тук своята воля и власт, е съвкупност от светски обичаи, пропити от греховни стихии, които винаги замайват човека и го отвличат от Бога.

Това е устройството на греховната сфера! Всеки грешник е целият в нея, но бива държан предимно от едно нещо. И това едно нещо понякога може да бъде доста сносно на външен вид и дори заслужаващо одобрение. Сатаната има една-единствена грижа - **това, с което човек целият е зает, където са неговите съзнание, внимание, сърце - да бъде не единствено и изключително Бог, а нещо извън Него, та като се привърже към него с ум, воля и сърце, да го има вместо Бога и само за него да се грижи, от него да се интересува, на него да се наслаждава и него да притежава.** Тук не само плътските и душевните страсти, но и благовидни неща, като например склонност към науката, изкуството, обществено-политическия живот, могат да служат като вериги, с които сатаната държи ослепените грешници в своя власт и не им дава да се опомнят.

Ако погледнем грешника, вътрешното му състояние и нагласа, ще се окаже, че той понякога знае много, но е сляп по отношение на Божиите дела и по отношение на делото на своето спасение; че макар непрестанно да е в грижи и безпокойства, той е пасивен и безгрижен по отношение на устройването на своето спасение; че макар непрестанно да изпитва тревоги или наслади на сърцето, е напълно безчувствен към всичко духовно. В резултат на това, всички сили на съществуването са поразени и в грешника преобладават **ослепяване, нехайство и безчувственост.** Той не вижда състоянието си и поради това не чувства и опасността на положението си; не чувства опасността, а поради това не се старее и да се избави от нея. И през ум не му минава, че трябва да се промени и да се спаси. Той е напълно и непоклонимо убеден, че при него всичко е наред, че няма какво да желае, че всичко трябва да остане така, както си е. И затова счита за излишно всяко напомняне за друг начин на живот, не му обръща внимание и дори не може да разбере за какво му е - страни от него и го избягва.

Действието на Божията благодат

Казахме, че грешникът е същото, каквото е човек, потънал в дълбок сън. Както дълбоко спящият, каквато и опасност да надвисне, не ще се събуди сам и не ще стане, ако не дойде някой и не го събуди, така и този, който е потънал в греховен сън, не ще се опомни и не ще стане, ако Божествената благодат не му дойде на помощ. По безпределното Божие милосърдие тя е готова за всички, посещава всички и ясно призовава всеки: *Стани ти, който спиш, и възкресни от мъртвите, и ще те осветли Христос* (Еф. 5:14).

Това сравнение на грешниците със спящи хора дава отправна точка за всестранно разглеждане на обръщането им към Бога. А именно: спящият *се събужда*, става, приготвя се да отиде на работа. И обръщаният се и каещ се грешник се събужда от греховен сън, стига до решимост да се промени (става) и накрая *се облича със сила* за нов живот в тайнствата Покаяние и Причастие (готов е за работа). В притчата за блудния син тези моменти са посочени така: *дойде в себе си* - опомнил се; *ще стана и ще отида* - решил да прекрати предишния живот; и *стана, та отиде*; при което казва на баща си: *Съгреших* - покаяние, а баща му го облича с *премяна* (оправдаване и опрощаване на греховете) и му приготвя трапеза (св. Причастие).

Така че при обръщането на грешниците към Бога има три момента: 1) **пробуждане** от греховния сън; 2) издигане до **решимост** човек да остави греха и да се посвети на Богоугаждане; 3) **обличане със сила свише** за това дело в тайнствата **Покаяние и Причастие**.

Пробуждане на грешника от греховния сън

Пробуждането на грешника е такова действие на Божията благодат в сърцето му, вследствие на което той, като събуден от сън, *вижда* своята греховност, *чувства* опасността на положението си, почва да се страхува за себе си и да се *грижи* как да се избави от своята беда и да се спаси. Преди това той е бил спял, безчувствен и безгрижен по отношение на спасението, а сега и вижда, и чувства, и се грижи. Но това още не е промяна, а само възможност за промяна и призив към това. Тук благодатта само казва на грешника: “Виждаш ли къде си се отклонил? Гледай да вземеш мерки за спасение”. Тя само го измъква от постоянните му окови, поставя го и го държи извън тях, давайки му по-този начин възможност да избере съвсем нов живот и да реши да го води. Ако се възползва от това - добре за него; ако не се възползва, пак ще бъде хвърлен, пак ще се потопи в същия сън и същата бездна на гибелта.

Божията благодат постига това, като разкрива пред съзнанието и чувствата на човека нищожността и срамотата на онова, на което е отдаден и което толкова много цени. Както Божието слово *прониква до раздяла на душа и дух, на стави и мозък* (Евр. 4:12), така и благодатта прониква до разделяне на душата от греха и разваля незаконния им съюз и съчетание. Виждали сме, че грешникът пада с цялото си същество в област, в която принципите, понятията, мненията, правилата, обичаите, наслажденията, порядките и всичко друго са диаметрално противоположни на истинския духовен живот, за който е предназначен човекът.

И като попадне в нея, не стои отделен, изолиран, а бива проникнат от всичко, смесва се с всичко; целият е във всичко. Оттук за него е естествено да не знае и да не мисли за онова, което е противоположно на този ред и да няма никакво съчувствие към него. Духовната област е напълно скрита за него. При това положение е ясно, че вратата към обръщането може да се отвори само ако порядъкът на духовния живот бъде разкрит в цялата му светлост пред съзнанието на грешника, и не само бъде разкрит, но и се докосне до сърцето му; а порядъкът на греховния живот бъде посрамен, отхвърлен и разрушен - също пред неговото съзнание и чувство. Само тогава може да се роди грижата да напусне единия и да влезе в другия. Всичко това се осъществява в акта на благодатно събуждане на грешника.

В начина си на действие пробуждащата Божия благодат винаги се съобразява не само с оковите, в които е свързан грешникът, но и със специфичното му състояние. По отношение на второто трябва да се има предвид разликата в действието на благодатта, която тя проявява, когато въздейства върху тези, които никога не са били пробуждани, и върху тези, които вече са преживявали такова пробуждане. На този, който нито веднъж не е имал такова пробуждане, тя се дава даром, като всеобща предварителна и призоваваща благодат. От самия него предварително няма какво и да се изисква, тъй като той целият е настроен по друг начин. Но на онзи, който вече е бил пробуждан, узнал е и е усещал какво е живот в Христа, и пак се е отдал на греха, пробуждането не се дава даром. Предварително се иска нещо и от него. Той сякаш е длъжен да заслужи и да измоли; не само да желае, но и да върши нещо над себе си, за да привлече благодатното пробуждане. Такъв, като си спомня предишното си пребиваване в доброто християнско устройство, честичко отново го желае, но не получава власт над себе си; би искал да се поправи, но не може да се справи със себе си и да се надвие. Той е в безнадеждно безсилие, оставен на самия себе си за това, че по-рано сам е оставил дара, укорил е *Духа на благодатта* и е *потъпкал* смъртта на *Сина Божий* (Евр. 10:29). Сега вече му се дава да усети колко велика е тази благодатна сила с това, че вече не се дава скоро. Потърси и се потруди, и чрез трудността на придобиването се научи да я цениш. Такъв човек се намира в някакво мъчително състояние: жаден е и не може да пие, гладен е и не се храни, търси и не намира, напъга се и не получава. Някой бива оставян в това състояние много, много дълго, дотолкова, че чувства изоставяне от Бога, сякаш Бог го е забравил и отхвърлил, предаден на проклетие като земята, която многократно е била напоявана от дъжд и е останала неплодна (виж: Евр. 6:7, 8). Но това забавяне на докосването на благодатта до сърцето на търсещия е само изпитващо. Срокът на изпитанието свършва, пробуждащият дух отново слиза върху него заради труда му и търсенето с пот, както слиза даром върху други. Този начин на действие на спасителната благодат ни посочва: а) извънредните действия на Божията благодат при пробуждането на грешника и б) обичайния ред за придобиване на дара на пробуждащата благодат.

Извънредни действия на Божиата благодат при пробуждането на грешниците от греховния сън

За живеещите благодатен живот е душеспасително да знаят за тези действия, та като виждат Божиата многогрижност за грешниците, да прославят неизказаната Божия благодат и да се въодушевяват от добра надежда за помощ свише за всяко добро дело. А за търсещите Божествената благодат е особено необходимо да ги познават поради това, че в тях по-ясно, откъдето и да било, проличават свойствата на благодатното пробуждане, които трябва добре да осъзнаваме и изясним, за да определим благодатно ли е пробуждането, което изпитваме, и ако някой вече действа, то по благодатно възбуждане ли действа или по самодейно въодушевление. Истинският християнски живот е благодатен живот. Самодейният живот, колкото и да е красив на външен вид и колкото и да се придържа към формите на християнски живот, никога няма да бъде християнски. Началото на истинския християнски живот се поставя при благодатното пробуждане, и който се е отнесъл с внимание не се лишава след това от благодатно ръководство и общуване през цялото време, докато е верен на внушенията му. Ето защо трябва добре да си изясним има ли и имало ли е в нас благодатно пробуждане. В отговор на това изискване можем да кажем: преценявай себе си по свойствата на благодатното пробуждане, разкриващи се в извънредни случаи, тъй като те са еднакви както в извънредните случаи, така и при обичайния ред, само че при първите се разкриват по-ярко, по-отчетливо и по-контрастно.

При благодатното пробуждане, както вече бе посочено, се извършва мигновено разрушаване в съзнанието на целия установил се там порядък на самоугоден греховен живот, и разкриване пред него на друг, по-добър, Божествен порядък, единствено истински и облажаващ. В съкратен вид този порядък може да бъде описан така: Бог, покланяем в Света Троица, Който е сътворил света и промисля за него, спасява нас, падналите, в Господа Исуса Христа, чрез благодатта на Светия Дух, под ръководството и пазителството на светата Църква, чрез кръстен, изпитателен живот тук, превеждайки ни към вечно, безкрайно блаженство в бъдещия живот. Той съвместява и лицата, и събитията, и институциите, и самите принципи, по които се движи всичко. Целият този порядък под действието на благодатта се запечатва живо в духа на човека грешник и го поразява поради рязката противоположност на него, и на самия човек с неговите настроения, и на всичко, с което преди това той е живял, на което се е наслаждавал и с което е бил длъжен да бъде в пълно съгласие и в подобно настроение. Всяка негова черта издава изобличение и укор към човека за предишното му неразумие и недобросъвестност, които изпъкват още по-ярко поради това, че в същото време в духа се вижда цялата достойна за презрение нищожност на предишния грешен порядък. Под това действие сърцето се освобождава от предишните окови и стои свободно, и затова е свободно да избере нов вид живот. Това е пределът на действието на благодатното пробуждане. То разрушава в съзнанието и чувството всичко предишно - по-лошото, и живо представя само новото - по-доброто, оставяйки поразения човек в това положение свободен да избере новото или отново да се обърне към старото. За отбелязване е, че благодатното пробуждане винаги се съпровожда с поразяване и своеобразна уплаха - дали поради това, че то внезапно, сякаш изневиделица, хваща грешника по кръстопътищата на живота като престъпник и го представя пред неизбежното Божие съдилище, или пък поради това, че новият порядък, разкриван в съзнанието, е напълно противоположен на предишния - и не само е нов, но е свършен във всичките си части, и дава блаженство, докато при първия, нищожния, има само тъга на сърцето и крушение на духа.

Все пак изходният пункт на всички добри действия на благодатното пробуждане е живото осъзнаване на новия Божествен порядък. Като изхождаме от това разбиране, да си припомним всички минали опити на това благодатно действие. Съзнанието за новия ред на битие и живот се изгражда по два начина: аа) понякога самият ред, целият или на части, се представя в действителност на подлежащия на наказание грешник; бб) а понякога духът на човека бива въвеждан в него и го усеща вътрешно.

аа) Милосърдният Господ по различни начини разкрива пред съзнанието на обръщания Божествения Си свят, в който на нашия дух му е отредено да живее. 1. Нерядко за тази цел Той се явява Сам, видимо, под

Извънредни действия на Божията
благодат при пробуждането на
грешниците от греховния сън

някакъв образ, в състояние на бодърстване на човека или насън. Така Той се явил на апостол Павел по пътя към Дамаск, на Константин Велики, на Евстатий Плакида (20 септември), на Неаний, който отивал да мъчи християни (това е мъченик Прокопий, 8 юли), на Патермутий (насън, 9 юли), и на мнозина други. 2. Понякога благоволи да изпраща от отвъдния свят различни лица, също наяве или в съновидения, в техния вид или под някакъв друг образ. Така многократно се е явявала **Божията Майка**, сама или с Предвечния Младенец, или придружена от светии; великомъченица Екатерина например е обърната, след като Божията Майка ѝ се явила насън заедно с Предвечния Младенец, Който си я избрал за невеста (24 ноември). Многократно са се явявали **ангели**, по един или на цели сонмове; например на свети Андрей Юродиви насън му се явил целият събор на светите ангели, в противовес на пълчището на тъмните сили (2 октомври); многократно са се явявали светии; например, светителят Митрофан се явил на лекар лютеранин, на болна девойка и на мнозина други. 3. Понякога самият отвъден свят и особено неговият чин и като че ли основните му принципи се явяват ярко пред незнаещото съзнание в някакъв поразителен образ, както се вижда от посочения вече случай със свети Андрей Юродиви и от много други примери, при които на обръщаните лица са им били представяни или блажените селения на праведниците, както на индийския цар и брат му, след като свети апостол Тома раздал на бедните дадените му за строеж на дворец пари (6 октомври), или страшните мъчения на грешниците, както на Исихий Хоревит (3 октомври, Пролог), или провеждането на съда след смъртта, както на Петър хлебаря, който хвърлил хляб по един сиромаш, или е била запечатвана дълбока мисъл за смъртта и за участта след нея, както у княз Иоасафат (19 октомври), свети Климент (25 ноември) и у един разпътен младеж, чийто умиращ баща му завещал непременно всяка вечер да ходи в стаята, в която умира. 4. Понякога на човек му се дава да усети осезаемо някаква невидима сила, действаща сред видимите сили и явления, но коренно различна от тях и произлизаща от друг свят. Тук се отнасят всички чудеса, станалите с чиято помощ обръщания е невъзможно да се преброят. И Спасителят е казал, че невярващите няма да повярват, ако не видят знамения. По-голямата част от тях е явена след Христа Спасителя, през първите времена на християнството от апостолите, а след тях - от светите мъченици. Поразителността на присъствието на невидимата Божия сила тук често е обръщала цели села и градове, но никога не е оставала съвсем безплодна. Кръвта на мъчениците действително лежи в основите на Църквата... Имало е и такива случаи, при които Божията сила се е явявала сама, без посредничеството на човек, както при обръщането на Мария Египетска, или с посредничеството на свети предмети, икони, мощи и други. Така обръщането на евреите във Вирит станало в резултат на чудни явления от иконата на Господното Разпятие. При всички тези явления съзнанието, оплетено от различни предмети и измами на света и държано безизходно във видимия, осезаем, външен порядък - чрез смайващо, неочаквано и мигновено представяне пред него на висши лица и сили от някаква невидима област, мигновено се изтръгва от своите окови и се вмъква в друг чин на битие и живот, и поразено, стои в него.

бб) Духът ни, както видяхме, е покрит и затрупан с много покривала. Но по природата си той е зрител на Божествения порядък. Способността за това е готова да се прояви и действително проявява силата си веднага щом бъдат отстранени свързващите я препятствия. Затова, с цел събуждане на дремещия в човека дух и въвеждането му в съзерцание на Божествения порядък, Божията благодат или а) действа **непосредствено** върху него и изпълвайки го със сила, му дава възможност да разкъса оковалите го вериги, или б) действа **непряко**, отърсвайки от него покривалата и мрежите и давайки му чрез това свобода да бъде в своя чин.

а) Божествената, вездесъща и всепроникваща благодат слиза **непосредствено** върху духа на човека, отпечатвайки в него мисли и чувства, откъсвайки го от всички крайни неща и обръщащи го към другия, подобър, макар и невидим и непознат свят. Общата черта на тези подбуждения е **недоволство** от себе си и от всичко свое и **тъга** за нещо. Човек не може да бъде удовлетворен от нищо, което го заобикаля - нито от своите съвършенства, нито от това, което притежава, пък било то и несметни съкровища, и ходи като съсипан от мъка. Не намирайки отрада в нищо видимо, той се обръща към невидимото и го приема с готовност и искрено го прави свое и себе си - негово. Мнозина с въпроса: "С какво ще свърши всичко това и до какво ще доведе?" са изоставяли всичко и са променяли не само чувствата и поведението си, но и начина на живот. В някои случаи това недоволство се е изразявало предимно в **познавателната** част, както при Иустин Философ, който търсел преди всичко светлината на познанието на Божественото Същество; в други - в **сърдечната** част, както при Августин, който търсел преди всичко покой за неспокойното си сърце; а в трети, впрочем, те са най-много, в **деятелната** част, в **съвестта**, както при разбойниците Моисей и Давид. Имало е множество

Извънредни действия на Божията
благодат при пробуждането на
грешниците от греховния сън

случаи, в които вътрешното жилище на духа се е озарявало внезапно, било е посявано влечение, което е устремявало духа в друга посока. *Не знаеш, отде иде и накъде отива* (Иоан. 3:8) - е казал Господ по този въпрос. Духът често се пробужда от припомняне на миналото. Така е обърната Мария, племенницата на Авраамий Затворник; погубващият се в разбойничество ученик на свети Иоан Богослов; Теофил, църковен иконом. Отнякъде влизат вътре и разбираемо за съвестта се произнасят думите: "Спомни си, откъде си паднал" - и силно поразяват заспалия. Тук могат да бъдат отнесени всички обръщания след юношески падения. Няма съмнение, че и тези изменения биват подготвени от Божия промисъл отдалеч чрез различни случаи, предразполагащи към възприемане на благодатното въздействие; затова и тук непосредствеността е само относителна. Но, от друга страна, трябва да се знае и това, че и всяко благодатно пробуждане се проявява в подобни на това влечения и пробуждания на духа ни. Благодатта, макар и чрез посредничеството на нещо видимо, винаги невидимо и непосредствено докосва духа и от измъчващите го окови го извлича на Божия светлина, в областта на Божествения живот.

б) **Всички посреднически неща**, отнасящи се тук, са насочени към строшаване на оковите, които свързват духа. Развържи духа, дай му свобода и той сам ще се затича натам, откъдето е взет - към Бога. Веригите на духа, както видяхме, са триплетни, съставени от: аа) **себеугаждане**, bb) **света**, cc) **дявола**. Против тях и се насочват разрушителните действия на събуждащия дух на благодатта.

аа) Най-близките окови на духа са оковите на всестраниното **самоугаждане**, присъстващо в биологичната ни душевност. Те са допирна точка и за другите окови, тези, които идват от света и дявола. Затова разкъсването им е много важно, макар да е доста трудно и твърде сложно. Защото, тъй като необърнатият изцяло живее с биологичната си душевност, то оковите откъм тази страна се разширяват, сплитат се много и разнообразно толкова далеч, докъдето достига биологично-душевният живот. За да разберем как се разкъсват тези окови, трябва да вземем под внимание, че това, до което се допира този живот, се храни с това, в което предимно се изразява, представлява твърда опора за него, крепейки се на която, той стои и не се бои от поражение, не мисли за него и не го очаква. Когато някой например се е пристрастил към изкуството или политиката, или дори науките и целият живее в някоя от тях, то той се опира и се крепи на нея с всичките си сили, помисли и надежди. Тъй като след това оттук произлиза целият самоугоден живот, който връзва духа, то **тази опора на самоугаждането** естествено става основа на твърдостта и здравината на оковите, поставяни от него на духа, като точка, към която се прикрепят тези окови. Затова, обратно, за да освободи духа от оковите на самоугаждането, пробуждащата Божествена благодат обикновено разрушава опорите, на които се крепи самоугодническото самомнение. Като разклати тези опори в основата, тя разхлабва оковите и дава възможност на измъчения и изтерзан дух да понадигне глава.

Опорите на самоугаждането ни са много; има ги и в съществуването ни, тоест в тялото и душата, и във външния ни живот, и общо в целия ни бит. Такова е 1) плътоугаждането в различните му разновидности, тоест сластолюбие, разкош, похотливост, любов към безделието, страст към развлечения, житейско многогрижие, честолюбие, властолюбие, видими успехи в професията, заможност, бляскав външен бит, ценност на връзките, 2) на външните отношения, пристрастие към изкуството, учеността, предприемачеството. Всичко това, в неговите разновидности, представлява здрава опора за нашето самомнение, което с увереност в нейната надеждност и здравина, спокойно почива на плътоугодничеството и хранейки се обилно, расте с всеки изминал ден, при един - предимно в един вид, а при друг - в друг.

За да пробуди грешника от сън, спасителната божествена благодат, като насочва силата си към разрушаване на опората, на която той се крепи и почива със своето самомнение, прави следното:

Хвърля в болести този, който е вързан от плътоугодие, и като отслабва плътта, дава на духа свобода и сила да дойде на себе си и да изтрезнее. Лишава от красота прелъстения от своята красота и сила и го държи в постоянна изнемошялост. Подлага на робство и унижение този, който разчита на своята власт и сила. Отнема богатството на този, който много разчита на него. Посрамва като малко знаещ този, който високоумничи. Прекъсва връзките на този, който разчита на тяхната здравина. Разрушава чрез смъртта на лица или чрез загубата на необходими неща порядъка около този, който си мисли, че установилият се около него ред е вечен. С какво друго да отрезви държаните от външното щастие в оковите на безгрижието, ако не със скърби и нещастия? И не е ли целият ни живот преизпълнен с бедствия именно заради това - да помогне на Божието намерение да ни държи в трезвеност?...

Извънредни действия на Божията
благодат при пробуждането на
грешниците от греховния сън

Всички разрушавания на опорите на безгрижното самоугодничество от този род представляват житейски обрати, които, поради това, че винаги са неочаквани, действат поразяващо и спасително. Най-силно в това отношение действа чувството за опасност за живота. Това чувство разхлабва всички окови и убива самомнението в самия му корен; човек не знае къде да се дene. Същото свойство имат и стресовите ситуации и чувството за всеобща изоставеност. И едното, и другото оставя човека сам със себе си и от своето нищожество веднага го препраща към Бога или го обръща.

bb) Вторите окови на духа се поставят от света и лежат по-повърхностно от първите. Светът със своите разбирания, принципи, правила, общо с целия си ред, издигнат до неотменим закон, слага тежка, господарска ръка върху всичките си чедa; вследствие на което никой от тях не смее и да помисли да въстане против него или да отхвърли властта му. Всички благоговейт пред него, придържат се с някакво страхопочитание към неговите правила и считат нарушаването им едва ли не за криминално престъпление. Светът не съществува като личност, но духът му съществува по своеобразен начин, влияе ни и ни връзва сякаш с вериги. Очевидно е, че властта му е мислена, въображаема, а не реална, не физическа. Следователно достатъчно е само да разпръснем тази въображаема сила на света - и ще бъдем близо до възможността да изтрезнеем от неговата омая. Така действа Божият спасителен промисъл за нас. За тази цел той

a) Постоянно държи пред лицето на света и пред нас два други свята, свети, Божествени, и чрез тях предлагайки на вниманието ни и дори давайки ни да усетим по-доброто, непрестанно показва, че светският живот и светските надежди са суетни. Тези Божии светове са **видимата природа и Божията Църква**. Опитът показва как нередко ум, замъглен от светския дим, е изтрезнявал от съзерцаване на Божиите творения или от влизане в Църквата. Един човек през зимата наблюдавал дървото, растящо пред прозореца си, и се пробудил; друг след шумен разговор почувствал сладостта на душевния покой в храма, изоставил е предишните си навици и се посветил на служене на Бога. Видимата природа и Божият храм не само често са вразумявали и отрезвявали и грешни християни, но са обръщали дори единици към истинско Богопознание и Богоугаждане. На една жена много ѝ харесала думата *осанна* и това я привлякло към християнството. Обръщането на нашите прадеди се утвърдило окончателно чрез въздействието на храма върху тях. Съзерцаването на красотата на видимите Божии творения обърнало великомъченица Варвара от идолите към Бога. Силата и влиянието им зависят от това, че ярко и осезаемо представят пред уморения, изнурен, обезсилен, измъчен от суетата на света дух по-добър, по-блажен ред на живота, и изливайки мигновено в него отрадата на този живот, вразумяват човека с това, че предавайки се на властта на света, той само се терзае и се мъчи, че щастието е скрито в съвсем друг свят и ако приятелството със света е толкова мъчително сега, то какво трябва да очакваме после? Така възникват призив към Божия свят и откъсване от суетния свят, които, понякога под формата на силен порив, а понякога постепенно, накрая съвсем изтръгват духа на човека от оковите на света. По този начин природата и Църквата прогонват, разпръскват и заличават омаята на суетния и изпълнен с прелести свят. Те затова и са поставени от Господа в такава връзка с нас, за да ни въздействат по-често и непрекъснато, като по най-поразителен начин представят противоположността между двата вида живот.

β) Вторият начин за благодатно изтръгване от оковите на света се състои в това, че по благодатта на Бога Всепромислител пред очите на даден човек се представя на дело живот, коренно противоположен на водения от него. Тук се отнасят в частност всички обръщания посредством **мъченичество** и примерите за това са безброй. Понякога мъченическият подвиг на един човек е обръщал цели градове и села. Тук очевидно е налице присъствие на нравствена сила от друг свят, не нашия. Понякога изглежда, че би трябвало да има сигурно поражение, а такова няма; мъченикът остава непобеден, в добро настроение, незнайно от какво и как. Мигновеното осмисляне на това удря ума и разпръсва в него омаята на предишните порядки на живота. Тук се отнася обръщането на разбойника от цар Маврикий, който вместо да го предаде на смърт, се отнесъл към него милостиво, като към уважаван човек; обръщането на блудницата, която била умолявана от една майка да се помоли и да върне към живот починалия ѝ единствен син, и на една друга блудница, която стигнала до разкаяние от едно поглеждане към монаси, които смирено се занимавали с молитва и Богомислие, докато тя в същия дом живеела в разкош и се отдавала на разврат. И всички обръщания чрез **примери от живота** се отнасят пак тук. Силата на действието им се състои в това, че човек вижда очи в очи доволни и спокойни хора, без удоволствия и успокояващи предмети, в които друг, притежавайки в изобилие, не намира нито задоволство, нито покой. Оттук следват разочарование и промяна на живота.

Извънредни действия на Божията
благодат при пробуждането на
грешниците от греховния сън

г) Третият начин за отклоняване от света е посрамването му в лицето на неговите чеда. Юлиан се превъзнася над всички, свирепо се опълчва против християните и заплашва, че ще ги потисне със силата си - но после ненадейно се проваля. Това не само укрепило вярващите, но обърнало към истинския Бог и мнозина невярващи. По лъжесвидетелство цяло селище се вдига против свети Макарий, бие го, измъчва го, налага му наказание - светът възтържествувал; но по-късно истината излиза наяве, посрамва всички и ги връща към благоговението и страха Божий. Тук се отнасят всички вразумявания чрез падения и внезапна смърт на силни и велики от света. Посрамването на света тук го унижава пред лицето на неговите привърженици, избличава безсилието му, и по този начин, от една страна, ги отвръща от него, а от друга - им дава смелост да му се противопоставят.

д) Накрая, светът често сам изтиква и прогонва от себе си, именно с това, че не задоволява или посрамва очакванията. Търсим щастие; в света има само слава, чест, власт, богатство, утехи - но нищо такова не задоволява търсеция. Разсъдливият скоро забелязва измамата и идва на себе си. При Божиите светии виждаме, че мнозина от тях, след като съзирали суетата и метежността на света, са се отдалечавали от него и решително са се посвещавали на Бога. Блудният син от притчата казал: *Пък аз от глад умирам* (Лук. 15:17).

сс) Третите окови на духа идват от сатаната и от неговите духове. Те са невидими и в повечето случаи съвпадат с оковите на самоугаждането и на света, които сатаната укрепва с влиянието си и чрез тях държи ума в помрачение. Но има и нещо непосредствено излизащо от сатаната. От него произлиза някаква неопределена плахост и боязън, смуцаваща душата на грешника по всяко време, а още повече тогава, когато той се замисли за доброто. Това е почти същото, когато господар заплашва слугата си, щом започне да върши нещо не в съответствие с неговата воля и планове. От него произлизат различни духовни измами, като например: при някои - прекомерна, без правилни основания, надежда на Божието милосърдие, не отрезвяваща, а все повече и повече утвърждаваща в грехолюбието; при други, обратно, отчаяние; при един - съмнение и неверие; при друг - самоувереност и самооправдание, заглушаващо всяко чувство на разкаяние. Да, много, много неща зависят пряко от сатаната, макар да е трудно да бъдат определени. Но и всичко греховно трябва да бъде отнесено към него като към източник, тъй като той е царят на грешния свят. Една от хитрите му уловки е да се крие, тоест да вдъхва в грешника убедеността, че той не съществува, вследствие на което самоволнично свирепо в грешната душа, приписвайки внушаваните от него греховни стремежи на природата и настройвайки към ропот против Бога, забраняващ уж нещо естествено и заповядващ това, за което не му стигат силите да го понесат. Вразумяващата Божествена благодат често е измъквала грешници от челюстите на ада за посрамване на сатаната. Тя го е изкарвала на позор и го е правила за посмешище, като е разголвала безсилието и глупостта му и е разсъбличала хитростите му. Така той е посрамен в лицето на Симон влъхв, в лицето на Киприан Антиохийски и на мнозина други. Всички подобни случаи са били придружавани от обръщане и вразумяване на немалък брой ослепени. През дните на Господа на земята бесовете, източник на неверие и съмнения, ставали проповедници на вярата. И светите мъченици чрез силата на всемогъщия Бог често принуждавали и бащата, и децата на лъжата да говорят истината чрез идолите в капищата. Това разкриване на козните на лукавия довежда грешника до убеждението, че се намира в злбни и вражески ръце, че го мамят за негово зло, че измамно го водят по някакъв тъмен път към гибел и искат да ѝ се порадват. Това неминуемо ражда чувство на опасение за собственото благо, предпазливост, подозрение, отвращение и към хитреца, и към изобретенията му - пороците и страстите, и към целия предишен живот. Оттук вече не е далеч преминаването към източника на истината, доброто и блаженството - Бога.

Това са пътищата и начините, по които Божията благодат въздейства върху духа на човека, изтръгва го от оковите на несвойствения му живот и лице в лице му показва другия, по-добрия, онзи, в който са радостта и покоят му. Но очевидно всички те, сами по себе си, са непълни, сякаш не доизказват всичко. Например родила се е жажда за нещо по-добро; но къде е то и как да го постигнеш? Или те е разтърсил страх от смъртта и съда - но какво да сториш, за да се избавиш от бедата? Така е и във всички други случаи. Те са неми. Към всички тях трябва да бъде добавено още едно завършващо средство. Това е словото или проповедта. Божието слово в различните му видове действително съпровожда всички посочени средства, пояснявайки ги и указвайки крайната им цел. Без него те все още оставят човека в някакво неопределено състояние и следователно не правят всичко, което е необходимо. Така апостол Павел бил вразумен от небесно явление. Но тук Господ не извършил всичко в него, а му рекъл: "Иди при Анания и той ще ти каже какво да правиш".

Извънредни действия на Божията
благодат при пробуждането на
грешниците от греховния сън

Иустин Философ, великомъченица Варвара, княз Иоасаф видели лъжата, но за да познаят истината, имали нужда от специални ръководители и тълкуватели. Затова Господ Промислител е поставил за закон: *вредом на всички човеци да се проповядва да се покаят* (Деян. 17:30). *Вярата иде от слушане*, следователно *от слово Божие* (Рим. 10:17). И това слово, от апостолите, чрез техните приемници се разгласява досега по всички краища на земята. И ето съществената нужда от катехизирането - обясняване на общия, спасителен Божи ред, необходимост от общоизвестност на лицата и местата, където събуденият трябва да се обърне за обяснения, за да не пропилее напразно събудянето или за да не се лута с него по кръстопътищата, пилеейки безплодно силите и времето си. Катехизисът непрестанно трябва да се чува (и наистина се чува) в Църквата. Чрез това верните, които стоят, все повече ще се утвърждават, а падналите и пробудените веднага ще имат нелъжлив пътеуказател. Колко скъпоценен е дългът на свещениците да възвестяват *на време и не на време* (2 Тим. 4:2) спасителните Божии пътища, без да разчитат на тяхната общоизвестност, в повечето случаи, предполагаема!...

Но Божието слово не само допълва всички посочени способности, но и ги заменя. То пробужда по-пълно и ясно. Поради родството му с нашия дух, също произлизащ от Бога, то прониква вътре, до разделяна на душа и дух, съживява духа и го осеменява за плодородие на дела на духовен живот (откъдето словото се нарича семе). Пробуждащата му сила е много голяма поради това, че то действа едновременно върху целия човек, върху целия му състав - тяло, душа и дух. Звукът или членоразделната реч на словото поразява слуха, мисълта занимава душата, а невидимата, скрита в него енергия докосва духа, който, ако внимава, след като словото успешно проникне и в тялото, и в душата - тези груби застави ¹, - се пробужда и като се напрегне, разкъсва държащите го окови.

Божиятото слово пробужда по посочените начини, а именно - или чрез живо представяне на Божествения порядък пред съзнанието, или чрез въвеждане на духа ни в този Божествен порядък чрез разрушаване на държащите го прегради. Например: един възрастен слуга казал простодушно на болния си господар: "Колкото и да се бориш, батюшка, накрая все ще умреш" - и с това го подбудил към покаяние. Друг прочел под изображението на разпнатия Господ: "Ето какво направих за тебе; а ти какво направи за Мен?" - и се пробудил от сън. Света Пелагия чула за смъртта, съда и горчивата участ на грешниците и скъсала с грешния живот. Равноапостолният княз Владимир е обърнат от описание на целия Божествен порядък като се започне от сътворението на света и се стигне до края на всички неща, страшния съд и вечната участ на добрите и лошите. А и проповедта на апостолите, и след тях - и на всички проповедници на Евангелието, се е състояла общо взето в просто, без умувания, представяне на истината. Свети апостол Павел казва за себе си, че словото и проповедта му били не в убедителни думи на човешка мъдрост, а в прост разказ за делото на спасението чрез нашия Господ Исус Христос, *разпнат* на кръст (1 Кор. 2:2-4). И това е, може да се каже, най-естественият начин за действие чрез слово - да опишем истината такава, каквато е, без да я заграждаме с умствени съображения и особено с предположения за вероятности. Истината е сродна на духа. Изказана просто и искрено, тя ще го намери; а смесена с образи, натруфена и разкрасена, ще остане във фантазията - затрупана от съображения и доказателства, ще се задържи в разсъдъка или душата, без да стигне до духа и оставяйки го празен. Може да се каже, че цялото безплодие на проповядването зависи от умуванията, с които го тълчат. Но разясни истината просто, разкрий в какво се състои тя - и духът ще бъде победен. Един евреин чел Евангелието и се обърнал, тъй като съзрял истината в простия евангелски разказ. Общо взето, множество свободомислещи са се обърнали чрез ярко осъзнаване на божествените неща, по указание на живо или писано Божие слово: Истината разпръсва мрака на суетните помисли, освежава душата, просвещава духа. Би могло с голяма полза да се употребява по-често, в общи разговори, кратък преглед на това, как е започнало всичко, как ще свърши и защо.

От друга страна, със силата на словото нерядко се разрушават преградите на духа и му се дава свобода. Така свети Антоний Велики чул слово за нищожността на земните блага - и изоставил всичко. Един младеж чул проповед за блудния син - и се покаял. С описване на житейската и светската суетност мнозина светии, вече на брачното ложе, са склонявали съпругите си към непорочен, чист живот. Накратко казано, представянето на божествения порядък - от една страна, и разкриването на различни омайващи измами - от друга, изпълват душата с пълнотата на **спасителното познание** или с ясно и убедително знание за спасителния път, против което упоритостта на сърцето рядко може да устои. Ако доста хора не действат както трябва, с напрежение,

¹Застава - преграда и стража, контролно-пропускателен пункт при входа в град.

Извънредни действия на Божията
благодат при пробуждането на
грешниците от греховния сън

а си остават в сън и безгрижие, това се дължи на факта, че не знаят спасителните истини или ги познават непълно. Пълнотата на знанието е побеждаваща, защото тогава лукавото сърце няма къде да се скрие.

По силата на тази всеобхватна обща способност за пробуждане на грешниците Божието слово обхожда земята и по различни начини достига до слуха ни. То се чува незамлъкващо в храмовете, на всяко богослужение, и извън храмовете, по време на всеки църковен чин; то е в църковните химни и песнопения; то е в отеческите проповеди и във всяка душеполезна книга; то е в душеспасителните беседи и често употребяваните назидателни изречения; то е в училищата, в картините и във всеки видим предмет, представящ духовни истини. Обгърнати сме от Божието слово, огласяни сме от него от всички страни.

Отвсякъде към нас идват звуци от тръби за разрушаване на крепостите на греха подобно на иерихонските стени. Във всички тези свои разновидности Божието слово вече е показало и постоянно показва победоносната си над човешкото сърце сила. Трябва само да се грижим пътищата, по които се разпространява Божието слово, да бъдат пазени и непресичани - за да не замлъква искрената проповед, богослужението да се извършва според чина и за назидание, рисуването на икони да бъде здраво и свято, пеенето - трезво, просто и благоговейно. Служителите на олтарите носят отговорността за изпълнението на това. Затова те са най-необходимите и най-мощните инструменти в ръцете на Божия Промисъл за обръщането на грешниците. Те трябва да осъзнаят това и да не мълчат не само в храмовете, но и по домовете, като използват всеки удобен случай - било за да опишат с думи Божия свят, било за да разкрият заблуждаването на нашия дух от призраците на душевно-телесността.

Обичаен ред за придобиване на дара на пробуждащата благодат

Вече бе отбелязано, че сред разнообразието от действия за благодатно пробуждане, особено заслужава да бъде отбелязан начинът на действие, използван от благодатта по отношение на грешника, който вече е изпитал такова пробуждане и отново е паднал в грях чрез извършване на обичайните си смъртни грехове. Колкото по-често се повтарят тези падания, толкова по-слабо става подбуджането, защото сърцето сякаш привиква към него и то преминава в групата на обичайните явления в душевния живот. Заедно с това отслабването от енергично чувство, каквото е в истинския си вид, все повече и повече се доближава до мисъл и накрая преминава в един прост помисъл и спомен. Този помисъл до определен момент се приема със съгласие, после само се търпи, макар и без неудоволствие, но студено, без особено внимание; а след това вече става досаден, грешникът бърза да се отърве по-бързо от него, и накрая чувства неприязън и отвращение към него; вече не го обича, а го мрази, преследва, гони. Съответно отпада убеждението в необходимостта от по-добър духовен живот; отначало тази необходимост се представя само като вероятна, след това бива покрита със съмнения под формата на въпроси за различни нейни страни; след това ненужността и излишността ѝ стават повече от вероятни; накрая вътре се взема решение: "Живей както ти се живее, и така може да прекараш живота си; всичко друго са излишни безпокойства". Тук човек достига до бездната на злото и нехае - състояние, както при онзи, който нито веднъж не е стигал до осъзнаване, събуден от благодатта.

Очевидно спасението при този случай е в голяма опасност. Божието милосърдие е велико, но и то може би вече не ще може да направи нищо с него, както със земя, многократно приемала падащия върху нея дъжд и останала неплодородна, която е станала *близка до проклятие* (Евр. 6:8). И тъкмо това последствие от неустояването в начина на живот, изискван от благодатното събуджане, трябва силно да запечатат в паметта си тези, които се нуждаят от него. Наистина, Божествената благодат не се свързва в действията си с подобни измервания и определения, но понякога се съгласува с тях. Затова, макар да не бива да се отчайваме относно възможността за обръщане и спасение, колкото и слаб да е призивът за завръщане към добър живот, винаги при наличието на такава слабост трябва с плахост и боязън да мислим за положението си. Не сме ли паднали до последната възможност да приемаме благодатни възбуждения? Не сме ли преградили всички пътища пред всежеланата за нашето спасение Божествена благодат, за да действа върху нас? Не са ли това последните ѝ доближавания до нас с цел да ни вразуми и да постави край на безобразието на живота ни? Затова, щом чуем подобни слаби призови, трябва да побързаме да се възползваме от тях с цялата твърдост на намерението си, макар и повече разсъдъчно, и да ги усилим, доколкото това е дадено на свободата на човека. Очевидно това усилие няма да бъде нищо друго, освен разтваряне на себе си за призоваването и търсена благодат - разтваряне, тъй като при предишните падения ние все повече и повече сме закоравявали и сме се затваряли за благодатта, ту в една, ту в друга част. То ще се осъществява чрез предаване на себе си на благодатта по начин, който ще бъде посочен сега, за издигане до енергията на първосъбудения, тъй като трябва да се предполага, че тази енергия ще расте в зависимост от това, как ще се приема един или друг начин за раздвижване на приспаните духовни движения. Така че, докато при първосъбудения всичко се извършва пламенно, бързо, огнено, при този, който отново е паднал в обичайните си смъртни грехове, процесът върви студено, бавно, трудно. Благодатта ще го оставя сам, за да му даде да почувства колко скъпоценно е неизменното послушание към зовящия Бог и да посее в него нагласа да цени Божиите помощни средства. При това Господ пази желанието, но не дава веднага отчуждаване от света, а държи човека по средата, в мъчително състояние, без да го склонява нито към едната, нито към другата посока, за да изпита усърдието и да породи желание и обещание за постоянство. След това вече отчуждава изпитания от света.

С тези няколко шриха имаме намерението да различим двата начина на действие на Божията благодат, за единия от които Господ казва: *Ето, стоя пред вратата и хлопам* (Откр. 3:20), а за другия: *Търсете, и ще намерите; хлопайте, и ще ви се отвори* (Лук. 11:9). Описахме първия начин. Относно втория пред нас стои въпросът: **как да търсим и по какво да хлопаме?**

В извънредни случаи Божията благодат проявява действието си бързо и решително, както виждаме например при апостол Павел, Мария Египетска и други, но обикновено в повечето случаи обръщането става така: на човека само му минава мисълта да промени живота си и да стане по-добър в делата си и вътрешните си нагласи. Минава му мисъл - но колко много трябва да прибави той към нея, за да се възцари тя над душата! По-голямата част от добрите помисли от този род остават безплодни, но не по своя вина, а поради неподобаващото отношение към тях на душата, която са посетили.

Първата и главна грешка по отношение на тях е, че хората ги оставят неизпълнени, отлагат ги от днес за утре. Отлагането е общ недъг и първата причина за непоправимостта. Всеки казва: "Има време" - и си остава в старите порядки на привичния недобър живот. И така, хрумнала ти е добра мисъл да се поправиш - хвани се за нея, заеми се с това, заради което тя ти е била изпратена; и за тази цел най-напред гони отлагането.

Прогонвай отлагането. Не си позволявай да кажеш: "Утре или някой друг ден ще се заема с това", а веднага се залови за работа. Вземи си за инструмент здравото разсъждение и с негова помощ:

а) Представи си по-живо неразумието, безобразието и опасността от отлагането. Казваш: "после", но после ще бъде по-трудно да направиш това, защото с времето ще привикнеш повече към греха и обстоятелствата и греховните ти връзки ще станат още по-заплетени. Но какъв е смисълът омотаният да се омотава все повече и при това да си мисли, че после ще му бъде също така лесно да се размотае, както сега? Щом осъзнаваш, че не бива да останеш такъв, какъвто си сега, защо се бавиш? Защото, най-после, и Бог може да каже: "Ти си бreme за Мене" (срв.: Ис. 1:14), и може да преминеш зад чертата, от която няма връщане. А това е такава беда, че за избягването ѝ няма труд, който да би могъл да бъде пожален. Ако добросъвестната мисъл се погрижи да представи отчетливо и живо всичко това, то всички главни дейци на душата ще се отвърнат от отлагането, вътре няма да има застъпник за него. Ще видиш, че то се отнася вражески към теб, и сам ще го погледнеш с неприязън.

б) Отлагаме поради това, че добрата мисъл, която ни е посетила, стои в нас още само като мисъл, още не е привлякла съчувствието, не движи желанието. Тя се е появила сред другите ни интереси като чужда гостенка, маха с ръка отдалеч, не действа впечатляващо. Да я преведеш по-нататък в дълбините на душата и да посочиш нейната ценност и привлекателност - е вече твоя работа. И така, постави я на преден план, представи си нейната правота, посочи радостта и висотата, които обещава тя, увери се в лекотата на изпълнението ѝ. Добрата мисъл действа слабо и не привлича сърцето поради това, че в главата има други планове, има интересни неща, по указание на занимавалите те преди това влечения. Така че, извикай всички пред духовния взор и ги сравни безпристрастно. Нищо не ще може да устои в сравнение с това, което представлява добрата мисъл; всичко ще се отмести на далечен, заден план. Показаното от добрата мисъл ще остане самт и като единствено ценно и прекрасно, ще те привлече.

в) Боледуваме от отлагане най-вече поради това, че в този момент си позволяваме да отслабваме в себе си енергията, проявяваме снизходителност към леността, вялостта, сънливостта, нерешителността и в мисълта, и в деятелните сили. Така че можеш да се заемеш със себе си и откъм тази страна. Представи си по-живо колко е унижително да допускаш това в обикновените дела, а какво остава за най-нужното - делото на спасението; че във всичко трябва да бъдеш енергичен и бързодействащ, че е срамно да допускаш обратното, срамно е да отлагаш за утре това, което може и трябва да свършиш днес.

Прогонвай отлагането с тези и с други подобни методи. Няма значение как ще съумееш да направиш това, само го направи. Дошла е добра мисъл - склони себе си да не отлагаш изпълнението ѝ, настрой се и се самопринуди веднага да започнеш да действаш по нейно указание. На този, който е отложил работата за следващите дни, сега няма смисъл да му предлагаме по-нататъшни съвети.

Но да предположим, че добрата мисъл е приета и е привлякла изцяло вниманието. Сега трябва да бързаем да я доведем до такава степен на подбуденост, при която тя ще има силата да стане като лост, който лесно и силно да задвижи цялата ни вътрешност. За тази цел трябва да ѝ дадем простор да проникне навътре, а пък за това се налага да извършим над себе си, да речем така, някои операции, като най-необходима и най-действена подготовка за пробуждането.

Тези операции трябва да бъдат противоположни на фините мрежи или на онзи вид разположения, с които човек бива задържан в греха. Грехът оплита душата с много мрежи или се скрива от нея с множество покривала, защото сам по себе си е безобразен и веднага би я отблъснал от себе си. Най-дълбокото и най-близко разположено до сърцето покривало е съставено **от самоизмама, безчувственост и безгрижност**; над него, по-близо до повърхността, лежат **разсеяността и загрижеността за много неща**, най-главните дейци, скриващи и хранещи греха и греховните навици и порядки; най-горното покривало е **надделяването на плътта** - покривало, по-видимо от другите, но не по-малко силно и значимо от тях.

Съществено е първото покривало. То прави така, че човек не вижда опасността на положението си и не желае да го промени. Последните две са само инструменти; чрез тях греховното състояние само се проявява и поддържа. Щом дойде, Божествената благодат, прониквайки до *раздяла на душа и дух*, удря пряко първото покривало и го разкъсва. Под нейно действие грешният човек веднага става гол и стои пред съзнанието си в цялото си безобразие. Но когато човек все още сам търси благодатно подбуждане, той трябва да започне да действа отвън и да напредва навътре.

И така, ако искаш да се заемеш както трябва с обзелия те помисъл за промяна на недобрия живот, започни да смъкваш от себе си греховните покривала, както някои махат чимове пръст, за да открият скритото под тях.

а) Най-напред се заеми с **тялото**. Откажи му наслади и удоволствия, ограничи задоволяването дори на естествените потребности; удължи времето за бдение, намали обичайната мярка на храната, прибави към трудовете нов труд. И най-важното - както искаш и както можеш, - олекоти плътта, направи по-фина нейната грубост. По този начин душата ще се освободи от свързаността с материята, ще стане по-подвижна, по-лека, по-възприемчива за добри впечатления. Вещественото тяло, когато господства над душата, ѝ предава своята неподвижност и студенина. Телесните подвизи разхлабват тези окови и отстраняват последиците от тях. Наистина, не всеки грешник живее невъздържано и глези тялото си, но едва ли ще се намери човек от живеещите по обичайния начин, който да няма какво да откаже на тялото си, щом в сърцето му се вреже желание за спасение. А целта означава много; тя напълно променя действията. Каквото си правил по-рано по навик или в полза на своите занимания, започни сега да го правиш с някои промени и добавки на строгост заради спасението - и осезаемо ще усетиш разликата.

б) Тялото обременява душата отвън; **грижите и разпиляването на мислите** я измъчват отвътре. Да допуснем, че плътта вече е смирена - с това е направена първата крачка. Но две прегради отделят душата от самата нея.

Грижите не ти оставят време да се заемеш със себе си. При тях една работа е в ръцете, а десетки в главата. Поради това те гонят човека все по-напред и по-напред, като не му дават възможност да се огледа и да погледне към себе си. И така, отложи за известно време грижите, всички без изключение, отложи ги само временно; после пак ще се заемеш с обичайните си дела, само сега (за момента) ги прекрати, изхвърли ги от ръцете си, изхвърли ги и от мисълта си.

Но и тогава, когато делата, създаващи грижи и безпокойства са прекратени, смущението остава още за дълго време в ума: мисъл след мисъл, ту - в съгласие, ту - една против друга; душата е разсеяна, умът блуждае в различни посоки и не се спира на нещо постоянно и твърдо. Събери пръснатите си чеда в едно - както пастир събира стадо или както леща фокусира разсеяни лъчи и ги обърни към себе си.

Желанието да се вгълбиш в себе си и да се заемеш със себе си чрез прекратяване на разсейването на мислите и загрижеността ще изиска, разбира се, като неизбежно средство, от една страна, уединение, от друга - прекратяване на обичайните занимания - и житейски и служебни; а посоченото по-горе смиряване на плътта ще изисква промяна в реда на задоволяване на естествените потребности. Ако се съди по това, за най-удобно време за осъществяване на промяна в живота трябва да считаме времето на някой пост и най-вече - на Великия. Тогава всичко - и въщи, и в църквата, и дори в обществото е предварително настроено за това. Всички гледат на това време тъкмо като на подготовка за покаяние. Но от това не следва, че когато ти е хрумнала добра мисъл за промяна на живота, трябва да отлагаш изпълнението ѝ до настъпването на поста. Всичко, което се изисква при това, може да бъде изпълнено и по всяко друго време, а не само при пост. Но, разбира се, щом е настъпил свети пост, грях е да го пропуснеш и да не се погрижиш за спасението на душата

си, както се пропуска другото време. За този, на когото не по време на пост му дойде спасителна мисъл за промяна на живота и намира в бита си някакви пречки за изпълнението ѝ, е най-добре да се усамоти за известно време в някой манастир. Там е по-лесно човек да се справи със себе си.

в) Ето, сега стоиш пред сърцето си. Пред теб е вътрешният ти човек, потънал в дълбокия сън на безгрижност, безчувственост и ослепяване. Започвай да го будиш. Дошлата добра мисъл вече го е поразтревожила. Пристъпи с още по-голяма надежда и силна напрегнатост на мисълта, съсредоточи цялото си внимание и започни да си представяш различни неща, повече или по-малко силни и поразителни, като ги прилагаш към вътрешното си състояние.

1. Най-напред свали от очите на ума си покривалата, държащи го в **слепота**. Ако човек не скъсва с греха и не бяга от него, това се дължи най-много на факта, че той не познава себе си и опасността, в която се намира поради греха. Ако очите му биха се отворили, той би побягнал от греха, както човек бяга от къща, обхваната от пламъци. Тази слепота произлиза и от невниманието към себе си: човек не познава себе си поради това, че никога не е влизал в себе си и не е мислил за себе си и за нравственото си състояние; а в повечето случаи слепотата се поддържа от някои определени предубеждения относно себе си. Човек сам си изгражда някаква мрежа от помисли, които систематично го скриват от самия него. Дори тези помисли - паяжина, да са само леки предположения, умът няма време да ги анализира прецизно, а сърцето веднага гръмогласно ги обявява за действителност и истина. Това са наши собствени нравствени заблуди или предразсъдъци, произлизащи от намеса на сърцето в делата на разума. Ето защо от този момент нататък към дълбокото внимание трябва да присъединиш и известна трезвост, отстраняваща всяка измама на лукавото сърце. Нека от този момент нататък, ако сърцето трябва да чувства нещо, да го чувства под влияние на представите на ума, а не самостоятелно, сякаш изпреварвайки ума напред; в противен случай то отново ще принуди разума да си представя нещата по своему, пак ще го подчини на себе си, пак ще внесе хаос в разбиранията и вместо просветление, ще го хвърли в още по-голяма слепота.

След като се поставиш в такова положение, почни да изкарваш в центъра различните помисли, държащи те в слепота, и ги подлагай на строга и безпристрастна преценка.

а) **“Аз съм християнин”** - казваш ти и се успокояваш с това. Ето я първата измама - пренасяне върху себе си на християнски предимства и обещания без наличието на грижа за вкореняване на истинско християнство в себе си или присвояване на името на това, което може да се крепи само на силата и вътрешното достойнство. Обясни на себе си, че надеждата на името е измамна, че *Бог може и от камъни да въздигне чеда Аврааму* (Мат. 3:9) и по всяко време да отмени обещанията Си, щом условията за участие в тях не се изпълняват. Главното е - изясни си какво означава да бъдеш истински християнин, сравни се с този идеал - и ще видиш доколко е здрава тази опора на твоята слепота.

б) **“Ние не сме от най-последните**. Знаем това-онова и ако се заемем да обмислим нещо, ще се справим, и вършим работата си не както ни дойде и не без тактичност, както другите”. Така се самозалъгват някои с душевните си съвършенства. Пред очите на други се натрапват обратно, телесните им съвършенства - сила, красота, произход. И едните, и другите ослепяват толкова повече, колкото по-високо стоят над всички в заобикалящата ги среда. Увери себе си:

а) че естествените съвършенства нямат никаква нравствена стойност, тъй като не са наша придобивка, а са ни дарени от Бога; още повече в християнството нищо естествено не е ценно поради развалата на естеството при падението. Освети своето добро с вяра в Христос Спасителя и с живот според тази вяра и тогава погледни на него като на добро.

б) Освен това - направил ли си всичко, което можеш и си длъжен да направиш в съответствие с дарбите, които имаш? Подлежиш на по-строг отчет, защото ти е дадено повече. Важни са не способностите, а тяхната употреба. Посочи какво си придобил с тях. Съответстват ли приходите на направените разходи?

с) За телесни или някакви други случайни предимства няма какво и да говорим. Свети Йоан Златоуст на едно място представя един човек, който хвали друг за това, че е хубав, строен, богат, има хубаво жилище, язди

отлично нагиздени коне и така нататък, и после се обръща към него с думите: “А защо не ми каза нищо за самия него? Всичко това не е той”.

d) А другите няма какво да гледаш. Остави ги настрана. Всеки ще дава отчет за себе си. Ти гледай себе си и като се отрешеш от другите, преценявай само себе си, без да се сравняваш с другите. Или пък ако искаш да се сравниш с някого, сравни се със светите угодници. Те са живият християнски закон или живият образец на спасяващите се. Ако започнеш да се преценяваш според тяхната мяра, няма да сбъркаш.

в) “ **Не сме толкова лоши**. Като че ли не вършим безобразия и другите не гледат на нас като на лоши, не ни лишават от своето уважение и внимание, и при това - не само хората от простолюдието, но и големците”. Покривалото на ослепяването от благовидността на външното поведение и външните взаимоотношения е непрогледен мрак. Изясни си по-прегледно, че външното не е ценно без вътрешното. Външната изправност на поведението са листата, а вътрешните добри разположения - плодът. Смоковницата обещава плодове, но Спасителят, като намерил на нея само листа, без плод, я прокълел. Такъв е пред лицето Му и всеки външно изправен без искрено добро и богобоязливо сърце.

Синко, дай си Мен сърцето - казва Господ при Премъдрия. От сърцето е както всичко добро, така и всичко лошо. Какъвто си в сърцето, такъв си пред лицето на Господа. Ако си горд в сърцето, то колкото и да смиричиш външно, Господ все те вижда горд. Така е и във всичко друго. А преценката на другите е лъжовна измама. Другите не ни познават и се отнасят към нас добре или предполагайки, че сме добри, или подчинявайки се на закона на приличието. Не се ли случва така, че тези, които са около нас и виждат нещо лошо в нас, не ни намекват за това по техни причини? Не се ли срещат и такива случаи, при които някои, като видят нещо лошо в други, ги хвалят за това и по този начин подбуждат някакъв дух на юначество във вършенето на зло; и неразумният им слушател затъва все по-дълбоко и по-дълбоко в злото и лошотията; защото, когато види в околните усмивка на удоволствие от делата си, човек остава в злото с някакво самодоволство. Да не претърпим и ние нещо подобно, ако така внимателно наостряме слух само за преценките на другите за нас!...

г) “Но дори да има нещо лошо в мен, **само аз ли съм такъв?** Такъв е и този, и този, и даже еди-кой си. И малко ли такива, които са още по-лоши от мен, могат да се намерят...” - ослепяваме се с обичайността на греха около нас. Изясни се, че големият брой на грешащите не изменя закона на правдата и не освобождава никого от отговорност. Бог не гледа броя. Ако всички съгрешат, всички и ще накаже. Колко хора са били народени преди потопа, и всички, освен осем души, загинали, а огънят от небето погълнал пет града заедно със Содом и Гомор - и никой не се спасил, освен Лот и дъщерите му. И в ада мъченията няма да бъдат по-леки поради това, че там ще се озоват множество измъчвани; дори обратно, няма ли с това да се увеличат страданията на всекиго?

С такива и подобни разсъждения бързай да разпръснеш мрака на предразсъдъчните помисли, които те държат в слепота и не ти позволяват да погледнеш към себе си както трябва. За тази цел си постави за първа задача да придобиеш съмнение и колебание относно безопасността на своето стоене. Ще стигнеш до това по естествен път, когато започнеш да отстраняваш една след друга опорите, върху които лъжливо се крепи нашата слепота, малко по малко ще почнеш да разрушаваш празните надежди относно себе си и каквото и да било твое нещо, лека полека ще започнеш да разбиваш измислянето на извинения за греховете(срв. Пс. 140:4), тоест склонността винаги и във всичко да се самооправдаваш. Убеди себе си, че християнството ти не струва пет пари, ако си лош, че съвършенствата ти по-скоро те изобличават, отколкото оправдават, че външната ти изправност при неизправност на сърцето е богоомразно лицемерие, че нито похвалите на другите, нито масовостта във вършенето на зло ще те скрият от Божия съд и гняв. Лека-полека ще се обособяваш в мисълта си и ще заставаш сам-самичък пред зора на ума и съвестта, която ще надигне силен глас против теб, особено след като се сравниш с това, какъв трябва да бъдеш в Христа, и откриеш, че си изостанал далеч от първообраза си. В резултат на това, ако съзнанието ти не лукавства пред себе си, естествено е да се уплашиш за себе си. Сякаш отрязан от всички и лишен от всички опори, ще трябва да бъдеш поразен от чувство на безнадеждност и страх за себе си. По всякакъв начин трябва да довеждаш споменатия труд над твоята слепота именно до този предел. Възраждането на това чувство винаги е преддверие на бягството на греха, както по време на война разколебането на вражеските редици е признак за скорошното им обръщане в бягство.

2. Щом по този начин се появи поне леко движение на чувството за собствената ти греховност и за опасността от това, да оставаш в нея, се вгълби още повече в себе си и с още по-голямо напрежение на мисълта се поразявай с някакви страшни и отрезвяващи представи. Разтърсвай и смекчавай с тях **безчувственото си сърце**, както тежкият чук прави по-мек коравия камък.

а) *Помни края си.* Казвай си: “Горко ми, смъртта ще дойде скоро”. Един, втори умират край теб; всеки момент ще удари и твоят час. Като не отдалечаваш от себе си смъртния час, си внуши, че ангелът на смъртта вече е пратен, идва, приближил се е. Или си представи, че си човек, над чиято глава виси меч, готов да го поразии. След това си представи по-живо какво ще ти се случи по време на смъртта и след нея. *Съдът е пред портите.* Тайните ти ще бъдат изобличени пред ангелите и всички светии. Там, пред лицето на всички, ще стоиш сам с делата си. От тях или ще бъдеш осъден, или ще бъдеш оправдан. А какво е раят и какво е адът?... В рая има блаженство, което е невъзможно да се опише; в ада има мъка без отрада и без край; върху ада е поставен печатът на категоричното отхвърляне от страна на Бога. Представи си с чувство всичко това и се самопринуждавай да останеш в него, докато не те изпълнят **страх и ужас**.

б) После се обърни към Бога и се постави, ти оскверненият и обремененият от много грехове, пред Неговото лице - на Вездесъщия Всезнаещия, Всемилолюбивия, Дълготърпеливия!... Ще продължаваш ли да оскърбяваш Божието око с гнусния си греховен вид? Ще продължаваш ли да обръщаш неблагоприятно гръб на Даряващия те всеотдающе? Ще продължаваш ли да запушваш ушите си пред Бащиния глас, който милостиво те зове? Ще продължаваш ли да отблъскваш ръката, протягаща се да те приеме?... Почувствай живо тези нередности и побързай да възбудиш и укрепиш в себе си **жал и печал по Бога**.

в) При това помни, че си християнин, изкупен с Христова кръв, умит с водата на кръщението, приел си дара на Светия Дух, ходиш на трапеза при Господа и се храниш с плътта и кръвта Му! И си потъпкал всичко това заради греха, който те разрушава!... Изкачи се мислено на Голгота и разбери какво струват греховете ти... Нима ще продължаваш да нараняваш главата на Господа с тръните на греховете си? Ще продължаваш ли да Го приковаваш към кръста, да пробощаш ребрата Му и да злоупотребяваш с дълготърпението Му? Или не знаеш, че като грешиш, участваш в мъчението на Спасителя и поради това ще споделиш участта на мъчителите; а ако скъсаш с греха и се покаеш, ще станеш участник в силата на смъртта Му? Избери едно от двете - или да разпваш и вечно да погиваш, или да се съразпваш и да наследиш вечен живот с Него.

г) След това размисли какво представлява грехът, към който така те влече. Това е зло, по-бедствено от всички злини, то ни отдалечава от Бога, разстройва душата и тялото, предава съвестта на мъчения, подлага на Божии наказания приживе, по време на смъртта и след смъртта, хвърля в ада, заключва рая навек. Какво чудовище обичаме!... Почувствай живо цялото зло от греха и се помъчи **да се погнусиш и отвърнеш от него**.

д) Погледни, най-после, греха от позицията на дявола, първия му производител и размножител, и виж на кого служиш чрез греха. Бог е правил и прави всичко за теб, а ти не искаш да Му угаждаш. Дяволът не прави нищо за теб и само те тиранизира чрез греха, а ти му служиш охотно и неуморно. Ти другаруваш с него чрез греха, а той злобее към тебе чрез него. Примамава към грях с обещание за наслада от греха; а падащите в грях измъчва и ги терзае с него. Тук внушава, че греховете са нищо, а там ще ги изтъква като важни причини за наше изобличение. Тресе се от злобна радост, щом някой попадне в мрежите на греха и остане в тях. Премисли всичко това и подбуди в себе си неприязън към този човеконенавистник и делата му.

Когато вмъкваш по този начин в сърцето едно след друго съкрушаващи и смекчаващи чувства - ту ужас и страх, ту печал и жал, ту отвращение и омраза - то малко по малко ще се стопли и ще се раздвижи; а след него ще се раздвижи и напрегне и отслабналата воля. Както електрическият ток предизвиква в тялото известна напрегнатост и възбуденост или както свежият и прохладен утринен въздух придава известна свежест и подвижност, така и тези чувства, като изпълнят душата, ще събудят заспалата ѝ енергия, ще възродят желанието и готовността ѝ да действа за излизане от опасното си положение. Това ще бъдат първите наченки на активна грижа за спасението си. От този момент нататък бързай още по-решително.

3. Гони **съня на безгрижието**. Волята за добро е отслабнала от дългото пребиваване в грях - събирай сега около нея такива помисли, от които обикновено се подбужда енергията: представи си от страната на доброто спасителност, висота, общопригодност, лекота на изпълнението и отстраняване на препятствията, отрада,

готова да дойде веднага; а от страната на греха - всичко противоположно на това. Размишлявай върху това по-дълго и по-искрено, докато се раздвижиш и се приведеш в състояние на добро напрежение, готово веднага да се залови за работа. Казвай на душата си:

а) Предстои ти едно от двете - или вечно да погиваш, ако останеш така, или ако не искаш това, се покай и се обърни към Господа и Неговите заповеди. Защо да се бавиш? Колкото повече оставаш в греха, толкова по-зле. При това внимавай, защото смъртта е пред вратата.

б) Много ли труд се иска? Само започни, само се поразмърдай. Господ е близо и всяка помощ от Него ти е приготвена.

в) А благо то какво е!... Ще свалиш от себе си това бреме и тези окови, ще влезеш в свободата на Божиите чедра.

г) Защо измъчваш себе си като някакъв враг? Не виждаш покой нито денем, нито нощем. Навсякъде - смут и тревога. Направи само един завой вътрешно и всичко това ще изчезне, ще видиш отрада от живота.

д) Виж - всички вече тръгнаха към Господа... и онзи се обърна, и друг, и трети. Защо стоиш? Върви! Нима си по-лош от другите?

е) Всичко около тебе живее и всичко те призовава към живот. Бог не е Бог на мъртви, а е Бог на живи. Приобщи се и ти към живеещите Неговия живот. Иди, пий от изворите на живата вода.

Енергията на разслабената воля винаги се пробужда, когато човек се постави между крайностите - да погине или да промени живота си. Чувството за самосъхранение веднага ще започне да го тласка към действие. Посочи след това колко голямо благо се очаква от промяната на живота към по-добро, колко лесно е да се направи това и как си способен на това, и си призован, и имаш под ръка всички средства, как всички добри души - и на земята, и на небето - ще бъдат зарадвани, ще влязат в общение с тебе, ще те вземат на ръце и ще започне радост в общия живот с всички живеещи в нашия Господ Исус Христос; посочи всичко това и отслабналата ти воля ще стане, обезсилените ти колене ще се изправят.

Като се трудиш така над себе си, все повече и повече ще прогонваш слепотата, безчувствеността и безгрижността си. Труди се и се труди, без да намаляваш усилието. В грешната душа съществува лукавство, по силата на което тя по всякакъв начин се отклонява от труд по делото на спасението. Ела, вземи я и я понеси; няма да почне да ти пречи, само че не ѝ се иска сама да се потруди. Никой, освен самия теб, не може да бъде господар във вътрешния ти свят. Сам влез в себе си и сам себе си пречупвай, поразявай, вразумявай; сам води битка със себе си пред лицето на Бога; сам се уговаряй и убеждавай. Затова в делото на обръщането размишляването насаме със себе си е, може да се каже, единствената врата към това. А ако сам не размислиш и не обмислиш какво да правиш, кой ще направи това вместо тебе? Затова и ти се казва: "Размисли за това, представи си онова, вникни в това или онова".

По това може да се съди какво голямо благо за грешника е, ако развращението му още не е успяло да угаси в него напълно светлината на познанието на истината. Дори характерът да се е развалил, дори чувствата да са нечисти, но ако в душата продължават да са налице здрави разбирания, този, който е почнал да мисли за спасението си, все още има за какво да се залови. А когато и те изчезнат, когато и умът се разврати или падне в съмнение, като изгуби убедеността си, или пък приеме съвсем изопачени учения, тогава човек вече няма с какво да работи над себе си, тогава вече трябва да признаем, че в него от главата до петите няма здраво място. Но малцина стигат до такова състояние. И тези, които достигат, ако за тях има възможност за обръщане, биват обръщани от извънредни и поразяващи действия на Божията благодат. А по-голямата част от грешниците не губят вярата или *образаца на здравите думи*, както казва апостолът (2 Тим. 1:13), а само се развращават нравствено. За такива е достатъчно да почистят отново потъмнените от забравяне разбирания и да възстановят отслабналата поради невнимание и небрежност към всяко добро убеденост в тях. Седни и сам прецени, в какво трябва да вярваш, как да живееш и на какво да се надяваш, като изхождаш от Символа на вярата и Господните заповеди. Ако се затрудняваш, погледни в катехизиса. Ако и това не можеш, поговори с някого, най-добре - с духовния си отец. Когато направиш това, царствената истина

победоносно ще се изправи в теб и ще започне с власт да притеснява завладялата те неправота на делата, разположенията и чувствата. Тогава за разсъдението ти ще бъде по-лесно да разобличава слепотата си, да поразява безчувствеността и да прогонва безгрижността.

Когато се посочват толкова теми, които човек трябва да обсъди със самия себе си, не бива да се мисли, че само образованите могат да направят това. Всеки, дори детето, може да проведе обсъждане насаме със себе си на темата за спасението. Това не е като научно обсъждане. Всяка появила се в мисълта истина сама веднага внушава какво изисква. Само бъди добросъвестен и възроди искреното желание за добро, с готовност да последваш указанията на истината.

Но по всякакъв начин трябва да водиш своето обсъждане така, че то да бъде приспособено към целта - да въздейства на душата и да я пробужда. За тази цел:

а) Когато размишляваш, не умувай, задавайки си разни въпроси, а като си изясниш темата, я постави до сърцето си с тази страна, която е по-впечатляваща, и я съзерцавай така.

б) Не преминавай бързо от една мисъл към друга - това по-скоро ще те разсее, отколкото да те концентрира и да окаже някакво въздействие върху душата. И слънцето не би стоплило нито една твар по земята, ако пробягваше мигновено по лицето ѝ. Мярка за размишлението по една или друга тема да бъде съчувствието. Довеждай всяка мисъл до чувство и не отстъпвай от нея дотогава, докато тя не проникне в сърцето.

в) Ако е възможно, не оставяй мисълта гола, само в разсъдъчна форма, а я облечи в някакъв образ и после го носи в ума като постоянен подбудител. Най-добре е, ако можеш да съсредоточиш в един образ няколко поразителни представи. Така св. Тихон (Задонски), за да запечата в ума на грешника мисълта за опасността на положението му, казва: "Над теб е мечът на правдата, под теб е адът, готов да те погълне, отпред е смъртта, отзад - множество грехове, отляво и отдясно - тъпни зловни врагове. Можеш ли да бъдеш безгрижен?..." Образът се запомня и се държи в ума по-лесно, въздейства по-силно и впечатляващо.

г) Подбери кратки, но силни изречения, подходящи за твоето състояние, и после ги повтаряй по-често наум или на глас. Например: "Волът познава стопанина си и магарето - яслите на господаря си, а ти? Или нехаеш за богатството от благодат и дълготърпение?... Поради жестокостта си и неразкаяното си сърце си събираш гняв за деня на гнева и на праведния Божи съд. - Бди, защото не знаеш кога ще дойде Господ. - Ето, гробът лежи пред мен, ето, смъртта е пред мен. - При кого да отида от Духа Ти и къде да избягам от лицето Ти? - Оброците на греха са смърт. - Врагът като лъв реве и обикаля. - Дай отчет за управлението на дома; комуто много е дадено, от него много и ще се изиска; слугата, който е знаел волята на господаря си, ще бъде бит много; помни откъде си паднал", и така нататък. Събери и запомни такива изречения и удрай с тях сърцето си. Може би някое от тях ще стане огнена стрела, която ще го поразии и запали.

Не оставай обаче само с размишлението, а го съчетавай с молитва. Защото сега правим същото, както когато искаме да изтръгнем дърво, вкоренило се в земята. Отиваме до него и го разклащаме, напругайки силата на размишлението, самоувещаването и самоубеждаването. Разклащаме го, но не можем да го изтръгнем - корените са се враснали дълбоко. В нас няма сила, затова нямаме сила и да подрежем тези корени. Ще трябва да потърсим помощ!

а) Ако по време на размишление някакво чувство спходи сърцето или пък се подбуди някакво умиление, стани и се моли. Моли се Бог да освети труда ти над вкамененото сърце, да даде разрушаваща и градивна сила на някоя твоя мисъл или Сам да дойде и да го смекчи, пробуди, нарани.

б) При тази молитва се моли сам. Изречи това, което ти е на душата, и разкрий най-голямата си нужда с добра надежда, с прости, детски, кратки думи, а по-добре - и без думи, така падат коленопреклонно пред Бога в болезнено обръщане към Него.

в) Не умувай, не съчинявай молитви. Приблужи се с простота, само с нуждата си, като болен - към лекар, като вързан - към освободител, като парализиран - към възстановител, с искрено изповядване на немощта си и на безсилието си да надвиеш себе си и с предаване на себе си на Божието вседействие.

г) Падай ничком, прави много, много поклони, удрай се в гърдите. И не прекратявай молитвата, докато тя се движи. Щом молитвата охладнее, заеми се пак с размишление, а от него отново преминавай към молитва.

д) И за молитвата, както за размишлението, подбери кратки призиви към Бога и ги повтаряй по-често: "Пощади създанието Си, Владико! - Боже, бъди милостив към мен, грешния! - Господи, спаси! Господи побързай да ми помогнеш!" Припомняй си църковните подбудителни песни и ги пей: *Ето, младоженецът иде в полунощ... Като помисля, окаяният за множеството извършени от мен злини, треперя за страшния съден ден... Душо моя, Душо моя, стани, защо спиш?* и други подобни...

Като се трудиш така, непрекъснато хлопай на вратите на Божието милосърдие.

Какво търсим, като се трудим? - Пробуждащата Божия благодат. Божията благодат с цел да въздейства върху нас, обикновено избира известни помощни средства, както бе казано в описанието на извънредните действия на благодатта. И така, приложи към себе си тези помощни средства и ходи под тяхно осенение и влияние. Не пада ли и върху теб някой лъч на благодатта, както е паднал върху други, подобни на теб грешници?

а) Божията благодат е избрала за своето действие Божии храмове и църковния чин. Ходи и ти на църква и търпеливо, внимателно и благоговейно стой по време на свещенодействията. И видът на църквата с устройството ѝ, и чинът на последованието на службите, и пеенето и четенето - всичко може да подеждва. И не е чудно, че след като си влязъл в църквата празен, ще излезеш оттам заченал духа на спасението.

б) Благодатта е действала чрез Божието слово. Вземи го и ти и го чети. Може би ще срещнеш такова място, което ще поразя и теб, както Августин бил поразен от мястото, на което попаднали очите му, щом отворил Новия Завет.

в) Сърцата на някои грешници са се смекчавали от беседи с благочестиви хора. Потърси и ти такъв човек. Дума след дума при разговора - няма ли да чуеш нещо, което да проникне в теб *до раздяла на душа и дух*, която *преценява помисли и намерения сърдечни*? Може би живото слово, стоплено от любов, ще проникне до съкровения дъбнина на сърцето ти и ще разтърси образувалите се там крепости на греха.

г) Като силна се е проявявала и молитвата на бедните. Иди и ти, увеличи милостинята, изтрий сълзите на нещастните, устрой, ако можеш, разорили се. Молитвеният вопъл на сиромаха достига до небето и преминава през небесата на небесата. Няма ли да доведе той и при теб Ангел водител както при Корнилий стотник?

Като ходиш сред тези и подобни на тях дела, ще се докосваш до съдове и носители на благодатта. Ще капне може би отнякъде и върху теб живителната ѝ роса и ще оживотвори замръзналите кълнове на духовен живот.

И така, дошла ти е мисъл да поправиш живота си и характера си. Като прогониш отлагането, ограничи и олекоти плътта си с телесни подвизи, отстрани грижите и развлеченията чрез временно прекратяване на обичайните занимания и уединение, и след това, като се съсредоточиш в себе си с внимание, се мъчи да прогониш с различни спасителни помисли слепотата, безчувствеността и безгрижността посредством размишляване насаме със себе си или разговор с душата си, редувайки го с молитва и поставяне на себе си под влиянието на случаи, които Божията благодат вече е избрала като помощно средство за свое въздействие върху души на грешници.

Труди се, напъгай се, търси - и ще намериш; хлопай - и ще ти се отвори. Не отмалявай и не се отчайвай. Но при всичко това помни, че тези трудове са само опити за усилие от наша страна да привлечем благодатта, а не самото дело, което все още търсим. Липсва главното - благодатното подбуждане. Доста добре се забелязва, че когато размишляваме, молим се или правим нещо друго, сякаш вмъкваме отвън нещо чуждо в сърцето си. Случва се, съответно на силата на напрежението някакво въздействие от тези трудове да слезе до известна дълбочина в сърцето, но след това отново бива изхвърлено оттам, поради своеобразната еластичност на непокорното и непривикнало към това сърце, както бива изхвърлена от водата тояга, потопена вертикално в нея. И веднага след това студенина и грубост отново заливат душата - явен знак, че тук не е имало благодатно въздействие, а само наш труд и наше усилие. Затова не се задоволявай

само с тези дела и не почивай на тях, сякаш те са били точно това, което трябва да намериш. Опасна заблуда! Също така е опасно да мислиш, че тези трудове представляват заслуга, за която задължително ще ти бъде изпратена благодат. Съвсем не! Това е само подготовка за приемане, а самото даряване зависи в пълна степен от волята на Раздавача. И така, при усърдна употреба на всички посочени по-горе средства, търсецият трябва да продължава да очаква Божието посещение, което не идва забележимо и никой не знае откъде идва.

Когато тази пробуждаща благодат дойде, едва тогава в теб ще започне истинска промяна на живота и характера. Без това не може и да се чака успех - ще има само неуспешни опити. Свидетел на това е блажени Августин, който дълго се е мъчил над себе си, а надвил себе си едва когато го осенила благодатта. Труди се и чакай с несъмнена надежда. Благодатта ще дойде и ще уреди всичко.

При това положение е естествен въпросът: “А какво представлява благодатното пробуждане? В какво състояние поставя то човека грешник? И как това състояние може да бъде различено от други подобни състояния?”. Трябва да познаваме характерните черти на пробуждането, за да не го пропуснем безплодно и за да не би да приемем някое естествено състояние за благодатно пробуждане.

Състоянието на душата, пробудена от благодатта, се определя като противоположно на състоянието на душа, приспана от греха:

1. Грехът разделя Бога и човека. Човекът, отдалечавайки се от Бога към греха, не чувства зависимостта си от Него, живее за себе си, сякаш не е Божий и Бог не е негов, като своеволен слуга, избягал от господаря си. Сега тази преграда се разрушава. **Чувството на зависимост от Бога** се завръща. Човек живо осъзнава пълната си подчиненост на Бога и пълната си отговорност пред Него. Преди това небето е било за него медно и се е простирало като гъсто покривало над главата му, а сега някакъв лъч преминава през това мрачно покривало и му посочва Бога - Господар и същевременно Съдия. В него със сила се събужда **чувството за Божеството** с всичките Му съвършенства и стои неотразимо в душата, изпълвайки я цялата. Тук са основата и възможността за бъдещ благодатен духовен живот.

2. По-рано грехът е обгръщал човека със слепота, безчувственост, безгрижност. В момента на въздействието на благодатта тази трислойна вкаменена люспа пада от окованата от нея душа. Сега човекът **вижда** добре **цялото** си вътрешно **безобразие** и не само го вижда, но и го **чувства**. Заедно с това осъзнава опасността на положението си, започва да се плаши за себе си и да **се грижи** за участта си. И в душата му не само се появява плахост, но при чувството на отговорност пред Бога, страх, мъка, досада, срам започват силно да поразяват сърцето му. **Съвестта го гризе**.

3. Но веднага му се дава някакво усещане на наслада от живота по Бога. Чувствайки цялата мръсотия на греховния живот и изпитвайки отвращение към него като към море на злото, той заедно с това предусеща, че в разкрилата се сега пред духовното му око област на доброто са скрити отрада и утешение. Той я съзерцава като обетована земя, като преблажено и пребезопасно от всички тревоги място. И точно това предусещане е такова явление в душата на грешника, което човек по никакъв начин не може да предизвика сам. Това би означавало Божиите блага да са под негова власт. Да мислиш за тях не означава да ги усещаш. Бог Сам възвежда духа на човека в Своята съкровищница и му дава да опита от нейните блага.

4. Забележи колко е необходимо това действие на Божията благост по пътя на освобождаването на душата от областта на греха. Целта и силата на благодатното пробуждане са в това, че то извлича човека от устата на греха и **го поставя в точката на неутралитет между доброто и злото**. Везните на нашата воля, с които тя се накланя ту на едната, ту на другата страна, трябва сега да са в равновесие. Но това няма да стане, ако на грешника не му бъде дадено да опита поне като предусещане сладостта на доброто. Ако това не му бъде дадено, сладостта на греха, като вече позната, би го привличала по-силно към себе си, отколкото доброто, и изборът все би паднал на страната на греха, както и се случва при решенията човек да промени живота си без благодатно пробуждане. Защото всеобщ закон е: “Ignoti nulla cupido”, тоест: “Каквото не познаваш, не го и желаеш”. Но когато при благодатното пробуждане му се даде да опита сладостта на доброто, то и започва да го привлича към себе си, като вече известно, познато и почувствано. Везните са в равновесие. В ръцете на човека има пълна свобода за действие.

5. По този начин при благодатното пробуждане всичко в човека и около него се осветява като от блясък на мълния. Сега само за миг той бива въведен от сърцето в порядъка, от който е изгонен от греха, бива поставен във веригата на творението в брънката, от която самоволно се е изтръгнал чрез греха. Затова това действие на благодатта почти винаги се проявява с уплаха и моментно стряскане, както бързовървящ замислен човек се стряска от внезапно чутото: "Стой!". Ако разглеждаме това състояние от гледна точка на психологията, то не е нищо друго, освен пробуждане на духа. За духа ни е свойствено да осъзнава Божеството и някакъв висш свят или порядък на нещата, да извисява човека над всичко сетивно и да го отнася в чисто духовна област. Но в греховното състояние духът ни губи силата си и се смесва с душевността, а чрез нея - с чувствеността, до такава степен, че сякаш изчезва в тях. Ето, сега той бива извлечен оттам от благодатта, бива поставен като на свещник във вътрешното ни жилище и свети на всичко, което е там и се вижда оттам.

Състоянието, в което бива поставена душата при благодатното пробуждане, е сходно с много естествени състояния, с които обаче не бива да го бъркаме.

1. При благодатното състояние човек се намира в някакво мъчително, скръбно състояние на недоволство от себе си и от положението си; но това не е скука. При скуката няма определен предмет; при нея човек се измъчва и тъгува, без сам да знае защо и за какво. Обратно, при благодатното пробуждане има определен предмет на скръбта, а именно - оскърбяването на Бога и оскверняването на себе си. Онази е душевна, а това е духовно; онази е мъчителна, мрачна, убиваща, поради което и казват: "Души ме "тъга", а това съживява и подбужда. В ежедневието ни бит има доста такива неопределени тъгувания и всяко от тях си има свои оттенъци. Сред тях заслужават да бъдат специално отбелязани тъгуването по небесната родина, чувството на недоволство от нищо сътворено, чувството на духовен глад. И това е едно от естествените движения на духа ни. Когато страстите лека-полека замлъкнат, той наддава свой, ясно отекващ в сърцето вопъл за притесненото и унижено състояние, в което го държат, защо не го хранят с това, с което трябва, а го мъчат с глад. Това е тъга по отечеството, въздишката, която апостолът чул и в цялото творение. Но и това не е благодатно пробуждане. То е едно от естествените движения или функции на духа ни и само по себе си е няма и безплодно. Благодатното пробуждане слиза върху него и му придава светлост и живот.

2. При благодатното пробуждане има крушение на духа, събуждане на тревогите на съвестта. Но това състояние не е обичайното ядосване на себе си за по-значими или по-малко значими пропуски в нашия бит. Терзаем се, когато кажем нещо не на място, когато направим нещо не както трябва, и въобще, при всички случаи, при които, както се казва, се е случило да се посраим; дори при това си казваме: "Ах, колко ми е съвестно!". Но това съвсем не е гласът на съвестта в духа, чуван сега. Там човек има предвид само себе си и временните си отношения, а тук, обратно, напълно забравя себе си и всичко временно и вижда само оскърбения Бог и вечните си отношения разстроени. Там той защитава себе си и човешките правила, а тук - Божията воля и Неговата слава. Там скърби за това, че се е посрамил пред хората, а тук - за това, че се е посрамил пред Бога, а хората и дори целият свят изобщо не го интересуват. Освен това там скръбта е безутешна, а тук тя е смесена с известно утешение. Защото там цялата му опора е в себе си и в другите, и когато тази основа се е разстроила, той вече няма към кого да се обърне, а тук всичко е от Бога, от Когото той не очаква да бъде отхвърлен, а се надява на Него. И обикновените ни съвестности подражават на действията на истинската съвест; може да се каже, че те също са действия на съвестта, само че на изкривената, паднала от своя чин съвест. Заедно с духа и тя е паднала от свойствената ѝ висота, от духовната област, и е попаднала в ръцете и властта на душевността и телесността, почнала е да служи само на земни цели, станала е, така да се каже, светска съвест, която чувства по-силно оскърбленията на човека, отколкото на Бога.

3. При благодатното пробуждане на сърцето му се дава да почувства някакъв друг, по-добър, по-съвършен, по-отраден живот. Но съвсем не това, което се наблюдава при ония, които чувстват пробуждане на светли пориви и преблагородни стремежи (бихме ги нарекли - движение на идеи). Двете явления са сходни по това, че извисяват човека над обикновените неща и го устремяват към осъществяване на внушаването; но далеч се разминават в посоките и целите. Споменатите пориви и стремежи опират в някаква мъглява област, а първото обръща към Бога, посочва успокоението в Него и дава на душата да го предвкуси. Целта на първото е живот в Бога с вечно блаженство, а при поривите и стремежите се има предвид нещо, разбира се, винаги велико, специално, но за което не може да се каже нищо повече от това, че е "нещо". Но най-голямото различие се състои в това, че последните се пресичат и действат сами: тук при един духът се пробужда от една, при друг - от друга страна; а Божията благодат обхваща всеотстранно целия дух и като го

поставя пред целта му, го удовлетворява или му дава да предвкуси пълно удовлетворение в това отношение. Поривите на висшите стремежи на духа са останки от Божия образ в човека - разбит образ, затова и се проявяват подобно на разфокусирани и разсеяни лъчи. Трябва да съберем тези лъчи в едно, тоест да ги фокусираме, и тогава във фокуса ще се образува запалващ лъч. И ето това, така да се каже, фокусиране на лъчите на духа, единичен в себе си, но раздробил се в съставената от много части душа, се извършва от пробуждащата го благодат, която разпалва огъня на духовния живот, като поставя човека не в студено съзерцание, а в своеобразно живително горене. Това събиране на духа в едно се фокусира в чувство за Божеството - тук е и зародишът на живота. Така е и в природата - живот не се появява дотогава, докато силите му действат разпокъсано; но щом висшата сила ги събере в едно, веднага се появява живо същество, например, растение. Така е и в духа. Докато стремежите му се промъкват разпокъсано, ту - един, ту - друг, и един - в една посока, а друг - в друга, в него няма живот. А когато висшата Божествена сила на благодатта слезе върху духа и събере всичките му стремежи в едно цяло и ги държи в това едно, тогава пламва и огънят на духовния живот.

По тези признаци е лесно да различим благодатното пробуждане от обикновените явления в духовния живот на човека, за да не ги смесваме и най-вече - за да не пропуснем да се възползваме от тях за наше спасение. Това трябва да го знаят особено онези, върху които Божията благодат въздейства без предварителни собствени трудове и с малка сила. Невъзможно е да пропуснем без внимание възбуденото състояние, но е възможно да не му обърнем нужното внимание и като постоим в него, пак да слезем до обичайния кръговрат на движенията на душата и тялото. Събуждането не завършва делото на обръщане на грешника, а само го започва и след него предстои труд над себе си, и то - доста сложен труд. Впрочем всичко, което се отнася тук, се извършва в два етапа на свободата: отначало - в движение към себе си, а после - от себе си към Бога. При първия етап човек си връща изгубената власт над себе си, а при втория се принася в жертва на Бога - жертва всеизгаряне на свободата. При първия той достига до решимост да скъса с греха, а при втория, приближавайки се до Бога, дава обет да принадлежи само на Него през всички дни на живота си.

Издигане до решимостта да изоставим греха и да се посветим на угаждане на Бога

а) Издигане до решимостта да изоставим греха

Независимо от това, дали благодатта сама посещава някого или някой я търси и намира, състоянието, в което тя поставя човека при първото си въздействие върху него, в единия и в другия случай е еднакво. Пробуденият бива поставен от благодатта в средно състояние между греха и добродетелта. Тя го извлича от оковите на греха, като лишава последния от властта да определя действията му сякаш против волята му, но не го превежда на страната на доброто, а само му дава да усети неговото превъзходство и отрадност, съчетани с чувството на задължение да бъде на негова страна. Сега човек стои точно на кръстопът между два пътя и му предстои да направи решителен избор. Свети Макарий Египетски казва (“Слово първо, за пазенето на сърцето”, гл. 12), че и идващата при човека благодат ни най-малко “не връзва волята му с принудителна сила и не го прави неизменен в доброто, независимо от това, дали той иска, или не иска това. Напротив, и присъстващата в човека Божия сила дава място на свободата, за да се види каква е волята на човека - дали е в съгласие или е в несъгласие с благодатта”. От този момент започва съчетаването на свободата с благодатта. Благодатта е действала отвън - и се намира отвън. Тя влиза вътре и започва да владее частите на духа не по друг начин, а когато човек чрез желанието си ѝ отваря входа към себе си или отваря уста, за да я приеме. Човек пожелава - и тя е готова с помощта. Човек не може сам да направи добро или да го утвърди в себе си, но го желае и полага усилие; и заради това желание благодатта укрепява в него желаното добро. Всичко така и ще върви до окончателното надделяване на човека над себе си по отношение на доброто и Богоугаждането.

Всичко, което трябва да направи човек в този труд над себе си - или как да стигне до решимост, е същото, което обикновено се случва, когато решаваме да извършим някое дело или да предприемем някое начинание. Обикновено след като се роди мисъл да направим нещо, ние се съгласяваме с нея с желание, отстраняваме пречките и решаваме. Същото е и при решимостта за християнски живот; при нея трябва: а) да склоним с желание към него; б) да отстраним вътрешните пречки пред формирането на решимост и в) да решим. Макар че действието на благодатта поставя духа във възбудено състояние, все пак внушението ѝ да променим живота си е само помисъл, макар и повече или по-малко жив: “Дали да не скъсам с греха?”, или: “Трябва да скъсам”. Събудилият се от сън вижда, че е време и трябва да стане, но за да стане, трябва да положи специални усилия, да прави своеобразни движения с различни части на тялото. Той напряга мускули, маха завивката си и става.

И така, щом почувстваш в себе си благодатно възбуждане, бързай да склониш волята си към неговите изисквания, съгласи се с неговото внушение, че е безусловно необходимо ти, безответният пред Бога и нечистият, **веднага** да се изправиш и да се заловиш за това.

Това желание би трябвало да присъства в този, който е търсил благодатна помощ и сега чувства посещението ѝ - то вече го е ръководило във всички споменати трудове; но в състава му или към съвършенството му и тук се добавя нещо. Съществува мислено желание: умът изисква и човек се самопринуждава; това желание се заражда чрез подготвителните трудове. Съществува съчувствено желание; то се заражда под действието на благодатното пробуждане. Съществува, най-сетне, и деятелно желание - съгласие на волята веднага да пристъпи към делото на ставане от паденията; то трябва да се формира сега, след благодатното пробуждане. И това е първото дело на пробудения след пробуждането.

Известно е, че не всеки пробуден пристъпва към делото на промяна на живота си към по-добро и че не всеки събудил се става веднага, а се случва да заспива отново по няколко пъти.

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

Благодатното пробуждане, от една страна, поставя човека в разкрепостено и будно състояние, а от друга - предявява доста ограничаващи изисквания. Сега този, който клони повече към първата страна, може да си позволи блуждаене на мислите и преждевременно да се отдаде на радостта от живота, сякаш вече има всичко, което би трябвало. Това отпускане, което човек си позволява, не ще му позволи да обърне нужното внимание на станалото, а свързаното с това вътрешно разсейване скоро ще го охлади - и благоприятните момент и състояние са пропуснати. Отново настъпва обичайната грубост, при която не можеш да се справиш със себе си. Обратно, този, който клони повече към втората страна, може да си позволи да се поосвободи малко от това ограничение, както дете маха превръзка с целебен пластир от рана само защото тя го стяга. При това един, за да разсее мрачните, както му се струва, мисли, се захваща с уж невинни развлечения - разговори, четене; а друг подлага на изследване родилото се мъчително чувство, за да открие защо и как е могло да възникне. Там - страничните впечатления, а тук - разлагащото действие на изследването заличават спасителното изменение, което е станало вътре. Затова и този човек накрая изпада в обичайната неподвижна грубост.

Струва ни се, че това не би трябвало да се случва, но то все пак се случва, защото и благодатните пробуждания се намират на различни степени, и обстоятелствата, при които идват те, могат да бъдат такива, че да засенчат важността и стойността на явяването им вътре. Премъдрата благодат допуска това, изпитвайки свободната воля на човека. Ето защо казваме: щом почувстваш благодатта на пробуждането - осъзнаеш, че това е то, а не нещо друго, бързай да склониш волята си към неговите внушения. За тази цел:

а) Повярвай простосърдечно, че това е от Бога, че Сам Бог те вика при Себе Си, Сам се е приближил, за да извърши в тебе спасително изменение.

б) След като повярваш, не си позволявай да пропуснеш безплодно и това действие на Божията милост. Само това пробуждане дава на човека сила да надвие себе си. Ще премине - и не ще надвиеш себе си. А дали ще дойде пак - не можеш да кажеш. Това снизхождение може би се явява за последен път при тебе. След него ще изпаднеш в състояние на ожесточение, а от него - в отчаяние.

в) Положи колкото е възможно повече старание и усилия, за да се задържиш в спасителното състояние, в което си поставен. Както леснозапалимият материал, ако бъде държан дълго до огън, не само се затопля, но може и да се запали, така естествено може да се запали желанието за благодатен живот, ако се задържиш по-дълго под действието на благодатта.

г) Затова отстрани всичко, което може да угаси това разпалващо се огънче, и се заобиколи с всичко, което може да го разпали и да го доведе до пламък. Усамоти се, моли се и поразмисли насаме със себе си какво ще правиш. Начинът на живот, занимания и труд, който вече ти бе посочен и който ти се принуждаваше да водиш, търсейки благодатта, е най-благоприятният и за продължаване на започналото нейно действие в теб. А най-добрите от тях в този случай са уединението, молитвата и размишлението. Уединението да бъде по-събрано, молитвата - по-дълбока и размишлението - по-действено. Размишлявай, разглеждай всички мисли, които и по-рано си събирал, опитвайки се да прогониш слепотата, безчувствеността и нехайството. Да предположим, че сега тези три вече ги няма, но на теб ти предстои да разпалиш желанието, да започнеш делото сега. Насочи цялото си действие към това. Сега размишлението ти насаме със себе си няма да бъде същото, каквото е било по-рано. При липса на благодатно пробуждане то обикновено се отклонява към общи неща; сега, напротив, подражавайки на благодатта и под нейно ръководство, то ще отнася всичко пряко към самия теб, без никакви извинения и отклонения, ще заема вниманието ти с тези страни на разглежданите теми, които могат да ти въздействат най-силно. Затова в този случай ти всъщност не толкова ще размишляваш, колкото ще преминаваш от усещане към усещане.

Точно в този твой труд над себе си с помощта на благодатта ще бъдат най-сетне произнесени в сърцето ти само пред Бога и чути от теб думите: "Нужно е най-после; и така, сега ще започна". Ясно е, че това е крайният извод. Но никоя наука не може да определи по какви закони и от какви принципи се извежда той. Всички теми на предходните размишления могат да бъдат добре познати, а този извод може да не бъде направен. Случва се даже някой така силно да излага словесно всички тези теми, че под въздействието им десетки и стотици хора достигат до този извод, а при самия него той не се произнася в сърцето. И никой не може да каже кой е действащият тук - благодатта или свободата, тъй като се случва благодатното действие да остане безрезултатно и всички усилия на свободата да останат безплодни. Едната и другата се съчетават по

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

непостижим за нас начин, като всяка от тях обаче запазва природата си. Може да се каже така: свободата предава себе си, благодатта я приема и прониква в нея. Оттук идва силата на желанието: “И така, веднага на работа”.

Ето, най-сетне човек е склонил към страната на доброто, готов е да поеме по този свят път, готов е да ходи в добрите дела на Богоугаждането. Но в този момент цялата бездна на злото, скрила се в сърцето, се вдига като прах и се стреми отново да покрие цялата душа. В момента на пробуждането и скланянето грехът мълчи, сякаш това, което става в човека, не го интересува. Но сега, когато искат да го стъпчат, той, хилядоглавият, както го нарича свети Иоан Лествичник, изригва хиляди вопли срещу човека, замислящ това. Това наподобява ситуацията на човек, който се е събудил от сън - докато още само мисли да стане, всичко в тялото му е спокойно. Но щом реши да стане и напегне малко мускулите си, всички болки в тялото, които до този момент не са го безпокоили, се обаждат и се оплакват. Така и при откликналия на благодатния зов греховните болки мълчат, докато той стигне до това откликване; но щом реши да пристъпи към действие, всички тези немощи вдигат тревога - силна и смуцаваща. Помисъл след помисъл, движение след движение поразяват бедния човек и го дърпат назад; нападайки безразборно от всички страни, завладяват душата и я потапят в своето вълнение. Всичко добро в човека се държи сякаш на косъм и самият той всеки момент е готов да се откъсне от това, на което се държи, и отново да потъне в същата среда, от която е искал да излезе. Спасява го едно - сладостта, лекотата и отрадата, които е бил удостоен да вкуси в момента на пробуждането, и крепкостта, която е почувствал, когато е изрекъл в сърцето си: “И така, сега ще започна”. Който е виждал как някоя малка искра се носи насам-натам в пушека, но все още сякаш се защитава, или както малко парченце дърво бива подхвърляно от буен поток ту нагоре, ту надолу, ту надясно, ту наляво - той може да си представи чрез тази метафора какво се случва в този момент с доброто желание на човека. Не само душата е смутена, но и кръвта цялата се вълнува, може да има дори шум в ушите и мъгла в очите. Не е трудно да се разбере, че това опълчване е не само от живеещия в сърцето грях, но по-скоро е от родителя на всички грехове - дявола, който не може да остане спокоен при положение, че в царството му се появява такъв смутител. Светителят Тихон казва: “Когато грешникът, подтикнат от Божията благодат, почне да се кае, среща различни изкушения. Започне човек да се приближава към Христа, а дяволът върви след него и го дърпа, отвлича го от Христа, препъва го и му залага различни мрежи”. У нас се разказва за привидения - и страшни, и измамни - които се явяват на иманярите от някое цвете при търсене на съкровища. Този психологически мит най-добре изобразява всички старания на дявола да отвлече човека от доброто намерение да си купи скъпоценния бисер или да намери имането, заровено в нивата.

Тук на човека му предстои трудна борба със себе си, като че ли генерална битка с греха. Тук той трябва решително да плени и да порази врага си, да настъпи този змей, да го върже и да му отнеме цялата сила. На успешната победа над греха се основават надеждата и действителността на всички следващи негови победи в частните му сражения. Поради разнообразието на действащите лица няма възможност да определим всичко, което става тук. Впрочем не е трудно да посочим главните точки или етапи в тази борба, но това е по-скоро помощно средство за борещия се, отколкото да е от полза за знанието.

Ясно е, че в душата не съществува опорна точка. Тя се влачи, макар все още да е цяла, неразбита в доброто си намерение, подпомагана от Божията благодат. И кой друг ще я подкрепи, кой ще я усилва и ще ѝ помогне? Ето защо сега трябва най-много да вика усилено към Бога, както вика давещ се. Врагът те е сграбчил и иска да те погълне - викай като Иона в утробата на кита или като потъващия Петър. Господ вижда нуждата и усилията ти - и ще ти подаде ръка за помощ, ще те подкрепи ще те нагласи така, както трябва да бъде приготвен воинът, излизащ на бой.

Ето къде е опората! Най-опасно е, ако душата реши да я намери в самата себе си; тогава тя ще изгуби всичко. Злото пак ще я победи, ще затъмни все още слабата светлина в нея, ще угаси едва пламналото огънче. Душата знае колко е безсилна сама. Затова нека, без да очаква нищо от себе си, да пада смирено пред Бога, нека в сърцето си да се превърне в **нищо**. Тогава вседействената благодат от това **нищо** ще извърши в нея всичко. Който в крайно самоунижение се оставя в Божията ръка, той Го привлича, Милостивия, и става силен с Неговата сила.

При все това обаче не бива от самоунижението да изпадаш до душевно отслабване и не бива, като се предадеш на Бога, заедно с това да се отдаваш и на бездействие. Не, а, като очакваш всичко от Бога и нищо от

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

себе си, трябва и сам да се напругаш за действие, и да действаш според силите си, та Божествената помощ да има при какво да дойде и Божествената сила да има какво да осени. Благодатта вече присъства, но тя ще действа след собствените ти движения, допълвайки безсилието им със своята сила. И така, като застанеш здраво на краката си в самоунижено молитвено предаване на себе си в Божията воля, и сам действай, без да се отпускат.

Действай общо против греха и най-вече против основните му възбудители. Когато всичко в душата е в смут и помисли стоят като някакви привидения и я завладяват, мятайки от всички посоки стрели към самото сърце, не е трудно да забележиш главните, така да се каже, подпалвачи на злото. Зад множеството отделни воини там, най-отзад, стоят главните, които отдават заповеди, разпореждания, ръководят целия развой на войната. Това са основните подбудители на греха. Към тях трябва да насочиш цялото си внимание, право против тях трябва да се въоръжиш, тях трябва да победиш и унищожиш. Щом те бъдат победени, дребните бойци ще се пръснат от само себе си.

Спасителят е посочил кои са тези главни възбудители на греха и главни воини в негова защита, когато ни е призовал да вървим след Него (Марк. 8:34-38). *Който иска да върви след Мене* - казал Той, - *нека се отрече от себе си* - да се отвърне от себе си, да се счита като чужд за себе си, незаслужаващ внимание и съчувствие, който не си струва да бъде защитаван. Това предполага, че в грехолюбивото сърце постоянно живее и преобладава противоположно на това разположение - **самосъжаление**, както е и в действителност. Човекът грешник се държи със себе си както се държи майка с нежно обичаното си детенце - жал му е да си откаже нещо, да си възрази за нещо, не може да надвие себе си, да вдигне ръка срещу себе си за нещо. По-нататък Спасителят ни задължава да се откажем от всичко, което е в света, за да спасим душата си: *Защото каква полза за човека, ако придобие цял свят, а повреди на душата си?* Светът е съвкупност от нещата извън нас - видимите, осезаемите, материалните. Следователно посоченото обстоятелство предполага наличието в сърцето на човека на склонност към материалното, жажда за осезаемото, страст да се храни само с видимото, сетивното и да се наслаждава само на него. И действително, в грехолюбивото преобладава **чувствеността**, той не харесва невидимото и духовното, а всичко материално е добре познато и многократно изпробвано. След това Господ ни внушава да не се срамуваме от Него в този грешен и прелюбодееен род. Това ни кара да предполагаме, че в грехолюбивото сърце съществува срам от хората в ущърб на доброто и правдата. И наистина е така. Човек обикновено живее с тази ненарушимост на възприетия в обществото ред или на установените взаимоотношения, поради което се страхува да ги наруши и за поддържането им е готов по-скоро да поизкриви душата си, отколкото да направи нещо напреки на някого, да не уважи някого, да има неприятности с някого. Това е **човекоугодничество**: "Какво ще кажат и какво ще правя, ако се наложи да скъсам връзките?" Това може би са най-чувствителните окови на греха, щом като, за да ги разкъса, той е заплашен за този срам с посрамване на всеобщия съд: *Защото, който се срами от Мене и от думите Ми в тоя прелюбодееен и грешен род, и Син Човечески ще се срами от него, кога дойде в славата на Отца Си със светите Ангели* (Марк. 8:38). Това заключително обръщение за бъдещия век говори за отсъствие на чувство за бъдещия живот в грехолюбивото сърце, кара ни да предполагаме, че онзи живот сякаш не съществува за него, а то цялото е потопено в настоящия живот. И наистина е така. Човек обикновено живее на земята, сякаш ще живее тук вечно, и забравя за бъдещето; познава само земното щастие и всичките му цели се свеждат само до това - как да поживее добре тук, а какво ще стане след това - затова няма и най-малка мисъл. И така, **самосъжалението, чувствеността, човекоугодничеството и земността** (според която съществува само животът, който е на земята) са характерните черти на грехолюбивото сърце, следователно, и основните възбудители на греха и главните воини за него. Ние, грешните, сами не бихме ги открили и ако Спасителят не ни ги бе посочил, разбира се, не бихме и знаели за тях. А сега, когато те са открити, се вижда, че така изглежда и трябва да бъде. Човекът, отпаднал от Бога, се е обърнал към себе си - и е наказан със самосъжаление: това произтича от главното свойство на грехопадението. Падналият се е разстроил вътрешно, от духа е паднал в плътта - и се измъчва в чувствеността. Главната арена, на която се разкрива и беснее грехът - това е обществото на човеците грешници, с такива порядки и взаимоотношения между тях, които хранят и поддържат греха. Когато всичко в тези оброчища на греха върви благополучно - ето ти го и щастиято. Но тъй като такава развитие на нещата може да има само в този век, а бъдещият век изисква съвсем други неща, то за тях няма и помисъл - те не се побират в ума и в още по-голяма степен не намират съчувствие в сърцето.

Ето тези корени на греховете са възбудители на всички помисли, въставащи против човека, когато той е готов да направи движение от областта на греха в посока към доброто - вдигат цял рояк изкусителни смущаващи,

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

ужасяващи, пресичащи добрия порив помисли. **Самосъжалението** вика: “Що за живот е това? Пред мене - само труд, мъчнотии, скърби, лишения, на които не им се вижда краят. Вървиш като по тръни с боси нозе - непрестанно наранявания!”. **Чувствеността** наддава глас: “Скъсай с това, и с онова, престани да правиш това и това, с една дума - всичко, което харесвах, а се занимавай само с духовни неща! А то е отвлечено, сухо, безвкусно, безжизнено”. “**Какво ще кажат?** Ще ме сметнат за странен и ще започнат да се отдалечават от мен; междувременно ще трябва да прекъсна еди-коя си, и еди-коя си връзка - какво ще правя след това? А ето от тази посока чакай още вражда”. - Това е вопълът на **човекоугодничеството**. А ето вопълът на земното: “Бъдещият век, разбира се, ще дойде - кой спори за това? - но той още е далече, а как да преживеем живота си тук? Другите си отживяха... Земното го познаваме, а там какво е? Това ни е в ръцете, а онова - къде е?”.

Да, започне човек да служи на Господа, и всичко това надава вой срещу него. И би било добре това да бяха само някакви леки помисли, но не; те проникват до дълбините на душата, поразяват я и я теглят към себе си така, както, ако някой би закачил с кука живо тяло и би го дърпал към себе си. Какво да прави в такъв случай човекът?

Помощта е близо... Само полагай усилия - и ще победиш, но полагай усилията целесъобразно. Като се утвърдиш молитвено, както бе казано, в самоунижено предаване на себе си на Божията воля и на вседействието на благодатта.

а) побързай да прогониш от душата всички тези помисли, изтласкай ги от съзнанието си с целенасочено усилие, вкарай ги пак в онова скришно място, от което са излезли, и върни покоя на сърцето си, защото, докато сърцето не се успокои, няма да можеш да направиш нищо. За тази цел, на първо време изобщо не се занимавай с тях и не влизай дори и в мирен разговор с тях. Тълпата от невежи ще се разпръсне бързо, ако още отначало се постъпи сурово с тях; а ако кажеш снизходителни думи на един, на втори, на трети, те ще придобият смелост и ще станат по-настойчиви в исканията си. Така и тълпата от изкушаващи помисли става още по-досадна, ако им позволиш да се забавят дори и малко в душата, а още повече, ако влезеш в преговори с тях. Но ако от самото начало ги отблъснеш със силно напрежение на волята, с отхвърляне и обръщане към Бога, те веднага ще се махнат и ще оставят атмосферата на душата чиста.

б) Но дори това мрачно пълчище от лоши помисли да е прогонено, дори сърцето отново да е спокойно и на душата да ѝ е станало светло, трябва да помниш, че дотук по твоя въпрос всъщност още нищо не е направено. Тези врагове все още са живи. Те само са изтласкани от вниманието ти и може би нарочно са се скрили, та с ненадейно нападение в подходящ момент още по-сигурно да си върнат победата. Не, по никакъв начин не бива да спираш дотук, в противен случай няма да има нито покой, нито успех. Трябва да ги умъртвиш, да ги примамиш и заколиш на жертвеника на самоотричането.

И така, като се утвърдиш отново в молитвеното предаване на себе си на Бога и на Неговата благодат, извиквай всеки от възбудителите на греха и се старай да отвърнеш от тях сърцето си и да го обърнеш към противоположното. Така те ще бъдат отрязани от сърцето и ще трябва да отмрат. За тази цел дай свобода на здравето разсъждение и води сърцето по следите му. Просветено от истината и подпомагано от скрито действащата благодат, разсъждението ти: а) нека отначало да си представи цялото безобразие на тези, може да се каже, изчадия на ада; а ти принуди сърцето си да почувства **отвращение** към тях; б) после нека да изобрази по-ясно опасността, на която те излагат, нека да посочи в тяхно лице най-зли врагове; а ти подтикни сърцето си да придобие **омраза** към тях; в) след това нека да изобрази по-пълно пред теб цялата красота и сладост на живота, в който те му пречат да влезе, цялата прелест на свободата от тези тирани; а ти напрегни сърцето си, което вече е придобило отвращение и омраза към тях, **да се устреми** от тях към този живот, като кошута към водни потоци. С това целта ще бъде постигната. Програмата е кратка, но изпълнението ѝ ще се реализира може би не толкова скоро. Тук са отбелязани само главните акценти, към които трябва да бъде насочено разсъждението, но всеки сам трябва да води и да доведе до целта нишката на самото разсъждение; собственото разсъждение вижда действителната и силна мисъл в едно или друго отношение. Трябва да знаем, че разсъждението е лост, а цялата работа е в обратите на сърцето. Може да се каже, че щом в сърцето настъпят посочените обрати, ние сме близо до целта.

Този труд е най-същественният в делото на пречупването на волята. Трябва и да го извършваш енергично, и да не отстъпваш, докато сърцето не стигне, в тези свои обрати, до последните предели; а последните

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

предели са **противочувства** на греховните възбуждения - разположения, противоположни на основните изисквания на греха. По този начин всеки трябва да се труди над себе си, докато вместо **самосъжаление** не се възроди **безжалостност** и безпощадност към себе си, не почувства жажда за страдания, желание да се самоизмъчи, да изнури и тялото, и душата си; докато вместо **човекоугодничество** не се създаде, от една страна, **отвърщане** от всички недобри навици и връзки, известна враждебност, с раздражение, съпротива срещу тях, а от друга - **обричане на себе си** на всички неправди и всички хорски хули; докато вместо **склонност** само към материалното, чувственото, видимото, дойде **безразличие** към тях и погнуса от тях и започне търсене и жадуване само на духовното, чистото, Божественото; докато вместо със **земност**, ограничаване на живота и щастието само в рамките на земята, сърцето не бъде изпълнено от чувство на **странничество на земята**, с единствен стремеж към небесното отечество.

Щом възникнат такива разположения, всички опори на греха ще бъдат подкопани. Той ще изгуби устойчивостта си и определящата си власт, която сега преминава към самия човек. Грехът е изхвърлен навън, станал е външен. От този момент нататък той вече ще бъде изкушаващ, а не определящ. И всеки път е достатъчно само да задвижим придобитите сега противочувства, за да го прогоним. От това се вижда каква голяма важност има описваният сега труд - той създава в нас нова личност, с решително отвърщане от злото и насоченост към доброто - извършва се пречупване на волята, в резултат на което всичко в нас трябва да придобие нов облик.

Ето, човекът вече стои на самия край на греховната област - нищо не го отделя от страната на светлината, свободата и блаженството. Оковите са паднали, на душата ѝ е леко и отранно; тя е готова да литне към Бога. Но коварството на врага още не се е изчерпало. Той има още една стрела, която е запазил за последния момент. Душата тъкмо ще напегне силите си, за да направи последната крачка от областта на самоугодния грях, когато вниманието ѝ бива поразено от желанието вопъл: "Само още един ден, и край - утре ще прекрачиш тази граница". Дали защото душата се е уморила в хода на предшестващата борба и иска да си почине, или пък защото законът на греха е такъв, но се чува само този глас. Тук няма съпротива срещу доброто, а само молба - да се поотслаби малко достигнатото напрежение. Това е много измамен вопъл - врагът уж се застъпва за нас, умолява ни да се смилим над себе си, но съгласи се само малко с този вопъл, с това внушение, и ще изгубиш всичко, което си придобил. Онези прогонени възбудители на греха ще се промъкнат по някакви тайни пътища в сърцето, без наше знание ще извършат прелюбодеяние с него и ще осуетят и разстроят всичко, което е замислено, така че, като дойде на себе си, човек се вижда на старата линия, сякаш не е и започвал да работи над себе си. Студенината, грубостта и неподвижността отново го надвигат - и хайде започвай отначало всичко, което ти се струваше, че вече е било направено. Затова не пренебрегвай това уж малко искане - наглед то е малко и нищожно, но в действителност е сбита форма на цялото зло, измамно представяне на робството под формата на свобода, лъжовно приятелство, криещо непримирим враг. Намрази го с цялата си омраза и щом го забележиш - а той прелита бързо като мълния - бързай да заличиш следите му така, че да не остане и помен от тях. Отново се постави в същото състояние, в което си бил преди това, и реши винаги да бъдеш в същото вътрешно и външно напрежение. След като поразил и този враг, ще останеш решителен победител, който се е взел в ръце, ще станеш пълен господар сам на себе си.

И така, след пробуждането от благодатта, **първото**, което предстои на свободата на човека, е **движение към себе си**, което тя извършва в три действия: а) скланя се към страната на доброто - избира го; б) премахва пречките, строшава оковите, които са държали човека в греха, изгонвайки от сърцето **самосъжалението, човекоугодничеството, склонността към материалното и земното**, и пробужда на тяхно място безжалостност към себе си, безразличие към материалното, предаване на себе си на всякакъв позор и преселване със сърцето в бъдещия век с чувство на странничество тук; в) накрая се въодушевява да поеме веднага по добрия път, без да проявява ни най-малка снизходителност към себе си, а поддържайки се в известно постоянно напрежение.

По този начин всичко в душата утихва. Пробуденият от благодатта, като се освободи от всички окови, си казва с пълна готовност: *Ще стана и ще отида.*

От този момент започва **друго движение** на душата - **към Бога**. След като победи себе си, след като завладее всички изходи на своите движения, след като си възвърне свободата, сега той трябва да се принесе целия в жертва на Бога. Следователно, работата все още е свършена само наполовина.

б) Издигане до обета да посветим себе си на Бога

Може би ти се струва, че щом човек е взел решение да скъса с греха, всичко вече е направено и му остава само да действа. И наистина, може да действа; но що за дейност и що за дух в нея ще бъдат това? Човекът още се е спрял само на себе си. Ако почне да действа, изхождайки от тази позиция, той ще върши от себе си и за себе си, макар и според нравствените принципи и норми. Това ще бъде егоистична, езическа нравственост. Има хора, които казват, че вършат добро заради самото добро - вършат го, защото достойнството на човека изисква това или пък защото би било неблагородно, неблагоразумно да действат по друг начин. Всички такива деятели показват, че изграждането в тях на вътрешния, нравствения човек не е доведено докрай; те са се върнали при себе си, но не са тръгнали от себе си към Бога и не са Му принесли в жертва себе си - следователно, са спрели на половината път. Целта на свободата на човека не е в самата нея и не е в човека, а е в Бога. В свободата Бог е отстъпил на човека известна част от Своята божествена власт, но с цел той сам доброволно да я принесе в жертва на Бога като най-съвършено приношение. И затова, ако си придобил власт над себе си, иди и предай себе си сега на Бога. Когато си грешил, си губел не само себе си, но губейки се, си се отдалечавал и от Бога. Сега, завръщайки се от греховния плен, след като си придобил власт над себе си, върни себе си и на Бога.

Може би ти се струва също, че и обръщането от себе си към Бога би трябвало да бъде нещо лесно и просто, каквото е например обръщането от запад на изток. Но нали грешникът, пристъпващ към Бога, не е независимо от Него лице и се приближава към Него не така, сякаш миналото му е чисто. Не, той е също като избягал слуга, завръщаш се при господаря си, като престъпник, явяващ се пред царя съдия. Затова трябва да пристъпи така, че да бъде приет. При хората е възприето господарят да приема слугата и царят да проявява милост към виновния, когато, пристъпвайки към него, всеки от тях осъзнае вината си, разкае се за нея и даде искрено обещание занапред да бъде напълно изправен.

Същото е и при завръщането на грешника при Бога. Той ще бъде приет от Бога, ако: а) осъзнае греховете си; б) разкае се за тях и в) даде обет да не греши. Това са необходимите действия при сърдечното възсъединяване с Бога, от които зависят твърдостта в новия живот, съвършенството в него и благонадеждността на неизменното действие според неговите изисквания. Блудният син, завръщайки се при баща си, казал: *ще река: съгреших* - осъзнаване на греха; *не съм достоен* - окайване на себе си; *направи* (слав.: *приеми*) *ме като един от наемниците си* - обет да служи. И така, завръщайки се при Бога:

а) опознай греховете си. И при възникването на решимостта да скъсаш с греха ти си знаел, че си грешен, защото иначе каква нужда има да замисляш промяна на живота? Но тази греховност тогава ти се е представяла в смътен вид. Сега трябва точно да установиш кое именно е грешно и в каква степен - ясно, конкретно, сякаш под бройка да узнаеш греховете си, с всички подробности, намаляващи или увеличаващи греховността на действията - да прегледаш критично целия си живот, със строг и нелицемерен съд.

За тази цел постави от едната страна Божия закон, а от другата - собствения си живот, и виж в какво са сходни и в какво не са. Вземи твоето дело и го постави пред закона, за да видиш дали е законно; вземи закона и виж дали е осъществен в живота ти. За да не пропуснеш нещо при това важно занимание, спазвай някакъв ред. Първо си припомни всички твои задължения по отношение на Бога, на ближния и на себе си, а после прегледай живота си по отношение на тези отношения. Или - разгледай заповедите от декалога¹ и заповедите за блаженствата, една след друга, с всичките им приложения, и виж - такъв ли е твоят живот. Или - чети главите от светото Евангелие от Матей, в които Спасителят излага същинския християнски закон, също - посланието на свети апостол Иаков, последните глави от посланията на свети апостол Павел, в които съкратено се излагат задължителните за християнина дела, например от 12-а глава на Посланието до Римляни, от 4-та глава от Посланието до Ефесяни и други, които са особено важни поради това, че изясняват духа на християнския начин на живот. Този дух е изразен ясно и силно и в Първо послание на свети Иоан Богослов. Чети всичко това и проверявай живота си - такъв ли е той. Или, най-сетне, вземи чина

¹Декалог - от гр., букв. "десетослов" - десетте Божии заповеди.

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

на последованието на изповедта и по него разгледай поведението си. Преценявай живота и делата си не само като дела на човек, а като дела на човек християнин, и при това - с конкретна длъжност и обществено положение.

В резултат на този преглед на собствения живот ще излязат наяве безчислено множество беззаконни дела, думи, помисли, чувства, желаня, които не би трябвало да съществуват, а са допуснати, множество такива, които е трябвало да направим, но не сме направили, а и немалък брой от извършените по закона ще се окажат осквернени поради нечистотата на мотивите. Ще се събере безчислено множество от всичко това, а може би и целият живот ще се окаже съставен само от недобри дела. Главното, което трябва да имаме предвид на този първи етап от опознаването на своята греховност, е точното определяне на делата. Както служебното досие се пише с точни данни и факти, така и всеки трябва да си представи в ума си списъка на своите дела със също такава определеност - с всички обстоятелства за време, място, лица, препятствия и така нататък. Ако самоизследването ни остава безплодно, то е поради факта, че правим само общи обзори.

Но при все това, не бива да спираме до тези подробности, а трябва да преминем по-нататък по пътя на греха или да влезем по-дълбоко в греховното сърце. Под делата, думите, отделните помисли, пожелания и чувства лежат постоянните разположения на сърцето, формиращи характерните ни черти. Някои наши дела са се промъкнали случайно, а други са произлезли от сърцето, и то с такава сила, че не сме имали сили да ги спрем, а други са били вършени непрестанно, превърнали са се сякаш в закон. Този преглед ни позволява да разберем, причинителите на какви дела се крият в сърцето и раждат постоянен, възникващ оттам, зов за тях. Точно това са греховните наклонности. Като ги разкрием, ще разсъблечем устройството на нашето сърце, броя и взаимното съчетание на влеченията му.

Когато това бъде направено, няма да може да се укрие и главната, управляващата всичко страст. Известно е, че **коренът на всички грехове е самолюбието**. От самолюбието произлизат гордост, користолюбие, сластолюбие, а от тях - всички други страсти, сред които за главни са считани осем, а останалите, производните, нямат чет. У всеки грешник са налице всички страсти - някои на дело, други в зародиш - защото у всеки, който греши, делата се ръководят от самолюбието, семето на всички страсти или греховни наклонности. Но не при всеки те се разкриват в еднаква степен - при един преобладава гордостта, при друг - сластолюбието, при трети - користолюбието. И гордият не е чужд на чувствените удоволствия, но не скърби, ако му се случи да няма такива. И користолюбивият мисли високо за себе си, но не скърби, ако понякога заради изгоди му се наложи да постъпи долно. И сластолюбецът е користолюбив, но не му пука за финансовите разходи, ако с тях се купуват утехы. Така всеки има една главна страст. Всички други стоят в сянка, в подчинено състояние спрямо нея и биват управлявани от нея, не смеейки да действат властно против главната страст. Всички наклонности и порочни навици, открити вече от човека в него, са белязани от някоя определена страст и се въодушевяват от нея. Тя е това, в което в най-голяма степен се въплъщава коренът на всички злини - самолюбието. Осъзнаването на собствената греховност трябва да завърши с разпознаването на тази страст.

Така накрая ще опознаеш и корена на твоята греховност, и най-близките му плодове - наклонностите, по-далечните плодове, многобройните дела, ще си представиш цялата история на твоята греховност и ще я нарисуваш като на картина.

б) След като опознаеш греховността си, не бъди неин студен наблюдател, а се старай да възбудиш и съответни на нея спасителни **чувства на сърдечно разкаяние**. Може би ти се струва, че тези чувства ще се родят в теб веднага щом разпознаеш греха, но на практика невинаги се случва така. Сърцето загубява от греха. Както общият работник загубява от своята работа, така загубява и човекът грешник, който сам се продава да върши черната работа на греха - да копае рожкови² и да се храни с тях. Затова и тук трябва да работиш над себе си, за да оживиш чувството на разкаяние.

Хората достигат до тези чувства чрез чувството на **вина** за греховете и безответност за тях. Чувството на вина се намира по средата между разпознаването на греховете и покаяните чувства и само се появява посредством **самоизобличението**.

²Плод на растението *Ceratonia Siligua*. Виж: Лук. 15:16.

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

Започни най-напред **да изобличаваш себе си** - и се изобличи. Отстрани всичко от вниманието си и се остави сам със съвестта си пред лицето на Всевиждащия Бог Съдия. Разкрий, че си знаел какво не бива да правиш - и въпреки това си го пожелал; можел си и след като си пожелал, да се откажеш - и не си употребил самовластието си за свое добро. И разумът, и съвестта са били против, и отвън е имало пречки, но всички тези вразумления са били презрени от теб. Направи така по отношение на всеки грях. Ще видиш, че всеки грях е вършен доброволно, с осъзнаване на неговата грешност и с усилие за преодоляване на пречките - и съвестта ще те накара безпрекословно да се признаеш за виновен. Лукавството на грешното сърце ще започне може би да измисля извинения - ту с немощта на естеството, ту със силата на темперамента, ту със стечение на обстоятелствата, ту с натиск от страна на житейските отношения - не го слушай. Всичко това е могло да усили влечението към греха, но никой никога не може да изтръгне съгласие за грях - то винаги е дело на волята. Ако кажеш: "Не искам!" - край на всички изкушения! Против тези *думи лукави за извиняване грешни дела* (Пс. 140:4) разкрий по-пълно личните си отношения - кой си, къде, кога и как си грешил, за да откриеш колко тежък е именно твоят грях, в твоята личност и при твоите обстоятелства - и във всичко ще видиш не поводи за извинения, а подробности, увеличаващи твоята вина. Пределът, до който трябва да бъде доведен процесът на самоизобличаване, е чувството на безответна вина - състояние, при което ще кажеш в сърцето си: "Нямам никакво оправдание - виновен съм".

При това действие на изобличаване от съвестта човек ще припознае като свои греховете един по един и ще каже: "И за този съм виновен, и за другия, и за третия, за всичко, за всичко съм виновен" - ще се облече с греховете си и ще почне да чувства, че те тежат на него с цялата си тежест. При разпознаването на греховете все още може да си ги представяме като съществуващи извън нас; а при изобличението ги виждаме именно в самите нас и те тежат, и тежат още повече с това, че сме безответни за тях. Щом стигне до тази точка, на грешника не му остава нищо друго, освен да каже: "**Горко ми, окаяния!** И това не е добре, и онова е зле. Сам съм виновен, че това не е добре и че е в мен".

Щом човек произнесе в сърцето си: "**Горко ми, окаяния!**", в него веднага ще почнат да се възраждат едно след друго болезнени чувства на разкаяние за греховете. И го е **срам**, че се е отдал на такива долни дела, и го е **яд**, че е проявил мекушавост към себе си и се е поддал на лошото си своеволие, и го боли, че се е довел до такова нравствено разстройство, и го е **страх**, че е оскърбил Бога и се е поставил в такова опасно положение и във времето, и във вечността. Тези чувства се сменят едно с друго и човек гори в тях като в огън. Той се вижда висящ над бездна и (2) се спуска до състоянието на отхвърлените. Безотрадната мъка дава място и на чувството за безнадеждност. И това е точката, в която бесът на отчаянието понякога хваща човека грешник и му внушава: "**Вината ти е твърде голяма, за да ти бъде простено**".

Всеки грешник изпитва тези чувства в по-голяма или по-малка степен. Няма защо да съжаляваме, че ги има, а трябва да желаем да ги има и да бъдат по-силни. Колкото повече гори човек в тях и колкото е по-силно горенето, толкова е по-спасително. В силата на това горене е основата на бъдещата изправност. Тогава сърцето ще узнае колко горчив е плодът на греха и от това черпи сила да се отвръща от очарованието му.

в) Чувствата на разкаяние очевидно имат разлагащо действие. Някакво *слово прониква до разделя на душа и дух, на стави и мозък, и преценява помисли и намерения сърдечни* (Евр. 4:12). Но целта, с която Божиата благодат извършва това в човека, не е само да разруши, а чрез разрушаването на старото да изгради нещо ново. Това ново се засява от полъха на надеждата за възможност да се поправи всичко. Има възможност да поправиш неизправното и да си върнеш изгубеното, само се залови за работа. Може да ти се струва, че от чувството на разкаяние до обета: "И така, отхвърлям греха и давам обещание да служа само на Бога в изпълнение на Неговите заповеди", има само една крачка. Но даващият такъв обет трябва да бъде уверен, че, от една страна, предишната му неизправност може да бъде простена, а от друга, че той може да получи сила като помощ за устояване в обета. Ето защо даването на обет да се служи на Господа се предшества от добра надежда за помилване и за получаване на помощ свише; а тази добра надежда се поражда от вярата в Господ Спасителя, Който на кръста скъса ръкописанието на греховете ни и след възнесението ни даде всички **божествени сили за живот и благочестие**. Без тази вяра и поражданата от нея добра надежда измъчваният от съкрушителни чувства на разкаяние върви по иудиния път. Ето кога кръстът на Спасителя действително е котва за човека! Висейки, сякаш над бездна, в болезнено съкрушение за греховете, той го вижда като единствен спасител, хваща се за него с цялата сила на вярата и надеждата и черпи сила на въодушевление за даване на обет. Както удавникът се хваща здраво за дърво, така каещият се, се хваща

Издигане до решимостта
да изоставим греха и да се
посветим на угаждане на Бога

за Христовия кръст и чувства, че вече няма да загине. Обикновено познаваме силата на кръстната смърт на Господа, а преминалият това болезнено разкаяние за греховете я чувства, защото тя става елемент от живота му.

И така, измъчван от чувства на разкаяние и вече разколебаван от безнадеждност, придвижвайки се към желанния обет,

а) най-напред побързай да възкресиш живата вяра в силата на кръстната смърт на Христос Спасителя. Всички грехове на всички хора, а следователно - и твоите, са приковани към кръста. Съживи тази увереност и върху сърцето ти ще повее отрада, и щом се стопли от тази вяра, у него веднага ще се появи добра надежда.

б) Прибави към това и твърдата увереност, че щом пристъпиш към тайнствата, ще ти бъдат дадени сили за изпълнение на обета. Те не биват отказвани на никого. Господ затова и ги е придобил - за да ги раздава. Тази увереност ще напрегне и собствените ти сили и ще роди готовност да работиш усърдно при наличието на тази помощ. Ще се роди ли обет, ако липсва увереност в помощта свише? Но, от друга страна, ще дойде ли тази увереност, ако не мислиш за обета? Тук е налице взаимодействие.

г) И ето, щом в теб стане това съчетаване между увереност и готовност, дай обет - през всички дни на живота си да служиш само на Бога. Този сърдечен обет, произтичащ от вяра в нашия Господ Иисус Христос, произнесен искрено, ще разпръсне целия мрак, който до този момент е обгръщал душата, и ще освети всички нишки на вътрешния и целия ред на външния ти живот. Тук сърцето сключва завет с Бога в Христа Иисуса и предишната решимост получава истински християнски характер.

Обличане със сила свише за делото на Богоугаждането в тайнствата покаяние и причастие

С издигането до даване на обет движението на каещия се грешник към Господа свършва. Сега той ще прави само някои крачки за приемане на излезлия да го посрещне Господ. Бащата посрещнал блудния син с хвърляне на шията и целувки, в знак на всеопрощение, след това го облякъл както трябва и устроил за него трапеза. а) Бог изрича всеопрощение към каещия се в тайнството Покаяние; б) облича го със сила и му предлага вечеря - в тайнството свето Причастие.

А) Каещият се получава всеопрощение в тайнството покаяние

След като човекът грешник е достигнал до обета - отсега нататък да служи само на Бога, - той трябва да бърза към тайнството Покаяние. Необходимостта от това е толкова голяма, че всичко, направено досега, без него не само ще остане недовършено, но и ще бъде без никаква стойност. То получава цялата си тежест, цялото си значение и сила само в това тайнство. Затова там, където няма тайнство покаяние, няма и живеещи истински по християнски.

А) Първото, което прави това тайнство необходимо, е известната неукрепналост на вътрешния труд, известната му неопределеност и колебливост. Мислите ни, докато още са в главата, са променливи в хода си, неподредени, неустановени в движението - и това е така не само тогава, когато даденият въпрос още не е изяснен, но и тогава, когато сме го обмислили добре. Но щом ги изложим на хартия, те не само се подреждат, но и окончателно се изясняват и затвърждават. Точно по същия начин и промяната на живота, която само е замислена в теб, е нерешителна и нетвърда, и формите на живота, предначертани през това време, са колебливи и неопределени. Те получават твърда установеност в тайнството покаяние, когато грешникът разкрие в църква своите неизправности и даде обет да бъде изправен. Разтопеният восък се разлива безформено; но когато го наливат в калъп или му поставят печат, от него се получава нещо. Трябва да поставим печат и на вътрешния си човек, за да приеме определен образ. Това се извършва над него в тайнството покаяние: тогава го запечатва Божествената благодат на Духа.

Б) Човек получава духовен живот от Божия Дух. Благодатта на Духа се смесва с нас, започва да живее и да действа в нас и да поражда живот според духа. До този момент тя е действала в каещия се отвън - подбуждала го е отвън, отвън е наблюдавала всички изправящи движения вътре и им е съдействала; но още не е проникнала вътре, не се е вселила. Тя прави това в тайнството покаяние (а при обърналия се за първи път към Господа - в тайнството кръщение). Както измъчваният от жажда чувства освежаване и подкрепа от няколко глътки прохладна вода, така и горящият в огъня на разкаянието получава в тайнството покаяние окончателно подслаждаща неговата горест и същевременно укрепваща го сила.

В) Това, което прави тайнството покаяние особено необходимо, е, от една страна, свойството на греха, а от друга - свойството на нашата съвест. Когато грешим, си мислим, че не само извън нас, но и в самите нас не остават следи от греха. А в същото време той оставя дълбоки следи и в нас (и извън нас - върху всичко, което ни заобикаля, и особено на небето, в решенията на Божественото правосъдие. В часа на греха там се решава какво да стане със съгрешилия - в книгата на живота той бива вписан в списъка на осъдените - и свързан на небето. Божествената благодат не ще слезе върху него, докато на небето той не бъде заличен от списъка на осъдените, докато не бъде развързан там. Но на Бога Му е било угодно да постави небесното развързване - небесното заличаване от списъка на осъдените - в зависимост от развързването на вързаните с грехове на земята. И така, приеми тайнството покаяние, за да бъдеш удостоен с всестранно развързване и да дадеш възможност на духа на благодатта да влезе в теб (и да осигуриш на духа на благодатта достъп вътре в теб).

Обличане със сила свише за
делото на Богоугаждането в
тайнствата покаяние и причастие

Съвестта, сега отново очистена, възвърнала си нежността и чувствителността към нравствената област, не ще си даде покой, докато не се уверим със сигурност, че ни е простено. Такава е тя в обикновения ни живот: не ни позволява и да се покажем пред очите на онзи, когото сме оскърбили, докато не се уверим, че ни е простил. А по отношение на Бога тя е още по-придирчива. Макар, когато човек се издига до решителен обет, върху него да слиза известно уверение, че сега не е противен на Бога, тази увереност е негова собствена и не може да бъде твърда - скоро ще я разколебае съмнение: "Наистина ли е така? Да не би това да е самоизмама?", а съмнението ще внесе вътре тревога, а от тревогата ще се породи малодушие. При това животът няма да има нито твърдост, нито подреденост. И така, човек трябва да чуе всеопрощение от името на Бога, та като се успокои окончателно от увереността в Божията милост, след това да действа по-решително и по-твърдо с тази увереност. Иди да се изповядаш - и ще получиш от Бога обява за прошка.

За спасителната изповед трябва да се приготвиш както трябва. Който е изпълнил всичко казано дотук, е готов. Пристъпи с благоговейна вяра!

а) След като се убедиш твърдо в необходимостта от това тайнство, пристъпи към него - не като към някакъв придатък в промяната на живота ти или като към обикновен обичай, а с пълната вяра, че за теб, като грешник, това е единствено възможният път на спасение; че ако го отминеш, ще останеш в числото на осъдените и следователно, извън всички милости; че ако не влезеш в тази лечебница, не ще върнеш здравето на духа си и ще си останеш, както си бил, болен и разстроен; че не ще видиш царството, ако не влезеш в него през вратата на покаянието.

б) С такива увещания възроди в себе си желанието за това тайнство. Пристъпвай към него не като към място за заколение, а като към извор на блага. Който живо си представи плода, който се ражда в него от изповедта, не може да не се стреми към нея. Човекът отива там целият в рани, от главата до петите няма здраво място, а се връща здрав във всички части, жив, крепък, с чувството, че е в безопасност от бъдещи зарази. Върви натам под тежък товар - цялата купчина от миналите грехове е върху него, тя го измъчва и му отнема всеки покой, а се връща оттам облекчен, зарадван, в отраднo разположение на духа, че е получил документ за всеопрощение.

в) Ще има срам и страх - нека! Това тайнство трябва да бъде силно желано именно поради това, че предизвиква срам и страх; и колкото повече срам и страх има, толкова е по-спасително. Като желаеш това тайнство, желай по-голямо засрамване и по-голям трепет. Който решава да се лекува, нима не знае за болезнеността на лечението? Знае; но решавайки се на лечение, той, заедно с това, се обрича на свързаните с него страдания, с надежда за оздравяване. И ти, когато си се измъчвал при обзелите те чувства на разкаяние и си се стремял да се приближиш до Бога, не си ли казвал: "Готов съм да понеса всичко, само ме помилуй и ми прости!"? Ето че стана според твоето желание. Да не те смущават обземащите те срам и страх - те за твоё добро са съединени с това тайнство. Като прегориш в тях, ще укрепнеш повече нравствено. Вече неведнъж си горял в огъня на разкаянието - погори и още. Тогава си горял сам пред Бога и съвестта, а сега погори пред свидетел, поставен от Бога, за свидетелство на искреността на онова уединено горене, а може би за допълване на непълнотата му. Ще има съд и на него ще има отчаян срам и страх. Срамът и страхът по време на изповед изкупват **тогавашните** срам и страх. Ако не искаш онези, премини през тези. При това винаги става така, че според степента на тревогата, която преживява изповядващият се, в него преизобилства и утешение след изповедта. Ето къде Спасителят наистина се проявява като успокоител на трудещите се и обременените! Искрено покаяният се и изповядалият се познава от опит със сърцето си тази истина, а не я приема само с вяра.

г) След това, като си припомниш отново всички извършени от теб грехове и като възобновиш узрелия вече в тебе обет да не ги повтаряш повече, издигни живата вяра, че стоиш пред Самия Господ, Който приема изповедта ти, и разказвай всичко, без да скриваш нищо от онова, което ти тежи на съвестта. Ако си пристъпил с желанието да се засрамиш, няма да се криеш, а ще опишеш колкото се може по-пълно срамотата си в жаждата си за грехове. Това ще служи за насищане на съкрушеното ти сърце. Трябва да бъдеш уверен, че всеки казан грях бива изхвърлен от сърцето, а всеки укрит грях остава в него за още по-голямо осъждане поради това, че грешникът е бил с тази рана близо до всеизцеляващия Лекар. Като е скрил греха, той е прикрил раната, без да съжалява, че грехът измъчва и разстройва душата му. В разказа за блажена Теодора, която преминавала през митарствата, се казва, че злите ѝ обвинители не намирали в бележките си записани

Обличане със сила свише за
делото на Богоугаждането в
тайнствата покаяние и причастие

греховете, за които тя се е изповядала. След това ангелите ѝ обяснили, че изповедта заличава греха от всички места, където той е отбелязан. Той вече не се води на този човек нито в книгата на съвестта, нито в книгата на живота, нито при тези зли погубители - изповедта е заличила тези вписвания. Изхвърли без остатък всичко, което ти тежи. Пределът, до който трябва да доведеш разкриването на своите грехове, е - духовният ти отец да придобие точна представа за теб, да си те представя такъв, какъвто си, и като развързва, да развързва именно теб, а не някого друго, та когато каже: "Прости и освободи каещия се от съгрешенията, които е извършил", в теб да не остане нищо на което би подхождало да се намира под тези думи. Добре правят ония, които, готвейки се за изповед за първи път след дълго пребиваване в грехове, намират време да поговорят предварително с духовния отец и да му разкажат цялата история на греховния си живот. За такива хора няма опасност да забравят или да пропуснат нещо в смущението си по време на изповед. По всякакъв начин си струва да се погрижим за пълно разкриване на греховете си. Господ е дал власт на свещениците да развързват не безусловно, но при условието да са налице разкаяние и изповед. Ако това не е изпълнено, може да се случи така, че когато духовният отец произнася: "Прощавам и освобождавам" Господ да каже: "А аз осъждам".

д) Ето, изповедта е приключила. Духовният отец вдига епитрахила, покрива с него главата на каещия се и държейки ръка върху нея, произнася разрешителната молитва за освобождаване от всички грехове, запечатвайки го с кръстен знак върху главата. Какво става в този миг в душата е известно на всеки искрено каещ се. Потоци благодат от главата се разливат в сърцето и го преизпълват с отрада. Това не е от човеци, нито от каещия се, нито от произнасящия разрешителна молитва - това е тайна на Господа Изцелител и Успокоител на душите... При това се случва някои ясно да чуват в сърцето си някое Божествено слово за укрепване и въодушевяване за бъдещ труд. Това е сякаш духовно оръжие, връчвано от Христос Спасителя на човека, който сега постъпва в числото на воюващите под Неговия знак. Който е бил удостоен да чуе такова слово, нека после да го пази като успокоително и въодушевяващо; успокоително - защото е явно, че изповедта е приета, щом като на Господ Му е било угодно да влезе сякаш в разговор с каещия се; въодушевяващо - защото в момент на изкушение е достатъчно само да си го припомним и биваме изпълвани със сила незнайно откъде!... С какво повдигат бойния си дух воините по време на война? - С думите от речта на пълководеца, които са подействали най-силно. Така е и тук.

е) С това всичко приключва... Остава само да паднеш коленопреклонно пред Бога с чувства на благодарност за неизказаните Му милости и да целунеш Кръста и Евангелието в знак на обет - да вървиш неотклонно по пътя, посочен в Евангелието, със саморазпъване, да вървиш след Христос Спасителя, както е описано в Евангелието, под благото Му иго, което едва сега си поел върху себе си. След като направиш това, тръгни си с мир, с намерението непременно да действаш така, както си обещал, като помниш, че от този момент нататък съдът над тебе ще бъде вече от думите ти. Дал си обет - спазвай го; запечатал си го с тайнство - още повече му бъди верен, за да не попаднеш отново в групата на потъпкващите благодатта.

ж) Духовният отец ще ти наложи епитимия, приеми я с радост. А ако не ти наложи, помоли го да ти даде. Това ще ти бъде не само напътствие за добрия път, по който поемаш, но и защита и прикритие от враждебни действия срещу теб в новия ти начин на живот. Ето какво пише по този въпрос светейшият константинополски патриарх в отговор на лютераните: "Придружаваме опрощаването на греховете с епитимии поради много уважителни причини. Първо, с цел, чрез доброволно страдание **тук** грешникът да се освободи от тежко недоброволно наказание **там**, в другия живот, тъй като Господ от нищо не се умилостивява толкова много, както от страданието, и още повече - от доброволното страдание. Затова и свети Григорий казва, че за сълзите се въздава с човеколюбие. Второ, за да унищожи в грешника онези страстни копнежи на плътта, които пораждаат грях, тъй като знаем, че противоположното се лекува с противоположно. Трето, за да служи епитимията като вериги или юзда за душата и да не ѝ позволява отново да се захваща със същите порочни дела, от които едвам се е очистила. Четвърто, за да приучи (каещия се християнин) към труд и търпение, защото добродетелта се постига с труд. Пето, за да виждаме и да знаем дали каещият се е намразил напълно греха"¹.

Който премине както трябва целия този курс на духовното лечение и най-важното, изповяда без остатък греховете си, се връща от Божия дом, както се връщат от съдилище виновници, които вместо смъртна

¹"Християнское чтение", 1824 г., т. 1, стр. 244.

Обличане със сила свише за
делото на Богоугаждането в
тайнствата покаяние и причастие

присъда са чули там произнасяне на помилване и забравяне на техните престъпления, връщат се с предълбоко чувство на благодарност към Спасителя на нашите души, с твърдата решимост да посветят целия си останал живот на Него и на изпълнение на Неговите заповеди, с крайно отвърщане от всички предишни грехове и неудържимо желание да заличат всички следи от предишния недобър живот. Получилият прошка на греховете чувства, че не е пуст, че го е посетила някаква особена сила. Божествената благодат, която до този момент е действала само отвън върху него в неговата помощ, за да победи себе си, сега с думите: "Прощавам и освобождавам", е влязла вътре, смесила се е с неговия дух и го е изпълнила с огненост и устремителност, с които той *сега отива по делата си и по своя работа до вечерта* на живота си (Пс. 103:23).

Б) Каещият се пристъпва към тайнството свето Причастие

В притчата за блудния син бащата, като приел завърналия се с разкаяние син, се хвърлил на шията му и го обцелувал в знак на всеопрощение, наредил да го облекат и да приготвят светла и радостна вечеря. Родителското сърце не се задоволило само с прощаване - то иска напълно да увери сина си в своето помирение с него и да изрази по-силно радостта от срещата с него след толкова мъчителната раздяла. Бащината любов дава това, което синовната надежда не е и очаквала. Кой грешник е могъл да очаква нещо повече, след като е получил всеопрощение? И ето, при все това, той е поканен и на Господня вечеря, на която Господ Сам му дава да яде Неговата плът и да пие Неговата кръв. Това е венецът на щедростта към обръщания се грешник, но все пак не е излишък, а е съществена необходимост при възсъединяването с Господ.

Християнският живот е живот в Господа Исуса Христа. Повярвалият се облича в Христа и живее чрез Него. Падналият след кръщението губи тази благодат; ставайки от падението и завръщайки се при Господа, той отново трябва да бъде удостоен с нея - и бива удостоен при светото Причастие. *Който яде Моята плът и пие моята кръв, пребъдва в Мене, и аз в него* (Иоан. 6:56) - казва Господ. В този момент в каещия се поставя начало на живот в Христа Исуса. Господ е казал, че Той е лозата, а вярващите в Него - пръчките (Иоан. 15:4-6). Пръчката не живее, ако не е на лозата; така и вярващите не живеят, ако не са в Господа. Никъде, освен в тази лоза, няма истински живот. Което не е на нея, е мъртво. Затова, който иска да живее истински, трябва да се прихване към нея, да получава от нея жизнени сокове и да живее, хранейки се с тях. Прихващането се извършва при светото Причастие - тук християнинът става едно с Господа. Когато Господ е ръководел грешника към пълно покаяние, Той само е хлопал на вратата на сърцето; а щом тя се отвори от съкрушението и покаянието, Той влиза вътре и вечеря с причастилия се.

Сега човекът се ражда отново. У него започва живот от напълно нов вид. Животът не може да продължава без храна и при това - сродна на него храна. А такъв вид храна са тялото и кръвта на Господа. Самият Той е казал: *Защото плътта Ми е наистина храна, и кръвта Ми е наистина питие* (Иоан 6:55). Тъкмо с тях започналият нов живот трябва да храни този живот. Още по-необходимо е да вкуси тази храна още в самото начало, при първите, така да се каже, движения на новия си живот. Казват, че първата храна има влияние върху характера на телесния живот и след това представлява постоянна необходимост на тялото. А какъв трябва да бъде характерът на живота на покаялия се? - Живот в Христа Исуса, нашия Господ. Каква трябва да бъде постоянната му необходимост? - Потребността от общуване с Господ. Нека да бърза още при първите движения на този живот да вкуси тялото и кръвта Христови, за да положи, така да се каже, основа на живот, съответстващ на Христа, и да породи жива необходимост от постоянно общуване с Него посредством това вкусане. Вкусващият, като почувства сладостта на тази мана небесна, след това вече не ще може да не жадува и да не иска все повече и повече тази храна.

И така, след като получиш помилване и всеопрощение в покаянието, пристъпи към свето Причастие, за пълнота на съживяването на вътрешния ти човек.

Няма нужда да си предписваш специални правила за подготовка за това. Покаялият се вече има всичко необходимо за това и естествено преминава към причастяване. Който е оплакал греховете си и се е

Обличане със сила свише за
делото на Богоугаждането в
тайнствата покаяние и причастие

изповядал, е готов да пристъпи към това велико тайнство. И апостолът не предписва нищо повече; само казва: *да изпитва себе си, и тогава да яде от хляба и да пие от чашата* (1 Кор. 11:28). Може да се каже: "Пази това, което имаш, или не го губи и това е достатъчно".

Според установения при нас ред, след изповед не минава много време до причастяването - в повечето случаи само една вечер, сутрин и литургия. В тези моменти трябва да се погрижиш да запазиш благонастроението, донесено от храма след изповедта, и да го използваш при общуването с Господ в светото Причастие.

а) Пази вниманието неразсеяно и сърцето безметежно. Пази се от разсейване и смущаващи грижи и като се отстраниш от всичко, влез в себе си и пребъдвай там само с мисълта за Господ, Който ще дойде при тебе. Отстрани всяко движение на мисълта и като съзерцаваш само Господа, Му се моли с неразсеяна сърдечна молитва.

б) Ако мисълта не може да стои единствено в това, дай ѝ за занимание размишление за самото свето Причастие; а за да не блуждае много, я свързвай с думи на Господа и на светите апостоли за това тайнство.

в) Като размишляваш за някое изречение на Господа или на светите апостоли, извличай от него назидание и се настройвай за съкрушена молитва. Щом молитвата дойде, падай пред Господа и не отстъпвай от молитвата, докато има молитва.

г) Прекарай вечерта в тези занимания, докато сънят ти затвори очите. Настъпва утро. Щом дойдеш на себе си, като се събудиш, най-напред възкреси съзнанието за величието за тебе на настъпилния ден. Но не се суети, не се разсейвай с много неща, дръж пред вниманието си само това, което ще се случи с теб и в теб. Пази се! Врагът по всякакъв начин ще те изкушава, за да постави душата в недобро състояние, като се старее или да разсее мислите, или да породи грижа за нещо, или да възбуди недоволство от нещо или неприязън към някого. Внимавай в себе си, молейки се на Господа, и ще избегнеш тези спънки.

д) Като влезеш в храма, се чувствай така, все едно си в Сионската горница, където Господ причастил светите апостоли, и внимавай повече от всякога в това, което пеят и четат, като насочваш всичко към помисъла, че Сам Господ ти приготвя спасителна вечеря.

е) При това разпалвай **вярата** в действителното присъствие на Самия Господ и Спасител в светите Тайни. Изхождайки от тази вяра и съзерцавайки Самия Господ, вече сякаш идващ към теб, **зови със самоунижение**: *Не съм достоен да влезеш под моя покрив*. От самоунижението преминавай към синовен **страх**, който не отчуждава, а носи благоговейна трезвост. И тъй като Сам Господ и приканва, и заповядва да пристъпиш - бъди готов да пристъпиш с **добра надежда, с желание и жажда**, като кошута към водни потоци, и **очаквайки** с увереност да приемеш Самия Господ, а с Него - и всички съкровища на живота, скрити в Него. От това очакване, което не ще те посрами, като се обърнеш отново към себе си, в готовност да срещнеш Господа, разпалвай по-силно сърдечното **съкрушение** и повтори **обещанието** да се отвърщаш от греха, дори за тази цел да се наложи да умреш.

ж) Потруди се да прекараш цялата литургия, преминавайки от едно от тези чувства към друго, и с това благонастроение пристъпи накрая към Господнята чаша и щом я видиш, направи поклон пред идващия при теб Господ, и като отвориш уста и сърце, Го приеми, като възкликнеш смирено и благоговейно заедно с апостол Тома: *Господ мой и Бог мой!*

Слава на Тебе, Боже! Слава на Тебе, Боже! Слава на Тебе, Боже!

Като пристъпиш с такова разположение към Господнята чаша и като се отдалечаваш от нея, ще чувстваш в сърцето си: *Съвсем истинско е словото на моя Владика и Бог. Защото, като се причастявам с Божествените и Животворящи Дарове, не съм вече сам, а съм с Тебе, Христе мой, трислънчевата светлина, която просвещава света*. От този момент започваш да носиш в себе си Христа. Усърдно се погрижи всячески да Му осигуриш покой и да Го задържиш в себе си. Ако Христос е в теб, кой ще бъде, против теб?... (срв.: Рим. 8:31). И ще можеш всичко друго чрез укрепващия те Господ (срв.: Фил. 4:13).

С това приключва изграждането на духовния живот в човека християнин, който след грехопадение отново се обръща към Богоугаждане.

Обличане със сила свише за
делото на Богоугаждането в
тайнствата покаяние и причастие

Това е цялата последователност на обръщането! Тя е представена тук под формата на дълъг процес, за да се видят всички етапи, през които трябва да премине обръщаният се при взаимодействие между свободата и благодатта. Всичко казано се случва при всеки обръщане; но как и в каква степен - това зависи от личността и обстоятелствата на всекиго. При един обръщането става за няколко минути, като за това време той и бива събуден, и се разкайва, и се издига до решимост. Духовните явления са мигновени. Впрочем случаите на обръщане от този род са твърде редки; в повечето случаи цялото обръщане се извършва не изведнъж, а постепенно. Макар самите вътрешни изменения да са мигновени, хората невинаги достигат до тях изведнъж, а понякога правят това след доста дълъг труд над себе си. Затова при друг пълното обръщане продължава години. Главните точки, в които се получава застой, са онези, където трябва да страда самолюбието например, при преодоляване на пречки или на подбудителите на греха, при изповед и други. Последното състояние, до което трябва да достигнеш, е пълното отчуждаване от всичко и предаване себе си на Господа. От този момент започва пълноценният истински християнски живот, защото тогава човек е близо до целта - скрит е в Бога. Всичко зависи от усърдието, с което някой се захваща със себе си, и от убеждението, че щом нещо е необходимо, значи трябва да го направи - дали сега, или по-късно, но трябва; и по-добре сега - и започва да се труди, и скоро се установява на ново поприще. Това установяване е най-важното дело на обръщането.

**Част III. За това, как протича, зрее
и крепне в нас християнският
живот или, което е същото, за
реда на Богоугодния живот**

Как протича, зрее и крепне в нас християнският живот

Да спрем вниманието си на това, че човекът току-що се е обърнал от тъмнината към светлината, от сатанинската област към Бога, току-що е поел по нов път, по който още не е направил нито една крачка, но гори от ревност да направи всичко, което се окаже необходимо, за да устои в започнатото дело и да не се поддаде отново на атаките на предишните си господари, които са го отделяли от Бога Спасител и са го увличали към гибел.

Сега се пита: накъде да върви и какво трябва да прави, за да стигне където трябва и да стигне правилно, по най-прекия път, бързо, успешно?

Целта, към която обърналият се трябва да насочва цялото си внимание и всичките си трудове, е последната цел на човека и на домостроителството на спасението, а именно - Богообщение, жив съюз с Бога, удостояване с вселяването Му. Търсецкият ревностен дух ще се успокои само тогава, когато придобие Бога, вкуси Го и се насити. Затова първият закон за него е: Търси Бога, търси *винаги лицето Му* (срв.: Пс. 104:4). В какво се състои това добро - за човека е непостижимо. Самият той дори не би помислил за такава висота. Но щом на Бог Му е било угодно да му определи това, би било дръзко човек да го отхвърля с неверие, невнимание, изпускане от мисълта, дори при трудове. *Ще се поселя в тях* (2 Кор. 6:16) - казва Бог, с всички Лица на Пресветата Троица. Господ казва за Бог Отец и за Себе Си: *Ще дойдем при него* (при вярващия и любещия) *и жилище у него ще направим* (Иоан. 14:23). Само за Себе Си: *ще вляза при него и ще вечерям с него* (Откр. 3:20); и още по-ясно: *Аз съм в Моя Отец, и вие сте в Мене, и Аз във вас* (Иоан. 14:20). А за Светия Дух апостолът казва: *Духът Божий живее във вас* (1 Кор. 3:16), или: *ще получим обещанието на Духа чрез вярата* (Гал. 3:14 - слав.).

Трябва да отбележим, че това вселяване на Бога не е само мислено, каквото има при Богомислието от страна на човека и при благоволение от страна на Бога, а е живо, жизнено и Богомислието трябва да бъде считано само за средство за постигането му. Устремяването на ума и сърцето към Бога, под Божието благоволение, подготвя човека за приемане на Бога чрез истината. Това е такова единение, при което, без да поглъща силите и личността на човека, Бог е действащият в него и Той е Този, Който го прави и да иска, и да действа (срв. Фил. 2:13); и човекът, според Апостола, вече не той живее, а Христос живее в него (виж: Гал. 2:20). Това е целта не само на човека, но и на Самия Бог. Всичко сътворено се намира в Бога и се държи чрез Бога. Свободните твари са преотстъпени на самите себе си, но не окончателно, а с цел, и те да отдадат себе си на вседействащия Бог, без да сформират в Божието царство отделно, независимо от Бога царство.

Може да изглежда странно, че общението с Бога трябва все още да се достига, при положение, че то вече е налице или се дава в тайнството кръщение или покаяние, тъй като се казва: *всички, които в Христа се кръстихте, в Христа се облякохте* (Гал. 3:27); или: *умряхте, и вашият живот е скрит с Христа в Бога* (Кол. 3:3). А и според обичайните представи Бог е навсякъде, *не е далеч от всекиго измежду нас*, та да Го бихме *някак усетили* (Деян. 17:27), и е готов да се всели във всеки, който е готов да Го приеме. Само нежеланието, небрежността, греховността ни отделят от Него. Сега, когато покаяният се е отхвърлил всичко и се предава на Бога - какво пречи на вселяването на Бога в него?

За отстраняване на това недоумение трябва да различаваме различни видове Богообщение. То започва от момента на пробуждането и от страна на човека се проявява с търсене, стремеж към Бога, а от страна на Бога - с благоволение, съдействие, закрила. Но Бог още е извън човека и човек е извън Бога, не се проникват взаимно, не влизат взаимно един в друг. В тайнството кръщение или покаяние Господ влиза с благодатта Си вътре в човека, живо се свързва с него и му позволява да вкуси цялата сладост на Божеството, така обилно и осезаемо, както е свойствено за свършените, но после отново скрива това явяване на Своето общение, като само от време на време го възобновява - и то леко, сякаш само в отражение, а не в оригинал, оставяйки човека в неведение относно Себе Си и Своето пребиваване в него до определена мярка на възрастта или на възпитанието под мъдрото Си ръководство. А след това Господ осезаемо явява вселяването Си в духа на човека, който тогава става храм на преизпълващото го Триипостасно Божество.

И така, има три вида Богообщение: едното е мислено, случващо се в периода на обръщането, а другите две са действителни, но едното от тях е скрито, невидимо за другите и незнайно за самия човек, а другото е явно и за човека, който общува с Бога, и за околните.

Първият вид общуване, най-разбираемият и общият, не престава и през втората, и дори през третата степен, защото духовният живот е умствен живот; но на тези степени се различава принципно от първоначалното си свойство, което впрочем няма никаква възможност да изясним с думи. Целият духовен живот се състои в преминаване от мислено към действително, живо, осезаемо, явно богообщение.

В момента обект на нашето внимание е покаяният се човек, следователно този, който действително е влязъл в общение с Бога, но то е още скрито, тайно, неявно и има за цел да достигне до пълно, осезаемо, явно общуване. Трябва да си изясним по-точно всичко това и да се уверим в него, защото цялата дейност на покаяния се за спасение трябва да се основава на тези разбирания, а именно: че в тайнството покаяние (или кръщение) благодатта слиза осезаемо за духа, но после се скрива от съзнанието, макар в действителност да не си отива - и това продължава **до очистването на сърцето, когато тя се вселява видимо и окончателно**. Очевидно наставници в това дело могат да ни бъдат само светите отци. От тях никой не е описал това така добре, както свети Диадок, епископ Фотикийски, и свети Макарий Египетски.

1. Благодатта се вселява в човека и пребивава при него от момента на приемането на тайнството. “Благодатта - казва свети Диадок - от момента, в който приемем кръщение (или покаяние), се заселва в дълбините на ума”¹. Още: “Божествената благодат чрез светото кръщение с някаква непостижима любов се съчетава с чертите на изображението по Божия образ като залог на подобие”² Свети Макарий: “Благодатта непрестанно присъства в човека, като още от ранна възраст се съединява и вкоренява в него, като нещо природно и неотделимо от сърцето му, ставайки сякаш едно същество с него”³.

2. При първото си вселяване чрез тайнствата тази благодат удостоява човека с пълно вкусане на блаженство от Богообщението. “Всесветият Дух - казва свети Диадок - в началото на усъвършенстването, ако ревностно възлюбим Божията добродетел, дава на душата да вкуси Божията сладост с пълно чувство и задоволителност, за да има умът точно познание за крайната награда на богоугодните трудове”⁴. Още: “В началото благодатта обикновено озарява душата със светлината си така, че тя може обилно да я усеща”⁵. Това най-осезаемо осеняване от благодатта в началото се изобразява от бялата дреха, с която кръстените се обличат за **седем** дни. Това, че обличането на кръстените с бяла дреха за седем дни не е само обред, се вижда от примери на обърнатите светии, някои от които видимо са били обличани със светлина, върху други е слизал гълъб, лицата на трети ставали светли. Изобщо всички, които истински са пристъпвали към Господа, са усещали това чрез някакво развеселяване на духа си, както радостно проиграл Господният Предтеча в утробата на Елисавета при приближаването на Божията Майка и на Господ в нея. В житието на Симеон и Иоан (21 юли) се казва, че те видели светлина около един брат, който бил кръстен и приел монашеска схима, и това продължило седем дни. Като усетили след приемането на схима, и в себе си своеобразно Божие действие, те пожелали да го запазят завинаги и за тази цел веднага се отдалечили за уединение - най-способстващият за това начин на подвижничество.

3. После благодатта се скрива от спасявания и макар да пребивава и да действа в него, тя прави това така, че той не го забелязва, и то до такава степен, че той нерядко се счита за изоставен от Бога и за загинащ, от което изпада в тъга, скръб и дори леко отчаяние. Така свети Диадок, след цитираните по-горе думи, продължава: “... но след това скрива задълго богатството на този животворен дар, та макар да преуспеем във всички добродетели, да считаме себе си за абсолютно нищо, защото още не сме превърнали светлата любов в наш навик”⁶, но в хода на подвижите извършва в богословстващата душа своите тайни действия по неизвестен за нея начин, та в първия случай да ни склони, призоваваните от незнание към познание, да

¹Блажени Диадок, епископ Фотикийски. Подвижническо слово за деятелния живот, гл. 77 // Добротолюбие. Т. 3. Славянобългарски манастир “Св. вмчк Георги Зограф”, Света Гора, Атон, 2000, с. 56.

²Пак там, гл. 78 // Пак там, с. 57.

³Свети Макарий Египетски. Духовни беседи. Беседа 8, 2. Славянобългарски манастир “Св. вмчк Георги Зограф”, Света Гора, Атон, 2002, с. 86.

⁴Блажени Диадок, епископ Фотикийски. Пак там, гл. 90 // Добротолюбие. Т. 3, с. 68.

⁵Пак там, гл. 69 // Пак там, с. 50.

⁶Пак там, гл. 90 // Пак там, с. 68-69.

поемем с радост по пътя на божествените съзercания, а във втория, сред подвижите, да опази знанието ни от тщеславие”⁷. На друго място той обяснява как действа общо взето благодатта: “Отначало благодатта скрива своето присъствие, изчаквайки свободното желание на душата, и щом човек се обърне напълно към Господа, тогава с някакво неизяснимо усещане открива на сърцето своето присъствие и пак чака раздвижването на душата, позволявайки междуременно на дяволските стрели да достигат до дълбокото ѝ чувство, за да търси тя Бога с ревностно желание и с най-смирено разположение”⁸. “Впрочем трябва да знаем, че макар да крие присъствието си от душата, благодатта все пак ѝ оказва помощ по скрит начин, за да покаже на враговете, че победата принадлежи единствено на душата. Затова душата тогава изпада в униние, скръб, униженост и дори умерено отчаяние”⁹. И свети Макарий Египетски казва, че “силата на Божията благодат, която е в човека, и дарът на Светия Дух, който върната душа бива удостоена да получи с голям труд, се придобиват с много чакане, дълготърпение, изкушения и изпитания”¹⁰, имайки предвид не първото ѝ получаване, а пълното ѝ вселяване и действие, както се вижда от думите му, с които той казва, че “благодатта започва да действа с голямо дълготърпение, премъдрост и тайнствено изпитване на ума в човека, който вече дълго време се е подвизавал в различни случаи”¹¹. Той илюстрира това с примерите на Авраам, Иаков, Иосиф и Давид, които, след като получили големи обещания, после дълго време трябвало да страдат в неведение, докато видят най-накрая изпълнението на обещанията¹². Трябва да отбележим, че тази скритост и неосезаемост не е пълна, а от време на време се смесва с утешения, макар те да са съвсем различни в сравнение с утешенията, които се наблюдават после, след вселяването на Духа.

4) Накрая, когато този период на скритото Богообщение и Божие действие в душата, чието продължение не е в ръцете на човека, а в ръководната премъдрост на спасяващата човека благодат, свърши, Бог по особен начин се вселява в човека, видимо го преизпълва, съединява се и общува с него, което е и целта на цялото подвижничество и на всички трудове от страна на човека, и на цялото домостроителство на спасението от страна на Бога, и на всичко, което се случва с всеки човек в настоящия живот от раждането до гроба. Свети Макарий казва, че след дълги изпитания накрая делото на благодатта се показва напълно и душата получава пълно осиновяване от Духа. Бог Сам поверява Себе Си на сърцето и човек бива удостоен да бъде един дух с Господа. Изпитаният - според Диадох - вече целият става жилище на Светия Дух¹³. Благодатта озарява цялото му същество с някакво изключително дълбоко чувство¹⁴. Това действие се извършва по различен начин при различните хора.

Говорейки за Премъдростта, която е спасяващата ни Божия благодат, премъдрият Иисус, син Сирахов, прекрасно е изобразил и описал тези два начина на действително Богообщение: *Защото изпървом тя ще тръгне с него по кривулести пътища, ще направи върху него страх и боязън и ще го мъчи със своето водене, докле се не увери в душата му и го не изпита със своите устави; но после тя ще излезе при него на правия път, ще го зарадва и ще му открие тайните си*(Сир. 4:18-21).

Защото изпървом тя ще тръгне с него по кривулести пътища - тоест сурово, строго, немилостиво, сякаш с известна нелюбов;

Ще направи върху него страх и боязън - страх от изоставяне от Бога и от винаги заплашващо нападение от жестоки зверове; при което, според Диадох, благодатта действа подобно на майка, криеща се от детето си, което поради това започва да плаче от страх и да търси майка си, особено щом види край себе си чужди хора¹⁵.

и ще го мъчи със своето водене - ще го държи дълго в това свое скрито и строго обучение. Според свети Макарий, “благодатта по най-различни начини, по свое желание и съобразявайки се с ползата на човека, наглася всичко, държи го в много изкушения и тайнствено изпитание на ума”, и така нататък; (Беседа 8, 2).

⁷Пак там, гл. 69 // Пак там, с. 50-51.

⁸Пак там, гл. 85 // Пак там, с. 63.

⁹Пак там, гл. 87 // Пак там, с. 66.

¹⁰Свети Макарий Египетски. Духовни беседи, Беседа 9, 7, с. 91.

¹¹Пак там, беседа 9, 1, с. 89.

¹²Виж: Пак там, беседа 9, 2-6, с. 89-91.

¹³Блажени Диадох, епископ Фотийски. Пак там, гл. 82 // Добротолюбие. Т. 3, с. 62.

¹⁴Пак там, гл. 85 // Пак там, с. 64.

¹⁵Виж: Пак там, гл. 86 // Пак там, с. 65.

докле се не увери в душата му и го не изпита със своите уста - тоест докато не го доведе дотам, че да може да разчита напълно на него, като на изпитан и верен. При свети Макарий е казано: "Когато волята, след многократно изпитване, се окаже благоугаждаща на Светия Дух и в течение на дълго време се проявява като търпелива и непоколебима в това, когато душата не оскърбява Духа с нищо, но във всички заповеди действа синергично с благодатта"¹⁶, тогава

тя ще излезе при него на правия път - тоест ще се яви при него открито, лице в лице, сякаш отново след дълга раздяла и период, през който не са се виждали. Тогава - според свети Макарий - делото на благодатта се проявява напълно - той получава пълно осиновяване; или - според Диадок - благодатта озарява цялото му същество с някакво дълбоко чувство и той става напълно жилище на Светия Дух; върху него се отпечатва *светлината* на Божието лице (срв.: Пс. 4:7); Господ Бог идва и прави жилище у него (Иоан. 14:23);

ще го зарадва. И ще се зарадва сърцето ви - казва Господ - *и радостта ви никой няма да ви отнеме* (Иоан. 16:21). *Царството Божие е радост в Светаго Духа* (Рим. 14:17). Светлината, сияеща в човека - казва свети Макарий, - така пронизва цялата му вътрешност, че той целият, потапяйки се в тази сладост и приятно чувство, е извън себе си заради преизобилната любов и съзерцаваните съкровени тайнства. "Тогава душата пламва - казва свети Диадок - и с някаква неизяснима радост и любов се стреми да излезе от тялото и да отиде при Господа и сякаш да не знае за временния живот". (Гл. 13.)

И ще му открие тайните си - тайните на божествената премъдрост, на достойната за поклонение Троица, на домостроителството на спасението, на усвояването му, тайните на греха и добродетелта, на промисъла за одушевените и неодушевените творения, и въобще на целия Божествен ред на нещата, както е описано подробно в посланието на свети Исаак Сирий до Симеон: "Когато умът се обнови и сърцето се освети..., тогава се усеща духовното познание на творенията, в него засиява съзерцание на тайните на Светата Троица и на тайните на достойния за поклонение Неин промисъл за нас, и тогава той получава всесъвършено познание за надеждата на бъдещето. Такъв не се учи, не изследва, а съзерцава Христовата слава, наслаждава се на сладостта от съзерцанието на тайните на новия свят. Това съвършенство на познанието идва с приемането на Духа, Който въвежда духа ни в света, сферата или областта на съзерцанията"¹⁷. Светият Дух сваля от душата покривалото, грабва я в онзи живот и ѝ показва всички чудни неща¹⁸.

И така, сега е очевидно, че идващата при обрънатия чрез тайнствата благодат се съединява с него и отначало му дава да вкуси цялата сладост на живота по Бога, а после скрива от него присъствието си, оставяйки го да действа сякаш сам, сред труд, пот, недоумения и даже падения; накрая, след като този период на изпитание отmine, се вселява в него явно, действено, силно, осезаемо.

Пита се: коя е причината, поради която Божията благодат не се вселява изведнъж напълно, или, което е същото, защо тържеството на пълното общуване на душата с Бога не се открива изведнъж? Трябва да знаем тази причина, за да действваме против нея, и да действваме по-успешно, защото само с отстраняването ѝ можем да постигнем пълно вселяване на благодатта.

За да разберем защо е така, да се обърнем към вътрешното устройство на обръналия се. Грехът завладява човека и увлича към себе си вниманието му и всичките му стремежи, и всичките му сили. Действайки под влиянието на греха, човек целият се просмуква от него и приучва всички части на съществото си и всички сили към дейност в съответствие с неговото внушение. Тази дошла от друго място, натрапена отвън дейност, от дългото пребиваване, до такава степен се сродява с нас, че вече се превръща в природна, приема вид на естествена, а оттук - и на неизменна и необходима. Така се срастват например горделивостта с ума, користолюбието - с пожеланията, похотливостта - със сърцето, самомнението и известна неприязън към другите - с всички начинания. По този начин в съзнанието и произволението си, в силите на душата - ума, волята и чувствата, във всички дейности на тялото, във всичките си външни дела, в поведението, в

¹⁶ Пак там, беседа, 9, 1// Пак там, с. 89.

¹⁷ *Свети Исаак Сирий*. Подвижнически слова. Слово 55. "Славянобългарски манастир "Св. вмчк Георги Зограф", Света Гора, Атон, 2002, с. 276

¹⁸ *Свети Макарий Египетски*. Духовни беседи. Беседа 17, 4, с. 156-157; Слово за извисяването на ума, гл. 13, с. 387-388; Слово за свободата на ума, гл. 24, 20, 21, с. 428-432.

отношенията, правилата и навиците - човек целият е проникнат от греха, тоест от самомнение, страстност, самоугодничество. Свети Макарий описва това по следния начин. Грехът, който след падението влязъл в нас, има сякаш целия образ на човека, поради което и се нарича плътски, душевен, външен човек, и затова облякъл със своите части съответните части на нашето естество: ума - с ум, волята - с воля, и така нататък, и като потиснал естествената дейност на силите ни, ги изпълнил със своята неестествена дейност, поддържайки същевременно увереността, че тъкмо тя е естествена. Всеки необърнат, непокаял се, недостигнал до решимостта да служи на Бога с дух и истина човек пребивава в този мрак, под гнета на греха, в сатанинската област¹⁹.

Дошлата Божия благодат - отначало при пробуждането, а после - през целия период на обръщането - разсича човека на две, помага му да осъзнае тази двойственост, да види неестественото и това, което трябва да бъде естествено, и го довежда до решимост да отсеке или да очисти всичко неестествено, та богоподобното естество да се яви в пълна светлина. Но очевидно тази решимост е само началото. При нея човек е излязъл все още само със съзнанието и произволението си от дошлата от друго място, преобладаваща в него неестественост, отказал се е от нея и се е прилепил към чаканата и желана естественост; но в действителност, в целия си състав, все още си остава такъв, какъвто е бил, тоест проникнат от грях, и в душата - във всички сили, и в тялото - във всички функции доминира страстността, както и преди това, само с тази разлика, че по-рано всичко това е било желано, избирано и извършвано от личността на човека, с желание и удоволствие, а сега то не е желано, не бива избирано, а е мразено, тъпкано, гонено. При това човекът е излязъл от себе си като от смърдящ труп и гледа коя негова част каква страстна воня излъчва и понякога против волята си вдъхва до умопомрачаване цялата смрад, носеща се от него.

Така че истинският благодатен живот в човека отначало е само семе, искра; но семе, посято сред тръни, искра, засипана отвсякъде с пепел... Това е все още слаба свещ, запалена в много гъста мъгла. Със съзнанието и произволението си човек се е прилепил към Бога и Бог го е приел, съединил се е с него в тази самосъзнаваща и осъществяваща свободен избор сила, или ума и духа, както казват по този въпрос свети Антоний и свети Макарий Велики. И само това е доброто, спасеното, богоугодното в човека. Всички други части още се намират в плен и още не искат и не могат да се покоряват на изискванията на новия живот - умът не умее да мисли по новому, а мисли по старому, волята не умее да иска по новому, а иска по старому, сърцето не умее да чувства по новому, а чувства по старому. Същото се наблюдава и в тялото, във всички негови функции. Следователно той целият още е нечист, с изключение на една точка, която представлява съзнаващата и свободна сила - умът или духът. Пречистият Бог се съединява само с тази част, а всички други части, като нечисти, остават извън Него, чужди са за Него, макар Той да е готов да преизпълни целия човек, но не прави това, понеже човекът е нечист... След това, щом той се очисти, Бог веднага се вселява напълно в него. Свети Григорий Синаит пише: "Ако естеството ни не бъде съхранено непорочно чрез Духа и не стане така чисто, както е било, то нито през сегашния, нито в бъдещия живот ще може да се съедини в едно тяло и дух с Христа. Защото за всеобхващата и съединяваща сила на Духа е необичайно да пришива парцалите на старите страсти към новия хитон на благодатта"²⁰. Господ не може да се всели напълно - жилището още не е приготвено; благодатта не може да се излее в него напълно - съдът още е мръсен. Да се направи това би означавало да се прахосат и да се погубят духовни съкровища. *Какво общо има между светлина и тъмнина? Какво съгласие може да има между Христа и Велиара?* (2 Кор. 6:14, 15) И Господ, обещавайки да дойде с Отца и да направи жилище, поставя като задължително условие за това изпълняването на заповедите - имат се предвид всички заповеди - или иначе казано, правилната дейност във всичко, която е невъзможна без правилност на силите, а тази правилност не е възможна без отделяне от тях на привнесената отвън неправилност или почистване на греховността и страстността. В известен смисъл тук може да бъде отнесено и следното място: *Ако кажем, че имаме общение с Него, а ходим в тъмнината, ние лъжем и не постъпваме по истината; ако ли ходим в светлината, както и Той е в светлината, имаме общение един с други* (1 Иоан. 1:6, 7). Тази тъмнина е тъмнината на страстите, защото след това свети Иоан в сходни места вместо думата "тъмнина" употребява думите "нелюбов" и "тройна похот" (виж: 1 Иоан. 2:10, 11, 15, 16). Светлината пък, обратно, е светлината на добродетелите; също и поради това, че думата

¹⁹ Пак там, беседа 2, гл. 1, 2, 4, с. 3-41.

²⁰ Свети Григорий Синаит. "Глави за заповедите и догматите, заплахите и обещанията, още - за помислите, страстите и добродетелите, и още - за безмълвието и молитвата", гл. 41 // Добротолюбие. Т. 5. Славянобългарски манастир "Св. вмчк Георги Зограф", Света Гора, Атон, 2000, с. 205.

“светлина” при него после е заменена с добродетели. Оттук се вижда, че е възможно истински да бъдем в съвършенството на Богообщението само тогава, когато е изгонен мракът на страстите и е изгряла светлината на добродетелите, когато те сякаш са се отпечатали, срасли са се с нашето естество, облекли са силите ни и са проникнали в тях, като са изгонили, изтласкали от тях страстите така, че вече да бъдат не осветлявани, а самосветещи. А дотогава Богообщението е толкова скрито, толкова неизвестно, че може да изглежда като несъществуващо и в известна степен трябва да бъде считано за ненадеждно, нерешително, непълно или несъответстващо на себе си.

И така, това, че Господ, като влезе в съюз с духа на човека, не го преизпълва веднага и не се вселява веднага в него, зависи не от Него, Готовия да преизпълни всичко, а от нас, или по-точно от страстите, които са се смесили със силите на нашето естество, още не са отделени от тях и не са заменени с противоположни добродетели. “Греховните страсти - казва свети Антоний Велики - не позволяват на Бога да сияе в нас”²¹. Щом главната цел, към която трябва да се стреми каещият се, е пълно, светоносно, блажено Богообщение, а главната пречка за това е наличието в него на все ще доминиращи и действащи страсти, неотпечатването на добродетелите и неправилната насоченост на силите, то очевидно е, че веднага след обръщането той трябва да постави за главна своя цел изкореняването на страстите и вкореняването на добродетелите, с една дума, поправянето на себе си... Премахване на всичко неправилно и приемане или внедряване на правилното, изгонване на греховните страсти, привички, недостатъци, дори и на сякаш естествените, и на други уж извинителни неправилни неща, и усвояване на добродетели, добри нрави, правила и въобще на всестранна изправност, без обаче да пропускаме от вниманието си последната си цел, а като действаме с пълно усърдие против страстите и същевременно държим очите на ума си насочени към Бога - в това се състои основният принцип, към който трябва да се придържаме при изграждането на целия ред на Богоугодния живот, с който ще трябва да измерваме правотата и кривината на установяваните правила и на предприеманите подвизи. Трябва да се убедим в колкото се може по-голяма степен в това, защото може би всички деятелни заблуди произтичат от непознаването на този принцип²². Като не разбират цялата сила на това, някои се спират само на външната страна на упражняването и подвизаването, други - само на добрите дела и на навика в тях, без да се стремят по-нагоре, а трети отиват направо към съзерцание. Всичко това е необходимо, но за всичко си има ред. Отначало всичко е в семето, после се развива не изключително, а предимно в една или друга част, но е неизбежно да има постепенност - издигане от външни към вътрешни подвизи, а от едните и другите - към съзерцание, а не обратно.

След като се убедихме в това, сега лесно можем да извлечем ръководните правила за богоугоден живот или духа и реда на подвижничеството.

Да се върнем малко назад и да застанем пак с вниманието си пред човека, който се е посветил на Бога и е дал обет да действа винаги и във всичко според Неговата воля, за Негова слава, да богатеет с истински добри дела. След като се реши на това, с какво друго ще може да действа в този дух, при положение че, както видяхме, нито едната, нито другата ни част е способна на това? Грехът е намразен в духа, а тялото и душата му съчувстват, влече ги към него, защото са облечени със страсти. Доброто или Божията воля е обикнато в духа, но тялото и душата не му съчувстват, отвръщат се от него, или, ако това го няма, не умеят да го правят. Затова решилият се, поради ревността си, да остане верен на дадения обет и по осъзната необходимост да пребивава в доброто, при всяко добро дело (а недобри дела той не трябва и да има) неизбежно ще трябва да се противопоставя на исканията на тялото и душата си и като им отказва, да ги принуждава към противоположното. И понеже тялото и душата не се отделят от личността му, а също влизат в състава ѝ, то това е все едно да кажем, че човек трябва да се противопоставя на себе си в лошото и да се самопринуждава към добро.

Самопротивенето и самопринуждаването са двата обрата на възродената в духа ревност, основни начала на подвижничеството. И едното, и другото представляват борба на човека със себе си или другояче казано, подвиг.

²¹ *Свети Антоний Велики*. Наставления, гл. 150 // Добротолюбие. Т. 1. Славянобългарски манастир “Св. вмчк Георги Зограф”, Света Гора, Атон, 2000, с. 99.

²² Той е описан специално и нашироко от свети Исаак Сирийн в посланието му до свети Симеон Стълпник. Виж също и Първа и Втора беседа на свети Макарий Египетски.

Следователно обърналият се и каещ се още от първите минути на новия живот неизбежно влиза в подвиг, в борба, в труд и започва да носи тежест, иго. И това е до такава степен съществено, че всички светии считат за единствено верен път на добродетелта този, който е съчетан с болезненост и трудности, а противоположната на това снизходителност към себе си е признак на лъжлив път: *царството небесно бива насилвано, и насилници го грабят* (Мат. 11:12). Който не е в борба, не е в подвиг, той е в прелест... Апостолът е казал: "Който не търпи, той не е син" (срв. Евр. 12:8).

И така, ревностният желае силно подвизи на самопринуждаване и самосъпротивляване с цел самопоправяне или извеждане на себе си до първосъздадената чистота, та по този начин да бъде по-скоро удостоен с Богообщение. Очевидно е, че колкото по-усърдно, по-старателно и по-устремено прави това, толкова по-успешно постига целта си. Другояче казано, който върви с по-голяма омраза и неприязън против себе си, той по-скоро навлиза в чистотата. Затова виждаме, че всички светии, които са се изкачили на висотата на християнското съвършенство, веднага след обръщането са започвали изключително строги подвизи на самоумъртвяване - пости, бдения, спане върху гола земя, уединение и други. Това е била съзнателно избрана, внушена от благодатта мярка, предприета с цел по-скорошно узряване, и то наистина е било давано скоро. Обратно, облекченията, спиранията, самосъжаляването, макар и непостоянни, са забавяли и винаги забавят хода на духовния растеж.

И така, работата на решилия се е: желай силно, заеми се по-решително със също така решителни и силно подпомагащи подвизи - защото и между тях едни спомагат повече, а други - по-малко за умъртвяване на страстите и вкореняване на добродетелите. Щом като това състояние на страдание е неизбежно, макар и да е преходно, какъв е смисълът да протакаш работата само поради мързел? Нерешителността, мързелът, вялостта са голяма спънка.

Решил си. В такъв случай не стой, а воювай; това е от страна на човека. Но при това трябва постоянно да помниш, че макар безжалостната към себе си ревност да е спасителна за обърналия се, успехът и плодовете на неговите трудове и подвизи, тоест въздействието и влиянието им върху очистването от страстите и формирането на истинско добронравие - не са от него. Плодът на подвизите се засява и зрее под тях, но не единствено от тях и чрез тях, а чрез благодатта. *Аз насадих, Аполос полива, ала Бог направил да израсте* (1 Кор. 3:6). Духовният живот, както е започнал с Божията благодат, така само с нея може и да бъде пазен и да зрее. *Тоя, Който почна у вас доброто дело, ще го върши дори до деня на Исуса Христа* (Фил. 1:6) - казва апостолът. Първото семе на новия живот се състои от съчетаване на свободата и благодатта и развитието му ще бъде развитие само на тези елементи. Както там, давайки обет да живее по волята на Бога, за Негова слава, каещият се е казал: "Само Ти ме укрепи и утвърди", така и през цялото следващо време той ежеминутно трябва да се оставя, така да се каже, в Божиите ръце, с молитвата: "Ти Сам извърши каквото е угодно на волята Ти", та по този начин както в съзнанието и произволението, така и на дело Бог да бъде Този, Който го прави и да иска, и да действа според благата Му воля (виж: Фил. 2:13). Моментът, в който човек очаква сам да извърши нещо над себе си и в самия себе си, е момент на угасяне на истинския, духовен, благодатен живот. В това състояние, независимо от извънредните трудове, няма истински плод. Има последици, които, ако бъдат разгледани сами за себе си, не могат да бъдат наречени лоши; но в хода на духовното развитие те са спиране и отклоняване, а често и зло, тъй като водят до горделивост, самомнение, които са дяволско семе, посявано от дявола и сродяващо с него. При това към Божието дело в нас се примесва нещо небожие и го разваля, така че вместо да издига опомнилия се човек, благодатта още ще го очисти предварително и ще измита разваленото от самодейността. *Или не се съзнавате, че Исус Христос е във вас? Не съзнавате, само ако сте недостойни* (2 Кор. 13:5) - учи апостолът. След като сме се съединили с Господа в тайнството покаяние или кръщение, трябва и да Му предадем себе си, та като влезе в нас, Сам, като Господ на всичко, да уреди спасението ни *както Сам знае*. Господ е казал: *Без Мене не можете да вършите нищо* (Иоан. 15:5) - трябва да повярваш и да Го молиш Той да действа в нас, да ни очисти от страстите, да вкоренява в нас добродетелите. Истинското настроение на каещия се е: " *Както Сам знаеш*, Господи, спаси ме, а аз ще се трудя и нелицемерно, без отклонения, преиначавания, с чиста съвест ще върша всичко, което разбере и мога!". Който се настрои така вътрешно, Господ действително го приема и действа като цар в него. Негов учител е Бог, негов молитвеник е Бог, Този, Който иска и действа в него, е Бог, негов плодonoсец е Бог, неговият господар е Бог. Това е семето и сърцевината на небесното дърво на живота в него. Но за него непременно трябва да има веществено-духовна ограда. Ролята на такава ограда изпълняват ръководителят и правилата.

Покаяният се, като се предаде на Бога, веднага постъпва под Неговото непосредствено ръководство и бива приет от Него. Този, който в началото успее да направи това както трябва, бива воден бързо, равномерно и благонадеждно от Божията благодат към съвършенство. Но в действителност такива са малцина. Това са Божии избраници, които с неимоверно бърз устрем са се оставяли в Божиите ръце, били са приемани и водени от Него. Такива са например светите Мария Египетска, Павел Тивейски, Марк Трачески и други. Спасило ги е само решителното предаване себе си на Бога. Мария Египетска във всичките си жестоки борби със страстите е имала за правило да се поверява в Божиите ръце и страстите са си отивали, както е известно, след подвиг. Тя, без съмнение, е правела същото и в други случаи; обръщала се е например за вразумяване и го е получавала.

Но този път не е бил и не би могъл да бъде всеобщ. Той е принадлежал и принадлежи само на отделни Божии избраници. Всички други зреят под видимото ръководство на опитни мъже. Стойки във вратата, че само Бог прави християнина да расте, каещият се, за да успее, непременно трябва да се предаде на отец ръководител. Необходимостта от това възниква поради факта, че липсва пълно предаване на себе си на Бога - недостатък, принадлежащ на повечето хора. До това пълно предаване трябва да се зрее и зрее с много опити, а до изграждането му няма място, до което да се докосне ръководещата Господня ръка - сякаш няма юлар, с който Господ да води каещия се. Следователно, без това условие, започващият сам да извършва делото на спасението си неизбежно ще върви по път, за който не може да се каже със сигурност, че той е верният път, а това е и опасно, и мъчително за духа. Свети Антоний Велики, когато стигнал до мисълта, дали са верни правилата му, веднага започнал да вика: "Господи, посочи ми пътя" - и щом получил уверение, се успокоил. Започващият да води духовен живот е като човек, който тръгва на път. Тъй като този път ни е неизвестен, трябва някой да ни води. Би било самонадеяно да си помислим: "И сам мога". Не, тук нито санът, нито образованието - нищо не помага. Не по-малко самонадеяно е и това, ако някой, без крайна нужда, имайки възможност да си намери ръководител, не го избира с мисълта, че Бог ще го ръководи пряко. Действително воденето към съвършенство принадлежи на Бога, Който ни е приел, но под ръководството на отец. Отецът не издига на духовните степени, а спомага да бъдем издигани от Бога. Но обикновено Бог ни води, вразумява, очиства и ни съобщава волята Си чрез други хора. Останалият сам-самичък, се намира в крайна опасност, да не говорим вече за това, че ще се блъска и ще тъпче на едно място без почти никакъв плод. Не познавайки нито подвизите и духовните упражнения, нито реда в тях, той само ще прави и преправя като някой, който се е заел за работа, която не разбира. Поради тази причина мнозина често се застояват на едно място, охлаждат и губят ревността си. Но главната опасност за него е от вътрешната неподреденост и от сатанинската измама. Вътре в начинаещия е мъгла - от смрадни изпарения, от страсти и от неправилни прояви, от повредените сили. Такава мъгла, повече или по-малко гъста, има във всеки човек, в зависимост от предшестващата развала. И как в тази мъгла да различаваш предметите добре и ясно? На лутация се в мъгла често и малката редица тревички му изглежда като гора или село - така и на начинаещия в духовната дейност неизбежно му се привиждат много неща там, където в действителност няма нищо. Само опитното око може да вразуми и да разясни каква е работата. Но и то също е болно; как тогава ще бъде лекар на себе си? Ще се умори и удуши от любов към себе си; та нали и лекарите не се лекуват сами при заболяване на тялото. Но главната опасност при това е от сатаната. Тъй като самият той е предимно своеумник, то и сред хората обича най-много онези, които се ръководят от своя ум - оплита ги и ги погубва предимно с това. И може да се каже, че само това и му осигурява достъп до нас или възможност да ни погубва. Който не вярва на своя разум и сърце и, напротив, предлага всичко, което е налице в чувството и мисълта, на преценката на друг човек, той, макар дяволът да посее нещо опасно и гибелно, не ще пострада, защото опитността и разумът на другия ще забележат измамата и ще го предпазят. Затова казват: сатаната не се приближава до този, който има ръководител и му е поверил себе си, за да не бъде постоянно посрамван и да не разкрие всичките си козни. Обратно, той е неотлъчно при онзи, който вярва само на себе си или си съставя свое мнение и се обляга само на него. Той води такъв чрез различни благовидни предлози, внушавани чрез въображението или мечтаещата сила, по различни кръстопътища, докато накрая го погуби напълно.

Поради тези доста основателни причини начинаещият трябва да се съгласи да има ръководител, да избере такъв и да му повери себе си. Под негово ръководство той е в безопасност, сякаш е под покрив и ограда - вече ръководителят ще отговаря и пред Бога, и пред хората за неизправностите му. Но чудното е, че на искрено търсещия винаги му се дава истински ръководител. И ръководителят, който и да е той, винаги осъществява точно и правилно ръководство, щом ръководеният му повери себе си с цялата си душа и с вяра. Сам Господ

вече пази такава предана душа. Моли се - и Господ ще ти посочи ръководител. Повери се на ръководителя - и Господ ще го научи как да те ръководи.

Другото, което е безусловно необходимо на каещия се - това са правилата. Правилото е определянето или способът, начинът на извършване и редът на някоя дейност - била тя вътрешна или външна. То дава посоката и определя целия ход - началото, времето, мястото, начините, края на действието. Така например трябва да се чете - това е едно от подвижническите занимания. Правилото трябва да определи: какви книги да се четат, кога, колко, как да се приготви човек, как да започне, да продължи и да свърши, какво да прави с прочетеното. Същото се отнася и за молитвата, размишляването и другите занимания. Очевидно правилата обхващат всяко занимание, представляват неговата външна обвивка, своеобразно тяло. Трябва да определим правила за всичките си сили, за всички аспекти на дейността ни, така, че никакво движение да не бъде извършвано, без към него да е приложено съответно правило.

Необходимостта от това е очевидна от само себе си. Започва свършено нов, необикновен живот, в който още не сме се упражнявали, с който силите ни не са свикнали. За да придобием навик в едно или друго занимание и за да укрепим в него, трябва да ни бъдат предписани определени правила как и какво да правим, както показват на войника новобранец как да застане, да вземе оръжието и така нататък. Без правила силите няма да се оформят, няма да има и изправна дейност. Този, който няма правило за молитва, няма да умее да се моли; този, който няма правило за пост, няма да умее да пости; общо казано, нямащият правила няма да умее да прави нищо както трябва, а следователно и животът му няма да е успешен, независимо от труда и потта, тъй като животът се състои от нашите дейности. Освен това, без правила животът не може да бъде равномерен, развиващ се стройно и хармонично. Повиват детето в пелени, за да не стане урод или да получи гърбица; така и цялата духовна дейност трябва да бъде повита в правила, целесъобразно, така че целият живот да се развива под тях равномерно и хармонично, нито една дейност да не получава, поради незнание, посока, отличаваща се от другите и вредяща на целия строй, или сама по себе си да не попадне на лъжлив път, като например поста. Градинарите подпират младото растение или го привързват към по-яко, за да стои и расте право. Развиващият се без правила, от само себе си, е необучен, неизкусен, не умее да прави някои неща, други върши неправилно, а трети - правилно, но или не на място, или по неподходящ начин. Накрая, има и немалка опасност: без правила си сякаш без опора, неизбежно е да паднеш и да се удариш. Цялата дейност на такъв човек ще виси на присъствието на духа, съобразителността и желанието. Но може ли да се разчита на такива начала? Присъствието на духа невинаги ще запазиш; съобразителността трябва да бъде обучена и освен това, тя невинаги е подвижна, остра, а често се притъпява; а желанието - кой ще съумее да го овладява постоянно? Затова, когато няма правила, пропуските, грешките, застой са неизбежни. А с правилата е така: искаш или не, изпълнявай това, което е установено и ще има резултат: няма да има застой и всичко ще върви напред. И още: по какъв друг начин да обуздаем своенравието и своеумието - това изключително опасно разположение?

По този начин, с правило, под ръководството на отец, ревностният, подвизавайки се в самопринуждаване и самосъпротивяване, или пребъдвайки в непрестанна борба, с всеки изминал ден ще преуспява в свършенството, ще се приближава до чистотата чрез изкореняване на страстите си и придобиване на добродетели. Но трябва да се знае, че това издигане към свършенството е невидимо за него: труди се с пот на лицето, но сякаш без плод - благодатта гради делото си под прикритие. Човешкият поглед, окото, изяжда доброто. На човек му остава само едно - да вижда своята негодност. Пътят към свършенството е път към осъзнаването: "Аз съм и сляп, и беден, и гол", в непрекъснатата връзка с което се намира съкрушението на духа или болката и скръбта за собствената си нечистота, изливана пред Бога, или, което е същото - непрестанно покаяние. Покаяните чувства са отличителните признаци на истинското подвижничество. Който се отклонява от тях и ги избягва, той се е отклонил от пътя. Покаянието е било в основата при поставянето на началото на новия живот; то трябва да присъства и при растежа и да зрее заедно с него. Благоуспяващият израства в познанието на собствената си развала и греховност и се задълбочава в съкрушените чувства на покаянието. Сълзите са мярка на преуспяването, а непрестанните сълзи са признак на скорошно очистване. Това, че така и трябва да бъде, се вижда от факта, че ние сме в падение, в изгнание, извън бащиния дом, и при това - поради собствена вина. Изгнаникът плаче и тъгува за родината си; така и тръгналият към очистване на себе си трябва да скърби и да тъгува и да търси със сълзи завръщане в рая на чистотата. При това подвизаващият се е ежеминутно в борба ту с нежеланието, ту с противоположни желания; ту помисъл, ту

пожелание, ту страст, ту грях, макар и неволен, ежеминутно размътват чистотата на ума му и му напомнят, че той съдържа в себе си само нечистота, греховни, противни на Бога неща. Той вижда себе си подобен на смърдящ труп, лежащ пред лицето му и измъчващ обонянието му до умопомрачение. "Постави греховете си пред теб - каза Антоний Велики - и гледай през тях към Бога". Накрая, честите падения и стъпвания накриво на начинаещия поради неопитност, незнание, неумение, а понякога и поради слабост, лягат като тежко бреме върху съвестта му, и може би по-тежко, отколкото по-рано - по време на безгрижието - са представлявали големите грехове. Той прилича на дете, което се учи да ходи и пада. А паданията изискват очистване, следователно - съкрушение, покаяние, сълзи. Затова и на всички се заповядва ежедневно и дори ежеминутно покаяние. Боже, бъди милостив . *Боже бъди милостив към мен, грешния!* - това трябва да бъде непрестанната молитва на подвижника.

По този начин начинаещият с пламенна и бърза ревност се предава целият на най-решителни подвизи, очаквайки обаче всичко от Божията сила и помощ и предавайки Му себе си, в очакване на успех, но не във виждане на успеха, и поради това - в непрестанно поставяне на ново начало, под ръководството на отец, сред правила, придържайки се винаги към смириенето.

При такъв дух и нагласа, подвижникът може благонадеждно да започне работата си - изкореняване на страстите си и очистване на своята природа от примесите на неестествената страстност. В духа му има силно като смъртта усърдие, но и най-голямото усърдие има нужда от план, за да върви правилно към предварително поставената цел. В този план ще се намират всички правила за встъпващия в подвиг. Това няма да бъде нищо друго, освен изложение на онези правила, необходимостта от които бе посочена по-горе. Най-вече ръководителят е длъжен да ги знае, макар и от общата теория и съобразявайки се с характера на ръководения, може да ги променя при търпящите изменение случайности.

За да изработим тези правила, нека отново да спрем мисълта си на състоянието на каещия се подвижник. Духът в него е възкресен и оживен от действието на благодатта, получена в тайнствата. Но той е единствената изцелена част, скрита в дълбините на нашето същество. Това е също като целебно лекарство, прието от една част на изцяло гниещо тяло. След това, навън, неговата душа с всичките ѝ сили и тялото с всичките му функции, и лично самият човек с всичките му външни отношения са препълнени и пропити от страстност - не мъртва, а действаща в тях, жива. Главната задача на трудовете е да умъртвят страстността във всичките ѝ нюанси и да възстановят естеството в свойствената му чистота, та по този начин благодатта, според степента на очистване, да избива отвътре, сякаш пониквайки в човека част по част, с мъдра постепенност и целесъобразност.

Оттук веднага се вижда целият ред на правилата, които трябва да изработим, или нишката за прокарването и очертаването им. И така:

1. Семето на живота е посято. Пази го с всички сили. В противен случай няма полза да прибавяш трудове и няма да има с какво да ги носиш. Приел си Дух - не угасяй Духа; ревностен си - бъди ревностен в по-голямото. Пази това, което ти е дадено, което е придобито - то е монета за покупка на съкровища. Ако то излезне - цялото дело ще пропадне. Както по време на война воюващите с всички сили се стремят да задържат позицията си, така е и тук.

2. Трябва да отсичаме страстността, сраснала се и смесила се със силите на нашето естество. Тъй като това срастване е подобно на срастването в химическите съединения, то и методите за премахването ѝ могат да бъдат взети от химическите реакции на разлагане.

За да освободят даден елемент от принудителното му състояние на свързаност с друг елемент, химиците го смесват с трети, страничен, външен, с който той да се намира в по-голямо сродство, отколкото с предишния. Щом това бъде направено, съединеният елемент отпада, първият елемент се съединява с новия и се получава ново химическо съединение. Вземайки поука от този пример, трябва да поставим всички сили на душата и тялото и цялата си дейност, пленени от страстност и държани в принудително, неестествено състояние, в допир с нещо такова, с което те да се намират в много близко сродство и съестественост, та по този начин, съединявайки се и сякаш прораствайки в него, съразмерно с това да се освобождават от страстните окови и да приемат нов естествен вид на битие. Това ще бъде правилото на дейностите

или заниманията, налагани на силите. Като постъпва така при опазване на вътрешно придобития Дух на благодатта, сроден с тях и със силите на нашата природа, човек все повече и повече ще се изпълва с Този Дух, Чийто огън, получавайки по този начин повече свобода да прониква вътре, ще изгаря нечистотата толкова по-бързо, колкото по-голям простор на естественото срещне.

3. Тези две точки изчерпват обема на положителните дейности на подвижника или, което е същото, на упражняването в самопринуждаване. Бихме могли да се ограничим само с тях, ако презираната и изоставяна страст в полза на доброто би оставала в покой или би се изпарявала мирно от нашето естество. Но тъй като тя, отчасти поради естественото упорство на греха, отчасти поради силната подкрепа за него или от страна на първоначалния му източник - дявола, или от страна на сродни на него стихии на света, не търпи мирната, отстъпчива покорност, дори и когато отпадне и като че ли се отдели, отново се вдига и търси начин да заеме първоначалното си властно водещо място, то по никакъв начин не бива да се задоволяваме само с тази дейност, а е необходимо, заедно с нея и да действаме пряко против страстите, да им се противопоставяме в лицето, да ги атакуваме и побеждаваме и в самите себе си, и в техните източници и поддръжници. Сборът от правила, отнасящи се тук, представлява описание на вътрешната или духовна борба, както в общите ѝ очертания, така и в отделните ѝ части. Това са подвизите на самосъпротивляването.

По този начин всички правила трябва да бъдат сведени до следното основополагащо правило: пази вътрешния дух на новия живот, усърдието и ревността, занимавай се с дейности или упражнения, които, от една страна, спомагат за съживяването на уморените сили, а от друга - умъртвяват или заглушават страстите. Следователно трябва да поместим всичко, което се отнася тук, в следните три точки:

1. правила за опазване на вътрешния дух на ревност по Бога
2. правила за упражняване на силите в добро или за самопринуждаване и
3. правила за борба със страстите или за упражняване в самопротивене.

1. За опазването на духа на ревност по Бога

Трябва да изпълняваме заповедите, и то - всички заповеди. Но у нас липсва естествено желание, усърдие и ревност за това. Божията благодат е запалила този огън в духа ни по време на покаянието, заради съкрушения дух и обета да изпълняваме Божията воля; този огън е и силата за изпълнение на заповедите и единствено той е способен да повдигне цялото това бреме. Щом като основата на спасението е в изпълнението на заповедите, то духът на ревността е единствената спасителна сила за нас. Където го има, там има старание, грижа, усърдие, готовност, активност в угодни на Бога дела. Където го няма, там всичко се прекратява и пада: няма живот на духа - той охладнява, замира. Дори там да има и вършене на добри дела, те ще бъдат добри само по форма, а не по сила и дух. Това е огънят, който нашият Господ Исус Христос дойде да запали на земята и който се запалва в сърцата на вярващите от Светия Дух, слязъл във вид на огнени езици.

Господ казва за този дух на ревност: *Огън дойдох да туря* (Лук. 12:49). Апостолът заповядва: *Духа не угасяйте*, и свидетелства за себе си: *тичам към целта* (Фил. 3:14). Светите отци го наричат различно: търсене, усърдие, старание, топлина на духа и горене и просто ревност.

Като се има предвид тази голяма важност и голямо значение на ревността, първата работа на християнина подвижник трябва да бъде пазенето на тази ревност и усърдие, като източници на сила за богоугоден живот. Да пазим, следователно, да използваме специални начини и упражнения, спомагащи за това. Какви именно? Трябва да съхраняваме ревността по същия начин, по който се е родила; а тя се е родила чрез вътрешно изменение на сърцето, под невидимото действие на Божията благодат.

Вътрешното невидимо издигане на нашия дух до ревността е започнало с благодатното **събуждане** и е завършило с решителния обет да ходим неотклонно в Божията воля. В това издигане е била спазвана много строга постепенност. Човекът грешник, живеещ целият навън и поради това наречен **външен**, бива вкаран от дошлата благодат **вътре** в себе си, и тук, сякаш събуден от сън, той вижда съвсем **нов свят**, до този момент неизвестен за него. Това е първият тласък, след който, с Божията помощ, чрез различни **помисли и чувства**, той малко по малко се освобождава от предишния свят, преминава в другия и пада коленопреклонно пред своя Цар и Господ, предлагайки Му клетвен завет да бъде завинаги Негов раб. И така, желаещият да съхранява ревността неугасима трябва: а) да пребивава в себе си, б) да вижда новия свят и в) да пребивава в тези чувства и помисли, чрез които, като по стъпалата на стълба, да се изкачи до подножието на престола на Господа.

Ето кое трябва да бъде непрестанното упражнение, подвиг и занимание на християнина подвижник!

а) Пребиваване в себе си

Когато квачката намери някое зрънце и съобщи това на пиленцата си, тогава всички те, където и да се намират, се втурват през глава към нея и събират човчиците си към точката, където е и нейната човка. Точно по същия начин, когато Божествената благодат въздейства на човека в сърцето му, тогава духът му прониква там със съзнанието си, а след него проникват и всички сили на душата и тялото. Оттук и законът за пребиваването вътре в себе си: дръж съзнанието си в сърцето си и събирай там с напрежение всички сили на душата и тялото. Пребиваването вътре в себе си всъщност е заключване на вниманието в сърцето, а напрегнатото събиране там на всички сили на душата и тялото е съществено средство или занимание, подвиг. Впрочем те взаимно се раждат и предполагат едно друго, така че едното не може да съществува без другото. Който е заключен в сърцето, той е събран; а който е събран, той е в сърцето.

Трябва да се събираме около съзнанието в сърцето с всички сили - и с ума, и с волята, и с чувствата. Събирането на ума в сърцето е **внимание**, събирането на волята - **бодрост**, събирането на чувството

1. За опазването на духа на ревност по Бога

- **трезвение**. Вниманието, бодростта, трезвението са три вътрешни действия, чрез които се извършва самосъбирането и действия пребиваването вътре в себе си. У когото те са налице, и при това - всичките, той е вътре; у когото липсва дори само едно от тях, той е навън. След тези душевни действия натам трябва да се насочват и телесните органи, съответстващи на тях. Така, след вниманието следва насочване **погледа на очите навътре**, след бодростта - налягане на мускулите на цялото тяло в **посока към гърдите**, след трезвението - изтласкване на влажните, както се изразява Никифор, разслабващи движения, приближаващи се към сърцето откъм долните части на тялото, потискане на удоволствието и покоя на плътта. Тези телесни действия, действайки заедно с душевните, са изключително силни помощници на горепосочените душевни средства, без които те не могат и да съществуват.

И така, цялото действие на пребиваването вътре в себе си чрез самосъбиране се състои в следното. В първия момент след пробуждането от сън, веднага щом дойдеш на себе си, **слез** навътре към сърцето, в телесните гърди, след това свикай, привлечи, напреди там и всички душевни и телесни сили чрез внимание на ума, с насочване на очите натам, с бодрост на волята, с напегнатост на мускулите и трезвение на чувството, с потискане на удоволствието и покоя на плътта, и **прави** това дотогава, докато съзнанието не се установи там като на свое място - седалище, не залепне като нещо лепкаво към здрава стена; и после пребивавай там неотлъчно, докато си в съзнание, и повтаряй често същото действие на самосъбиране и с цел неговото възобновяване, и с цел неговото укрепване, защото то ежеминутно ту отслабва, ту се нарушава.

Трябва да знаем, че това пребиваване и събиране вътре в себе си не е същото, каквото е вглъбяването при размишляване или замислеността, макар да прилича много на него. Последното стои само на изхода на ума, оставяйки другите сили незаети, и се държи в главата; а това стои в сърцето, на изхода на всички движения, по-ниско и по-дълбоко от всичко, което е в нас и което се случва в нас, така че всичко това се извършва вече над него, пред очите му, и бива или разрешавано, или забранявано. Оттук от само себе си е очевидно, че пребиваването вътре в себе си е, в същинския си вид, условие за истинско господство на човека над себе си, следователно, за истинска свободност и разумност, а поради това - и за истински духовен живот. Това е все едно, както във външния свят за владетел на града бива считан този, който владее крепостта. Затова всеки духовен труд и въобще всеки подвиг трябва да бъде извършван оттук, в противен случай той не е духовен, стои по-долу от подвижничеството и трябва да бъде отхвърлян. *Царството Божие вътре във вас е* (Лук. 17:21) - казва Господ и след това е заповядал относно един духовен труд: *“Влез в скришната си стая и заключи вратата”* (Мат. 6:6). Това, според тълкуванието на всички свети отци, е скришната стая на сърцето. Поради тази причина духовният, спасяващ се, подвизаващ се човек се нарича **вътрешен**.

Това, че събирането вътре в себе си е най-подходящото средство за запазване на ревността, се вижда от следното: 1. Събраният трябва да гори, тъй като събира всичките си сили в едно, както разсеяните лъчи, бидейки събрани в една точка, предизвикват силна топлина и подпалват. И действително събирането винаги е съчетано с топлина: при него духът се вижда сам със себе си - както казва Никифор - и скача от радост. 2. Събраният е силен като строена в боен ред войска или като сноп вързани слаби тръстикови пръчки. То, подобно на препасването на кръста, означава готовност и сила да се действа. Несъбраният винаги е слаб и или пада, или не върши нищо. 3. Събраният вижда всичко в себе си. Който е в центъра, вижда по всички радиуси, вижда всичко в кръга еднакво и сякаш наведнъж, а излезлият от центъра вижда в посоката само на един радиус; точно по същия начин и този, който е събран вътре в себе си, вижда всички движения на своите **сили** - вижда ги и може да ги управлява. А горенето на духа, силата и зрението представляват истинския дух на ревността, който е съставен от тях. Затова трябва да кажем: само бъди вътре и не ще престанеш да бъдеш ревностен.

Ето колко значимо е пребиваването вътре в себе си! Значи трябва да се потрудиш, за да го придобиеш, тъй като и то не се получава веднага, а след време и много търсения. Поставяме го на първо място поради това, че представлява условие за духовен живот. Усъвършенстването му зависи от съвършенството на пораждащите го три душевни и три телесни действия, а именно - на вниманието на ума, съчетано с обръщане на очите навътре, на бодростта на волята, съчетана с налягане на тялото, и на трезвението на сърцето, свързано с премахване на удоволствието и покоя на плътта. А в пълна светлина ще се яви тогава, когато бъде придобита чистотата на ума от помисли, чистота на волята от пожелания, чистота на сърцето от пристрастия и страсти. Но и дотогава то все пак е пребиваване вътре в себе си, макар и несъвършено, незряло, и с прекъсвания.

Оттук от само себе си е очевидно кои са средствата за неотлъчно пребиваване вътре в себе си или по-добре да кажем, средството за това е едно: отстранявай всичко, което може да наруши посочените три действия в двойното им съчетание или всичко, което може да отвлича навън силите на душата и съответстващите им части на тялото - ума и сетивата, волята и мускулите, сърцето и плътта. Сетивата се разсейват от външните впечатления, умът - от помислите, мускулите се отпускат от отпуснатостта на членовете, волята - от пожеланията, плътта - от покоя, сърцето - от пленяването или привързването към нещо. Следователно дръж ума си без помисли, сетивата - без разсейване, волята - без пожелания, мускулите - без отпускане, сърцето - без пленяване, плътта - без угаждане и покой. И така, условието и същевременно средството за пребиваване вътре в себе си е: в душата - борба с помислите, пожеланията и пленяванията на сърцето, в тялото - неговото свързване, а след тях - изменение на външния ред. Ако се съди по това, и всички последващи подвизи, които ще бъдат насочени към умъртвяване на самомнението, са същевременно средства и за пребиваване вътре в себе си.

Ето защо в наставленията на светите отци (учението за трезвението, пазенето на ума) вътрешният живот винаги се поставя в неразривна връзка с подвижническата борба. Но събирането вътре в себе си и борбата не са едно и също нещо. Събирането в себе си е отделно духовно действие, най-началното. То е мястото, където се върши всичко духовно - и борбата, и четенето, и богомислието, и молитвата. Каквото и да правиш, подвижничко, винаги най-напред влизай вътре и действай оттам.

б) Виждане на другия свят

“Старай се да влезеш в жилището, намиращо се в теб, и ще видиш небесното жилище” - казва свети Исаак Сирийн. И наистина, влезлият вътре в себе си вижда един друг свят, подобен на необятно здание, невидимо и невъобразяемо, но запечатващо се в съзнанието, в което обаче човек вижда не себе си и не това, което става вътре в него, тъй като всичко това трябва да замълчи - и мълчи. При първия зов на призоваващата благодат заедно с влизането вътре в себе си се разкрива и този свят, независимо от това, дали човек иска, или не. Но след това негово виждане, също както и пребиваването вътре в себе си, бива предадено на свободата на човека и трябва да бъде **извършвано**. Това занимание, като осъществяване на втората промяна при издигането на човека до решимост и ревност, е второто средство за съхраняване и подгръвяване на ревността.

То се състои в това - да държим в съзнанието и чувството цялото устройство на духовния свят. Както влезлият в някоя стая се нарича виждащ стаята, когато я държи цялата, с цялото ѝ разположение, в съзнанието си, така и влезлият вътре в себе си, като на праг, ще вижда другия свят, когато запечатва в съзнанието си целия негов порядък. Следователно всичко, за което става въпрос тук, ще се изпълни, когато умът разбере какво представлява зданието на духовния свят, когато запечатва в съзнанието си или се затвори в него със съзнанието си и стои в него неотлъчно.

Цялото устройство на духовния, невидим, мислен, но не по-малко реален свят може да бъде накратко описано така: “Единият Бог, покланяем в Троица, Който е сътворил всичко и всичко изпълва, издига или според апостола, възглавява (виж: Еф. 1:10) всичко в нашия Господ Иисус Христос, чрез Светия Дух, действаш в светата Църква, Който след усъвършенстване на вярващите ги превежда в другия свят, което и ще продължава до времето на изпълнение на всичко или до края на света, когато, след възкресението и съда, ще бъде въздадено на всекиго според делата му - едни ще се сринат в ада, други ще се заселят в рая и Бог ще бъде *всичко във всичко* (срв. Еф. 1:23)”.

Това е всеобхватната рамка на всичко истински съществуващо, което се случва и ще се случи. Тук е обобщено цялото съдържание на Божественото откровение. Всичко възможно и действително влиза тук и е тук. Това е съдържание и на Символа на вярата. Главните предмети тук са: Божието вседържителство, домостроителството на спасението и четирите **последни** - смъртта, съдът, раят и адът. Тези именно предмети Христовият светител Тихон заповядва на всички християни да помнят непрестанно от най-ранна детска възраст до гроба.

Подвизаващият се християнин трябва да запечатва в ума си това устройство, тоест да го доведе до светла яснота на съзнанието или така дълбоко да влезе в него или да го възприеме в себе си, че то да бъде сякаш

1. За опазването на духа на ревност по Бога

сраснато със съзнанието - така да се съедини с него, че съзнанието да не може да направи и движение, без да го почувства в себе си или върху себе си, както не можем да направим движение с ръката, без да раздвижим въздуха или да отворим очи, без да ни въздейства светлината. Най-доброто средство за това е: установяване в този порядък, подобно на това, както поглеждащият се отстрани се вижда намиращ се в определена пространствена позиция спрямо всички заобикалящи го предмети - установяване, следователно в Божието вседържителство, в Неговата десница, усещане на себе си държан от Него, проникван и виждан от Него, или както казва свети Василий Велики, помненето, че си наблюдаван; установяване в участие в домостроителството на спасението, в качеството на член на Църквата - чувството, според Златоуст, че си воин Христов и си записан в онзи град; установяване в смъртта и съда, с насочване на окото ту към рая, ту към ада.

Това установяване не се дава изведнъж... То е цел. Търсенето му, извършването му, за да го придобиеш, е мислен, много труден и продължителен, но не може да се каже, че е и много сложен подвиг. Той целият се състои в просто напрегнато гледане с ума на тези предмети. Виждай се поддържан от Божията десница и гледан от Божието око, спасяван в Господа, стоящ в смъртта, пред съда, в очакване или да приемеш рая, или да бъдеш погълнат от ада. Целият труд отначало се насочва само към това - да видиш всичко това. Който се сдобие веднъж с това виждане, той след това ще започне да вижда по-лесно и по-често; и колкото по-непрекъснато, по-напрегнато и по-усърдно извършва това, толкова по-скоро ще достигне по този начин до непрекъснато виждане или, което е същото, до стоене в духовния свят, пред Бога, в Църквата, в часа на смъртта и съда, в преддверието на ада или рая.

Последният предел на този труд е стоене в духовния свят или усещане на себе си в него. А именно: по отношение на Божието **вседържителство** - живот с чувството, което има детето в скута на майка си; по отношение на Божието **всевиждане** - с чувството, с което поданик стои пред царя; по отношение на **домостроителството** на спасението - с чувството, с което войник стои в строя или син - в дома на баща си, или работник - над работата си, или както се чувства човек сред приятели или заедно със семейството си; по отношение на **смъртта и съда** - като престъпник, очакващ всеки момент своята присъда; по отношение на **рая и ада** - като стоящ на възможно най-тясна дъска, от едната страна на която има бездна, клокочеща от огън, а от другата - прекрасна градина. За този, когото Господ е удостоил да почувства всичко това, трябва да кажем, че със съзнанието и сърцето си е излязъл от този свят и пребивава в другия, че е влязъл в Божието царство или го е приел в себе си. *Царството Божие вътре във вас е.* Това излизане от настоящия свят и влизането в другия трябва да бъде поставено за цел и представлява обект на напрегнато търсене.

Естествено условие за него е пребиваването вътре в себе си, в неразривна връзка с което то се заражда, зрее, и се развива, така че, когато се постигне неотлъчно пребиваване в себе си, тогава се постига и стоене в Божия свят. И обратно - пребиваването вътре в себе си е надеждно само тогава, когато стоенето в другия свят укрепне.

Самият **труд** се състои, както бе казано, в принуждаване да гледаш към тези предмети колкото се може по-често, с желание да ги гледаш непрекъснато. От първия момент след събуждането влизай в себе си и с всички сили се поставяй в тази реалност. Отначало е най-добре да спреш погледа си върху един определен предмет и да го гледаш, докато той се запечата, а после да преминаваш към друг. Когато изредиш всичките, тогава и целият строй може да бъде осъзнаван само за миг. Някои разпределят това занимание по дни, други - по части на деня: например за смъртта - следобед, - който както намери за удобно или към каквото най-много го влече духът му. Трябва да се придържаш само към един закон - да не сменяш често съзерцаваните предмети, тъй като това отнема целия плод на подвига. Не бива да пропускаш от вниманието си и че това сменящо се съзерцаване е само средство, а целта е неотлъчно стоене в целия този строй. Който, като свикне да гледа едно, не преминава към друго, е спрял сред пътя и се самозалъгва, като си въобразява, че вече има това, към което току-що е тръгнал или към което е започнал да се стреми. След като привикнеш да съзерцаваш едно, винаги чрез него преминавай към следващо, както за да не погубиш придобитото с труд, така и за да се подготвиш по този начин към по-бързо запечатване на следващото. Трябва да помниш, че това не е размишление, а неподвижно съзерцание на ума или вяра в този предмет. А движението на ума към помисъл, като неволна случайност, се случва, но не се съветва, не се благославя, а трябва да бъде пресичано веднага след осъзнаването му.

Като помощно средство за по-успешно упражняване в това занимание и за усъвършенстване в него можеш да вземеш някое място от свещеното Писание, отнасящо се за един или друг предмет, и да го повтаряш непрестанно в продължение на един цял ден или повече, например: *Къде ще отида? - На човеците е отредено да умрат един път, а след това - съд* (Евр. 9:27)... *Събираш гняв за деня на гнева* (Рим. 2:5)... *Няма друго име, на човеци дадено, чрез което трябва да се спасим* (Деян. 4:12), и така нататък; може да си намериш картина, на която е изобразена смъртта, Кръста или Страшния съд и да я поставиш на такова място, че колкото се може по-често и неволно да се набива на очи, може да избираш книги и статии, които описват добре тези предмети, и ако се случи да водиш беседа с някой единомислен брат, разговаряйте повече за същото; по-често си спомняй за невидими и ненадейни Божии присъди, смъртни случаи, починали роднини и тяхното състояние, виждай се на смъртния одър, наблюдавай погребението си. Всичко това въздейства по-силно върху духа на човека, ако той стои в тези предмети по време на молитва. С Божията помощ по този начин отпечатването става много бързо. Само трябва след това да не изоставяш отпечатания в молитва предмет, а да го държиш, докато може, дори и няколко дни, като се стараеш да поддържаш впечатлението ту чрез Писанието, ту с четене, ту с беседа, ту по друг начин. За тяхното съвместно запечатване в ума е добре да се напругаме мислено, да ги виждаме за един миг или поне заедно един след друг. Най-добре е да казваш колкото се може по-често Символа на вярата, като се мъчиш също да обхванеш с поглед за един миг всичките му истини. Трудът, напругнатостта, усилието скоро ще доведат до желаната цел; само не се отпускай, не прекъсвай, а постоянно се труди и труди, макар да не се виждат плод и умение. Ще минат години без плод, а една минута ще даде всичко на неуморимия работник на лозето на Христовото царство заради постоянството му в труда и търпеливото му усърдие.

Това виждане на другия свят е способно да запазва и стопля духа на ревността с това, че предоставя на ревностния дух истинско поле за действие. "Ти не си тукашен - казва свети Йоан Златоуст, - а от друг свят; следователно трябва и да действаш сякаш в онзи свят, а за тази цел трябва и да го виждаш. От друга страна, който го вижда, постоянно ще има пред очите си сякаш някаква норма на поведение и модел, напомнящ му да не се отклонява, да не направи нещо погрешно. Това е добре дори и тогава, когато някой само с ум вижда тези предмети. А ако някой стигне до благото да ги възприеме поне малко в чувството си, у него те мигновено издигат ревността до високо напрежение. Всички свети отци ги наричат "бодящи остени". И каквото от всичко това бъде прието с чувство, то не ще допусне до грех този, който го е приел. *Помни за твоя край* - учи Исус, син Сирахов - *и вовеки не ще съгрешииш* (Сир. 7:39). *Винаги виждах пред себе си Господа* - свидетелства пророк Давид - *няма да се поклатя* (Пс. 15:8). Свети Макарий Велики бил изсушен, както самият той казва, от помненето на геенския огън, а други са плачели непрестанно от спомена за смъртта. Светите отци имат множество изречения относно тези предмети и относно това, колко силно напругат те духа на човека и разпалват ревността по Бога. Почувствалият ги се вижда в много голямо утеснение, а е известно колко силно е напругението при крайни състояния.

в) Пребиваване в чувствата, които са ни довели до решимост.

Но всичко това са само подготовка, условие и средства за подгръване на ревността. Възстановяването на най-решителна ревност и силно усърдие се осъществява чрез възпроизвеждане на онези чувства и помисли, чрез които първоначално, след пробуждането от греховния сън, сме се издигнали до нея.

След пробуждането ти си видял себе си в крайна опасност и погиващ, бил си в голяма нужда и тъга, възстанови и сега същото чувство за опасност и крайност на положението, тъй като те са реални. Бой се и не допускай да мислиш и да се успокояваш с това, че всичко уж се е разминало.

Тогава, като си се отчуждил от всичко, си отхвърлил и презрял всичко и си избрал други блага - невеществени, невидими, духовни; отчуждавай се и сега, отсичай всичко и се стреми към невидимото, духовното; него гледай и полагай усилия да го обикнеш.

Тогава си се отказал от човекоугодничеството. Считай се и сега за намиращ се по-долу от всички; имай готовност за всяко презрение и охулване.

1. За опазването на духа на ревност по Бога

Тогава си счел всички земни придобивки за нищо. И сега недей да милееш за нищо. Имай готовност, като захвърлиш всичко, да останеш гол.

Тогава си стъпкал самосъжалението. Извисявай се и сега до готовност за най-строги кръстове и продължавай самомъченията.

Тогава си разгледал живота си. Продължавай и сега да растеш в самопознанието. Вниквай в евангелските заповеди и гледай какво липсва в теб. Там е посято семето - сега го отглеждай.

Тогава, след осъзнаването, че си водил греховен живот, си се виждал безответен и си се съкрушавал. Не преставай и сега да стоиш безответен пред лицето на Божията правда. Осъждай се винаги и за всичко без никакво самооправдание и измамно извинение, мрази волята си и желанието си, и разбирането си, поразявай се със срам и страх от безнадеждност; виждай се висящ над бездна и недостоен за пощада.

Тогава си се появил духовно и поради вярата си в Господа и в надеждата на Неговата помощ си дал обет да Му служиш усърдно през всички дни на живота си, до най-безжалостно самоизмъчване. Викай и сега: "Заслужавам всякакво осъждане и мъчение, но заради безпределното Божие желание за нашето спасение, по силата на което и Единородният Син не бе пощаден, не се отчайвам за спасението си. Не зная кога и как, но вярвам, че ще бъда спасен. Само Сам Ти, Господи, ми дай да се боря през цялото време на живота си, търсейки спасение у Теб - с надеждата, че не ще прекратиш помощта Си, заради Твоята милост и ходатайството на Твоите угодници. По който начин знаеш, спаси ме!".

Това са чувствата! Подходящо е всички те да бъдат наречени **духовна жизнена дейност**. И наистина, когато те са налице, значи духовният живот е в действие; и когато трябва да разпалим отслабващия живот, трябва да застанем в някое от тези чувства. Всички свети отци говорят за тях - ту за всички в съвкупност, ту поотделно. И това е общ съвет и заповед - непременно да стоим в някое чувство. Който е излязъл от тях, не ги търси, не съжالياва за отсъствието им, е охладнял и поради това се намира в опасност - замрял е и може би и завинаги да си остане такъв, тоест в смъртта.

И така, като влезеш вътре, се укрепи във виждането на духовния мир и започни да съгриваш дейността на духовния живот, или преминавай отначало към помисъл, за да придобиеш после и в чувството посочените състояния - всичко това е спасителното настройване на ума и сърцето. Пребиваването в себе си и виждането на духовния свят са съществена и неизбежна подготовка за това. Първото въвежда, а второто поставя човека в някаква духовна атмосфера, благоприятстваща жизненото горене. Затова, можем да кажем, само извършвай тези две подготвителни дейности - и последното ще тръгне от само себе си. Християните често се оплакват: "Сърцето ми е закоравяло..." И това не е за чудене. Човекът не се събира вътре в себе си и не е придобил навик в това, не се установява където трябва, и не знае сърдечното място - как тогава жизнената дейност да бъде изправна? Това е все едно да преместиш сърцето от мястото му и да искаш да има живот. Който въздигне вяра, която вижда духовния свят, и себе си в него, не може да не се разтревожи, да не се смекчи; а когато това е налице, след това вече не е толкова трудно да се породят и други чувства.

Като помощно средство за това, както и при виждането на духовния свят, се вземат места от Писанието, кратко и силно изразяващи едно или друго състояние - например: *Пощади създанието Си, Владико... Смърдят и гноясват моите рани...* (Пс. 37:6). *Оня, Който и собствения Си Син не пощади...* (Рим. 8:32). *По който начин знаеш, спаси ме.*

Не всяко чувство винаги е лесно постижимо, но понякога едно, а понякога друго, и трябва да използваш такива предразполагащи средства с цел по-бързо придобиване на тези чувства. То се открива лесно сутрин или трябва да правиш така, че да се открие по това време, та след това през целия ден да бъдеш с него. Разтвори сърцето си и се моли, и каквото се раздвижи в сърцето, при него стой неотстъпно с вниманието си. Облечи това чувство с Писанието и го повтаряй. Като действаш така, постоянно ще бъдеш в чувство и скоро ще навикнеш на духовен труд. Трябва да помниш, че невинаги е полезно да очакваш предразположение. Понякога трябва да действаш, макар в душата да няма нищо, а понякога, когато е налице едно чувство, необходимо е да се измести от друго. Защото, в зависимост от състоянието на духа, понякога трябва да се склоним към едно, а понякога - към друго чувство. От само себе си се разбира, че това ще бъде

1. За опазването на духа на ревност по Бога

най-щастливото разположение на духа, ако някой може да ги почувства всичките наведнъж. Трябва да си поставяш за цел това съвършенство на духовния живот и да го търсиш. За целта всеки път, щом заставаш на молитва, след като се събереш в себе си и влезеш в духовния свят, започни да ги възпроизвеждаш по ред, едно след друго, макар и отначало само в мислите, докато Господ даде - и в чувствата. Добре е за тази цел да избереш някоя молитва, в която да са налице всички те, да я запаметиш и да я повтаряш често с внимание. В Псалтира има множество молитви и всеки може да намери подходяща за себе си, тъй като дадена молитва може да не е подходяща за всеки. Те се съдържат накратко в дванадесетте дневни и дванадесетте нощни моления на свети Иоан Златоуст. Но е безспорно, че няма по-сигурно средство за тяхното запечатване от пребиваването в църква на Богослужение.

Как спомагат тези чувства за горенето на духа на ревността се вижда от само себе си: дори да е налице само едно - и то вече мъждука, защото всяко от тях влиза в състава му и има в него своя частичка. Духът на ревността е прост и единичен, но всеобхващащ. Началното чувство винаги трябва да бъде страхът Божий, а заключителното - самоунизеното предаване на себе си на богатата, спасяваща ни Божия воля. Първото (страхът Божий) произлиза от гледането на духовния свят, а последното се поражда от всички следващи след вярата. Впрочем, не е възможно да се определи кои чувства от кои и как се раждат - при всеки човек това става по свой начин. Затова при светите отци съществуват различни указания и различни обяснения за това. В повечето случаи те се предлагат като отделни наставления: "Имай страх Божий", "Считай всичко за смет", "Не обичай света", "Считай се за по-долу от всички и се осъждай за всичко", "Виждай греховете си", "Прибягвай само към Бога". Съвкупността от всички чувства е в болезненото, със страх Божий, коленопреклонно падане пред Бога с думите: "Господи, по който начин знаеш, спаси ме, а пък аз ще се трудя според силите си". Тук има всичко. Който свикне да се поставя в духа си в това чувство, има готово и безопасно пристанище.

Да бъдеш в някое чувство означава много в духовния живот. У когото то е налице, той вече е вътре в себе си в сърцето, тъй като ние винаги с вниманието си сме в действащата част, и ако това е сърцето, значи сме в него.

За този, който пребивава в себе си, духовният свят е открит. Оттук се вижда, че както пребиваването в себе си, съчетано със съзерцаване на другия свят, е условие за разпалване на духовните чувства, така и обратно - те предполагат пребиваване в себе си със съзерцание и чрез своето поражение го предизвикват. А от съвместното взаимодействие между едните и другите се постига съгласуваност в духовния живот. Който има чувство, духът му е привързан и завързан, а у когото няма чувство, той блуждае. Затова, за да пребиваваш по-успешно в себе си, бързай да достигнеш до чувство, пък макар и чрез напрегнато самовнедряване. Затова този, който иска да остане само със събирането на ума, се труди напразно: един миг - и всичко се разлита. Затова не е чудно, че интелигентите, при цялото си образование, непрестанно мечтаят - това се дължи на факта, че работят само с главата.

Не е нужно да излагаме правилата и свойствата на всяко чувство поотделно - това трябва да бъде предмет на частни наставления, размишления, четива. Светите отци в повечето случаи ги излагат откъслечно, във вид на изречения. Главното, което те са търсели и което са съветвали, е подвижникът да разбере духовното устройство и да умее да го поддържа. На този, който постигне това, му остава само едно правило: **"Бъди вътре в себе си, имай тайно поучение на сърцето"**. Те са наричали **тайно поучение** съзерцаването на някой предмет от духовния свят или възбуждането на духовно чувство посредством някое слово на Свещеното Писание или чрез светоотеческо или молитвено слово. Така например при тях се среща: "Поучавай се в помнене на Бога, в помнене на смъртта, в помнене на греховете, самоукоряване, тоест осъзнай този предмет и непрестанно говори вътре в себе си за него, например: **"Къде ще отида?"**, или: **"Аз съм червей, а не човек"**. Това и други подобни, извършвани с внимание и чувство, са тайно поучение".

С това средство, с помощта на Господнята благодат, духът на ревността ще бъде поддържан в истинското си устройство и ту ще мъждука, ту ще пламти. И това - по вътрешен път. Трябва да знаеш, че това е най-прекия път към спасително устройване. Може да изоставиш всичко и да се захванеш само с този труд - и всичко ще върви успешно. И обратно, дори и да вършим всичко, но без внимание към това, няма да виждаме плод.

Този, който се обръща не навътре към себе си и не към това духовно занимание, само забавя работата. Наистина, това занимание е изключително трудно, особено в началото, но затова пък е пряко и плодоносно.

1. За опазването на духа на ревност по Бога

Затова свещеникът ръководител трябва колкото се може по-скоро да въведе възпитаниците си в това занимание и да ги укрепява в него. Може даже да ги въвежда в него преди всяко външно подвизаване и то да върви съвместно с него; и не само може, но и трябва. Това се дължи на факта, че семето на това занимание е заложено в насочеността на вниманието, с която цялото то се упражнява. Свещеникът трябва само да го разясни, да обясни колко важно е то и да ръководи. Тогава и всичко външно ще тръгне правилно, бързо и зряло. Обратно, без него външното все ще се къса като гнил конец. Обърни внимание на правилото, че трябва да се върши не изведнъж, а постепенно. То трябва да бъде прилагано с големи ограничения. Защото може да води не към това вътрешно занимание, в което е същността на работата, а към външни правила. Затова, независимо дори от това, че има и такива хора, които напредват отвън навътре, трябва да ни остане като неизменно правило - да влизаме по-скоро вътре и там да разпалваме духа на ревността.

Изглежда просто нещо; но ако не го знаем, може дълго да се трудим и да се обливаме в пот - и всичко да бъде малоплодно. И това се дължи на свойството на телесната дейност. Тя е по-лесна, затова и привлича; а вътрешната е трудна, затова и отблъсква. Но привързалият се към първото, като веществено, и сам в духа постепенно се овеществява, затова охлажда, става по-неподвижен, и следователно все повече и повече се отдалечава от вътрешното. И се получава така, че някой отначало оставя настрана вътрешното, уж до времето на узряването - "Докато - казва - му дойде времето" - но после, като се огледа, открива, че удобното време е пропуснато и вместо да е получил подготовка, той е станал напълно негоден за нея. Но не бива да изоставяме и външното. То е опора на вътрешното, а едното и другото трябва да вървят заедно. Очевидно е само, че първото трябва да има предимство, тъй като трябва да служим на Бога с дух и е достойно да Му се покланяме с дух и с истина. Едното и другото трябва да бъдат във взаимно подчинение, според отреденото им достойнство, без насилия едно срещу друго и без насилствено разделяне.

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на човека в доброто

По този начин благодатният вътре, в духа, живот ще гори и ще се разгаря. Заради ревността и усърдието на човека, предаващ себе си на Бога, благодатта ще слиза върху него и все повече и повече ще прониква в него с осветяващата си сила и ще го прави свой. Впрочем не може и не бива да спираме дотук. Това все още е само семето, опорната точка. Трябва да направим така, че тази светлина на живота да преминава по-нататък и прониквайки в естеството на душата и тялото и по този начин осветявайки ги, правейки ги свои, да отделя привмъкналата се отвън неестествена страстност и да ги издига в чистия им и естествен вид - да не остава в себе си, а да се разлива по цялото ни същество, по всички сили. Но тъй като всички тези сили, както бе казано по-горе, са пропити, от неестественото, то пречистият дух на благодатта, като дойде в сърцето, не може да влиза направо и непосредствено в тях, бидейки възпрепятстван от тяхната нечистота. Затова трябва да утвърдим някои посреднически помощни средства между живеещия в нас дух на благодатта и силите, чрез които той да се прелива в тях и да ги изцелява, както чрез поставяне на целебен пластир върху болно място. Очевидно всички тези посреднически помощни средства, от една страна, трябва да носят характер и свойства на Божествен или небесен произход, а от друга - да бъдат в пълна хармония с нашите сили в естественото им устройство и предназначение, в противен случай благодатта не ще премине през тях и силите не ще извлекат за себе си целебност от тях. Такива трябва да бъдат посредническите помощни средства по своя произход и вътрешни свойства. А сами по себе си те не могат да бъдат нищо друго, освен действия, упражнения и трудове, тъй като се поставят върху силите, чието отличително свойство е да действат. И така, сега трябва да потърсим какви дела и упражнения е избрал и посочил Сам Бог в Писанието Си или чрез научаване на светиите след даването на Писанието като средства за излекуване на силите ни и за възвръщане на изгубената чистота и цялост на силите ни.

Не е трудно да открием упражнения и занимания от този род - достатъчно е само да прегледаме няколко жития на подвизавали се светиите и те ще се появят от само себе си. Пост, труд, бдение, уединение, отдалечаване от света, пазене на сетивата, четене на Писанието и на светите отци, ходене на църква, честа изповед и причастие, обети и други дела на благочестие и добротворство - всичко това в съвкупност, а понякога - предимно в някои отделни части, може да се срещне в почти всяко житие на светите отци. Общото име на всички тях - подвиг - сякаш плаши, но посоченото значение, тоест тяхната целебност, трябва да привлича. Ще посочим само конкретното място на всеки от тези подвизи и упражнения, с каква сила и при какви случаи трябва да се приложи даден подвиг.

За да направим по-успешно това, ще опишем развитието на всяко наше действие и следователно на цялата ни дейност. Всяко свободно действие, зараждайки се в съзнанието и свободата, следователно в духа, се спуска до душата и бива подготвено за извършване от силите ѝ -- разум, воля и чувство - и след това се извършва от силите на тялото, в дадено време, на дадено място и при други външни обстоятелства. Когато не е повторено и когато други хора не са го забелязали и не са го възприели чрез подражание, външното дело в повечето случаи преминава безследно. А когато то се повтаря или други хора го забележат и го заимстват, то се превръща в постоянно правило, нрав, обичай, сякаш в закон. Съвкупността от тези обичаи съставлява духа на обществото или на кръга от хора, в който се утвърждават такива обичаи. Ако началото им е добро, то и обичаите са добри, и обществото е добро. Ако е лошо, то и обичаите са лоши, и обществото е лошо. Но в последния случай, който е влязъл в този кръговрат от обичаи и нрави, той неизбежно е техен роб и въпреки мъката на робството, раболепства безпрекословно. Който живее по светски, той раболепства пред обичаите и духа на света. Но и този, който влиза чист в света, неизбежно бива проникнат от духа му и скоро се изравнява с другите, тъй като тези обичаи са стихии за формиране в нас на греховен, страстен, богоборчески дух, защото самите те не са нищо друго, освен ходещи страсти.

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

Имайки за цел да очисти и поправи човека, Божественият Благодат най-напред лекува началото на цялата негова дейност, а именно: обръща съзнанието и свободата към Бога, та после оттук да изпрати изцеление и на всички негови сили, чрез собствената им дейност, която им е определена или е възбудена в тях от вече изцеленото и осветено начало. Как се лекува и как се запазва това начало, видяхме преди малко. Сега трябва да определим какви действия с целебна сила трябва да произлизат от него, със значението, което бе посочено по-горе. С това обаче не се позволява самоволно назначаване на такива действия, а се има предвид само това, че те трябва да бъдат приети от непринудено съзнание и свобода, тъй като в противен случай от тях няма да се роди и очакваният плод.

И така, след формирането и запазването на ревността и на цялото вътрешно устройство трябва да определим упражненията, посочени в Божието слово и в писанията на светите отци, отначало за силите на душата, като най-близките приемници на всичко зачевано в светилището на духа, след това - за силите и функциите на тялото, като приемници на узряващото в душата; накрая, и за външното поведение, като общо средоточие на цялата вътрешна дейност или нейно поле и същевременно създател. Всички тези упражнения трябва да бъдат насочвани така, че да не угасят, а да разпалват повече духа на ревността по Бога и цялото вътрешно устройство.

В душата има три сили - ум, воля и сърце - или, както е при светите отци - разсъдителна, желателна и раздражителна сила. Към всяка от тях светите отци са прилагали отделни лечебни упражнения, сродни на тях, и приемателни и провеждащи по отношение на благодатта. Не е нужно да ги изграждаме теоретически, а само трябва да изберем кои от изпитаните вече подвизи са подходящи за дадена сила. И така:

А. Към ума:

- а) четене и слушане на Божието слово, писанията на свети отци и житията на Божии угодници.
- б) Изучаване и запаметяване на всички дадени от Бога истини в кратки изложения (катехизис).
- в) Допитване до по-опитните и по-старшите.
- г) Взаимно събеседване и приятелско съветване.

Б. Към волята:

- а) строго спазване на всички подвижнически, предписвани сега правила.
- б) Подчиняване на целия църковен устав.
- в) Подчиняване на обществения ред - професионален и семеен, - тъй като в него се отразява Божията воля.
- г) Покорност спрямо Божията воля в съдбините на живота си.
- д) Внимание към съвестта при вършенето на добри дела.
- е) Покорност към духа, ревнуващ за изпълнение на обетите.

В. Към сърцето:

- а) посещение на светите църковни служби.
- б) Употребяване на св. кръст, икони и други свещени вещества и предмети.
- в) Спазване на свещените обичаи, въведени от Църквата и винаги предлагани от нея.

Тялото по естество е чисто. Затова трябва само да отстраним от неговите потребности неестественото и да се укрепим в естественото за него, или, което е същото, да го върнем към природата. Освен това, то трябва да бъде помощник на душата, като постоянен неин приятел, и затова, освен със завръщането към пределите на естеството, задоволяването на неговите потребности трябва да бъде приложено още и за полза на душата и

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

духа. С цел задоволяване на тези изисквания, ~~чавъска дуброта~~ на тялото се назначава отделно упражнение, като средство за лечение на телесността, и за духовна полза.

Тук се отнасят правила, с които се предписва:

- а) По отношение на сетивата: пазене на сетивата въобще, и най-вече - на слуха и зрението (нервна функция).
- б) Пазене на устата и езика (мускулна).
- в) Телесна бодрост, с труд и ръкоделие (мускулна).
- г) Въздържание и пост (хранителна).
- д) Мярка в съня и бдението (хранителна).
- е) Телесна чистота (хранителна).

Общо по отношение на тялото: полагане на труд (мускулна функция), изнуряване (нервна) и изтощаване (хранителна).

От само себе си е очевидно как чрез тези подвизи тялото ни малко по малко ще се върне към своето естество, ще стане живо и силно (мускулна), светло и чисто (нервна), леко и свободно и ще стане най-пригодно средство за духа ни и достоен храм на Светия Дух.

Нашето външно поведение е стечение на нашите дела, тяхното поле на дейност и същевременно повод и поддръжка - зараждане и завършек. Бихме могли да го оставим настрана, ако то не ни въздействаше обратно. Но в действителност то властва силно, и дори ни управлява. Затова като израз на начина на дейност на силите или на вътрешния характер, при тяхно изменение и то непременно трябва да бъде изменено. Неговото поле на дейност са семейството, местоработата, връзките ни с хората. И така, тук трябва да отнесем всички правила, задължаващи ни:

- а) да изоставим лошите навици, всички без изключение; след това -
- б) да очистим връзките и отношенията ни с хората, като оставим спасителното и отстраним вредното, и да определим поведението или държането си с тях.
- в) да разпределим по нов начин или наново да организираме служебните си занимания, ако имаме такива.
- г) да въведем ред в семейните дела или въобще да приспособим дома към духовния живот.

Необходимо е да направим така, че всичко външно, включително предметите, лицата, делата, да бъде своеобразна духовна атмосфера около нас, хранеща и съзиждаща, а не разоряваща.

Това са упражненията и подвизите! Употребата им трябва да бъде непрекъсната. Те трябва да бъдат при нас като превръзка с пластир върху различни части на тялото ни. Но най-пригоденото място за тях, където те трябва да се явят в най-чистия, най-съвършения и най-строгия си вид, това е **говеенето** - най-спасителното установление на светата Църква, определено за наше очистване и освещаване чрез тайнствата. С това название се означава:

1. Преминаване на всички подвизи, в съвършен вид, като подготовка за приемане на тайнствата.
2. Самото приемане на тайнствата Изповед и Причастие с Тялото и Кръвта Христови.

Това са упражнения, обхващащи целия човек, хранещи духа, душата, и тялото. Ще ги наречем **благодатни средства за възпитание и укрепване на духовния живот**.

Да направим няколко **общи бележки** за всички тези подвизи и упражнения. Всеки подвижник трябва да се занимава с всички тях в индивидуален, пригоден за него вид, защото сами по себе си те са още сякаш

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

разсъждава за нещо, да разсъждава или да проверява доброто познаваемо чрез тях и да не може да направи без тях дори и най-малко движение. Апостолът е нарекъл това ходене *по здравите думи* (1 Тим. 6:3).

Упражненията или заниманията, отнасящи се тук, са: четене и слушане на Божието слово, на светоотечески писания, жития на свети отци, взаимно събеседване и задаване на въпроси на по-опитни.

Добре е да четеш и да слушаш, по-добре е - взаимното събеседване, а още по-добре е - словото на по-опитен.

Най-плодоносно е Божието слово, а след него - светоотеческите писания и житията на светиите. Нужно е да се знае, че житията са най-подходящи за начинаещите, светоотеческите писания - за средните, а Божието слово - за съвършените.

Всички те са и извори на истините, и начини за тяхното почерпване, и очевидно спомагат и за запечатването им в ума и същевременно за поддържане на духа на ревността.

Често един текст затопля духа не само за един ден. Има жития, само споменът за които възстановява жара на ревността. При светите отци има силно въодушевяващи места. Затова съществува добро правило: Записвай такива места и ги пази, в случай на нужда за възбуждане на духа.

Често не помага нито вътрешният, нито външният труд - духът остава заспал. Побързай да прочетеш нещо отнякъде. Ако това не помогне - тичай при някого за беседа, която, съчетана с вяра, рядко ще остане без плод.

Има два вида четене: едното е обикновено, почти механично, а другото - избирателно, според изискването на духовните нужди, със съвет. Но и първото не е безполезно. То е по-подходящо за вече укрепналите, които сякаш само преговарят, а не изучават.

Много е необходимо всеки да има човек, с когото да беседва за духовни неща, който вече да знае всичко наше и пред когото можем смело да разкрием всичко, което ни е на душата. Най-много двама. А празните разговори, само за убиване на времето, трябва по всякакъв начин да избягваме.

Правила за четене:

Преди четене душата трябва да се освободи от всичко.

Възбуди потребност от знаене на това, което четеш.

Обърни се молитвено към Бога.

Следи с внимание четеното и слагай всичко в отвореното сърце.

Ако нещо не достигне до сърцето, стой на него, докато дойде.

Очевидно е, че трябва да четеш много бавно.

Прекрати четенето, когато душата вече не иска да чете - значи е сита. Ако някое място порази душата, стой на него и не чети повече.

Най-доброто време за четене на Божието слово е сутринта, на житията - следобед, на светите отци - малко преди лягане.

Можеш, следователно, всеки ден да четеш от всичко по малко.

При тези занимания трябва постоянно да държиш в мисълта си главната цел - запечатване на истините и подбуждане на духа. Ако четеното или беседата не донасят това, то те са празно чесане на вкуса и слуха, празно задаване на въпроси. Ако правиш това с разум, истините и се запечатват, и подбуждат духа, и едното

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

помага на другото. А ако отстъпиш от правилата за добротата го няма нито едното, нито другото - те се набиват в главата като пясък, а духът охладнява и закоравява, става надменен и се възгордява.

Запечатването на истините не е същото, каквото е да ги изследваш. Тук се иска само: изясни си истината и я дръж в ума си, докато се смеси с него, без доводи, ограничения, само ликът на истината.

Затова, за най-лесен начин за това с право можеш да сметеш следното: Всички истини се намират в катехизиса. Всяка сутрин взимай оттам някоя истина и я изясни, носи я в ума си и се храни с нея колкото иска душата ти, ден, два или повече; направи същото и с друга и така - до края. Това е лесен и общоприложим начин. Ако не можеш да четеш, запитай за някоя истина и ходи с нея.

Явно, за всички важи следният закон: "Запаметявай истините така, че да възбуждат духа". А начините за изпълнението му са разнообразни и по никакъв начин не е възможно да посочим един общ за всички.

Следователно четене, слушане, беседа, които не запечатват истини и не възбуждат духа, трябва да бъдат считани за неправилни, отклонили се от истината. Това е болестта на многото четене само от любопитство, при която човек следи четенето само с ум, без да го довежда до сърцето и без да доставя наслада на неговия вкус.

Това е науката да мечтаеш, която не гради, не учи, а разрушава, винаги води до горделивост. Трябва да ограничиш всичко, както бе казано, до следното: изясни истината и я дръж в ума, докато я вкуси сърцето. Светите отци са го казали просто: помни, дръж ума, имай пред очите.

Б) Упражнения за формиране на волята и с насоченост към възбуждане на духа

Да обучиш волята означава да запечатиш в нея добри разположения или добродетели: смирение, кротост, търпение, въздържание, отстъпчивост, услужливост и така нататък - така че те, като се смесиат или сраснат с нея, да образуват като че ли нейна природа, и когато волята ти предприема нещо, то да се предприема по техен подтик и в техния дух, така че те да станат управници и да царуват над делата ти.

Това настроение на волята е най-безопасното, здравото. Но тъй като то е противоположно на греховното настроение, придобиването му представлява труд и пот. Затова и упражненията от този раздел са насочени предимно против главната немощ на волята, тоест против своеволието, непокорността, нетърпението на някакво иго.

Този недъг се лекува чрез покоряване на Божията воля, съчетано с отхвърляне на своята и на всяка друга воля. А Божията воля се открива в различните послушания, които лежат върху всекиго. Първото ѝ и най-главно изискване е спазване на законите или заповедите според длъжността или званието на всекиго; след това - спазване на устава на Църквата, на изискванията на обществения и семейния ред, на изискванията на обстоятелствата, които са от промислителната воля, на изискванията на ревнуващия дух, всичко - с разсъждение и съвет.

Всичко това са полета на действие за праведни дела, които са достъпни за всеки и при това - всичките. Затова, умей само да използваш тази възможност и не ще почувстваш недостиг на средства за формиране на волята.

За тази цел си изясни целия обем от праведни дела, възможни за теб, на твоето място, при твоето звание и обстоятелства, и заедно с това разгледай кога, как, в каква степен и какво можеш и трябва да изпълниш.

След като си изясниш това, определи общите рамки на делата и техния ред, така че всичко вършено да не бъде неочаквано, като при това помниш, че този ред е уместен само по принцип, а в частност може да бъде променен според изискването на развоя на събитията. Върши всичко с разсъждение.

Затова е по-добре всекидневно да изброяваш възможните случаи и възможните дела.

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

Свикналите да действат праведно никога не ~~определят~~ определят доброто винаги вършат това, което Бог изпрати, тъй като всичко е от Бога. Чрез различните случаи Той ни открива Своите решения.

Всичко това са само дела. Ходенето в тях те прави само изправен. За да се издигнеш чрез тях и към добродетелите, трябва напрегнато да се придържаш към духа на истинското добротворство, а именно - **със смирение и страх Божий върши всичко по Божията воля и за слава Божия**. Който върши нещо поради самонадеяност, със смелост до дързост, от самоугодие или човекоугодничество, той дори и в праведни дела изгражда в себе си зъл дух на самоправедност, горделивост и фарисейство.

Придържай се към правия дух, трябва да помниш и законите, и най-вече закона за постепенността и непрекъснатостта, тоест, винаги започвай от по-малкото и се издигай към по-висшето и след като си започнал да се трудиш, не спирай.

По този начин можеш да избегнеш:

Смущението, че си несъвършен, защото не си постигнал съвършенство изведнъж; ще мине още време.

Мисълта, че вече си направил всичко, защото степените на съвършенство нямат край.

Горделивата предприемчивост, подвизите, превишаващи силата.

Последният предел е естествеността на добротворството, когато **законът вече не тежи** като бремене.

Най-успешно постига това този, който бъде удостоен с благодатта да живее заедно с добродетелен и действащ мъж, а още по-успешно е, ако той се обучава при него. Няма да е нужно да прави отново и да преправя допуснатите грешки поради неумение и липса на изградени навици. Не чети, не размишлявай, както се казва, а **намери благоговееен и веднага ще се научиш на страх Божий**: Същото може да се приложи и към всяка друга добродетел.

Добре е, изхождайки от себе си, от своя характер и обществено положение, да си избереш предимно едно дело и неотклонно да се придържаш към него - то ще бъде като основа, канава - по нея ще преминаваш и върху други. Това е спасително при отпускане - силно напомня и бързо подбужда духа. Най-надеждно е даването на милостиня, която води до Царя.

Това се отнася само за делата, а не за разположенията, които трябва да имат свой вътрешен ред, изграден в духа, по някакъв начин независимо от съзнанието и свободата, както Господ даде. Всички светии считат за нейно начало страха Божий, а за край - любовта; в средата пък се изграждат всички добродетели една от друга, макар и не еднакво при всички, но задължително - върху смирено и съкрушено покаяние и болка за греховете. Това са соковете на добродетелите. Описанието на всяка добродетел, нейните свойства, дела, съвършенства, степени, отклонения - са предмет на отделни книги и отечески наставления. Оpozнавай всичко това чрез четене.

Добротворството от този род пряко възпитава волята и запечатва в нея добродетелите; но в същото време то държи и духа в постоянно напрежение. Както триенето предизвиква отделяне на топлина, така и добрите дела разпалват усърдието. Без тях и добрият дух охладнява и се изпарява. От това обикновено са застрашени хората, които се задоволяват с невършене на зло и неправди. Не трябва да си поставяме за цел и да избираме и добри дела. Има и прекалено активни извършители, които поради това бързо се изтощават и разсейват духа. За всичко трябва да има мярка.

В) Формиране на сърцето

Да образуваш сърцето означава да възпитаеш в него вкус към светите, Божествените, духовните неща, та като се движи сред тях, то да се чувства като в свои води, да намира в това сладост, блаженство, а към всичко друго да бъде равнодушно, да няма симпатии, и нещо повече - да изпитва отвращение към тях. Цялата

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

духовна дейност на човека се съсредоточава ~~често в добрите~~ се отпечатват истините, в него се внедряват и добрите разположения; но главното му собствено дело - това е проявеният от нас вкус. Когато умът вижда цялото устройство на духовния свят и различните негови предмети или във волята зрят различни добри начинания - от всичко това сърцето трябва да усеща сладост и да излъчва топлина. Това сънаслаждаване на духовното е първият белег за съживяване на умрялата от греха душа. Затова формирането му е много важен момент дори в началък.

Трудът, насочен към него, е цялото ни свещенослужение във всичките му видове - и общо, и частно, и домашно, и църковно, и най-вече движещият се в него молитвен дух.

Свещенослужението, тоест всички дневни служби, с цялото устройство на храма, иконите, свещите, каденето, пеенето, четенето, действията, а също и службите за различни нужди, след това, домашното служение, също с църковни вещи - осветени икони, елей, свещи, светена вода, кръст, тамян - цялата тази съвкупност от свещени предмети, въздействащи върху всички сетива - зрение, слух, обоняние, осезание, вкус - са мощни и единствено сигурни **свестители** на чувствата на мъртвата душа. Душата е умряла от духа на света, обхващай я чрез живеещия в нея грях. Цялостното ни църковно служение със своята уредба и значение, със силата на вярата, и особено със скритата в него благодат има непреодолима сила да отвява духа на света и като освобождава душата от неговото тягостно влияние, ѝ дава възможност да въздъхне като че ли свободно и да вкуси сладостта на тази духовна свобода. Влезият в храма влиза в съвсем друг свят, влияе се от него и съответно на това се изменя. Същото става и с този, който се заобикаля със свещени предмети. Честотата на духовното впечатление прониква по-бързо вътре и завършва по-бързо преобразуването на сърцето. И така:

1. Трябва да се установи възможно най-често ходене в храма на църковни служби и обикновено на утрешната, литургията, вечернята. Стреми се към това и при първа възможност бъди там всекидневно поне по веднъж, а ако може дори неотлъчно. Нашият храм е рай на земята или небе. Бързай към храма с вярата, че той е място на Божието жилище, където Той Сам е обещал да чуе по-скоро призоваващите Го. Като стоиш в храма, бъди като пред Бога, със страх и благоговение, които изрази с търпеливо стоене, поклони, внимание към службата, без разсейване на мислите, отпускане и небрежност.

2. Не бива да забравяш и другите свещенослужения, частните, извършвани в храма или къщи, а също и домашното си молитстване с целия църковен устав. Трябва да помниш, че това е само своеобразно допълнение към църковното служение, а не негова замяна. Апостолът, като ни заповядва да не се лишаваме от църковни събрания, ни дава да разберем, че цялата сила на службата принадлежи на общата служба.

3. Трябва да се извършват всички църковни тържества, обреди и обичаи, общо взето, целия устав, и да обградиш с тях основанията на всички твои изяви, така че постоянно да пребиваваш в някаква особена атмосфера. Лесно е да направиш това. Такова е устройството на църквата ни. Само го приеми с вяра.

Но това, което в най-голяма степен дава сила на църковната служба е молитвеният дух. Молитвата е както всеобхватно задължение, така и вседействено средство. Тя запечатва и истините на вярата в ума, и добрите нрави - във волята; но най-вече съживява сърцето в чувствата му. Първите две вървят успешно само тогава, когато е налице третото. Затова формирането на молитвата трябва да бъде започнато най-напред и трябва да бъде продължавано постоянно, неуморимо, докато Господ не даде молитва на моления се.

Наченки на молитвата се залагат при самото обръщане, тъй като молитвата е устремяване на ума и сърцето към Бога, което и е налице при обръщането. Но може да угасиш тази искра в себе си с невниманието или неумението си. Веднага след това трябва да започнеш определени действия, с цел да разпалиш молитвения дух. Освен извършването на служби и участието в тях, за което бе казано, тук се отнася и индивидуалната молитва, както и където и да се извършва. Тук правилото е едно: свикни да се молиш. За целта:

1. Избери молитвено правило - вечерно, утринно и дневно.

2. Нека отначало правилото да не бъде голямо, за да не предизвикаш у несвикналия дух отвращение към това занимание и труд.

2. Упражнения, спомагащи
за укрепване на душевните
и телесните сили на

3. Винаги трябва да го извършваш със страх, ~~уверен~~ ~~и~~ ~~добре~~ ~~то~~ си внимание.

4. Тук се изискват: стоене, поклони, коленопреклонение, прекръстване, четене, понякога пеене.

5. Колкото по-често заставаш на такава молитва, толкова по-добре. Някои правят това на всеки час: не по много, но често.

6. Какви молитви да казваш - това го пише в молитвеника. Но е добре да свикнеш с някоя отделна молитва, та щом започнеш да се молиш с нея, духът веднага да пламва.

7. Молитвеното правило е просто: като застанеш на молитва, със страх и трепет, я казвай сякаш в Божиите уши, като я придружаваш с кръстене, поклони и падане ничком, в съответствие с движението на духа.

8. Винаги непременно трябва да изпълняваш приетото правило. Но това не пречи, според изискването на сърцето, и да добавяш по нещо.

9. Четенето и пеенето на глас или шепнешком, или мълчешком - е все едно, тъй като Господ е наблизо. Но понякога е по-добре да извършваш цялото молитвословие по един, а понякога - по друг начин.

10. Твърдо трябва да държиш в мисълта си предела на молитвата. Добра е тази молитва, която завършва с коленопреклонно падане пред Бога с чувството: *По който начин знаеш, спаси ме.*

11. Има степени на молитвата. Първата степен е телесната молитва; състои се повече в четене, стоене, поклони. Вниманието бяга настрани, сърцето не чувства, липсва желание; тук са нужни търпение, труд, пот. Въпреки това постави граници и се моли. Това е деятелна молитва. Втората степен е внимателната молитва; умът свиква да се събира в часа за молитва и да я изговаря цялата с внимание, без разсейване. Вниманието се смесва с писаното слово и го изговаря като свое. Третата степен е молитвата на чувството; от вниманието сърцето се стопля и каквото е там в мисълта, тук става чувство. Там има съкрушителни думи, а тук - съкрушение; там има просба, а тук - чувство на нужда и потребност. Който е преминал към чувството, той се моли без думи, тъй като Бог е Бог на сърцето. Затова пределът на молитвеното възпитание е - като застанеш на молитва, да преминаваш от чувство в чувство. При това четенето, а също и мисленето, могат да бъдат прекратени; нека да има само пребиваване в чувство с някои молитвени знаци. Тази молитва отначало идва по малко. В храма или къщи те обзема молитвено чувство... И общият съвет на всички светии е: не пропускай това без внимание, тоест, когато има чувство, прекрати всяка друга работа и стой в него. Свети Иоан Лествичник казва: Ангелът се моли с теб". Вниманието към тези прояви на молитвата води до съзряване на възпитанието на молитвата, а невниманието го проваля; а във възпитанието е и същността на въпроса.

12. За колкото и усъвършенствал се в молитвата да се мисли някой, никога не бива да изоставя молитвеното правило, а трябва да го извършва, както бе посочено, и винаги да започва от деятелната молитва. От нея трябва да произлезе умната, а след тях ще дойде и сърдечната. Ако това не е налице, молитвите ще се изгубят и човек ще си мисли, че се моли, а в действителност няма да е така.

13. Когато молитвеното чувство достигне до непрекъснатост, тогава започва духовна молитва, която е дар на Божия Дух, молещ се за нас - последната степен на постигаемата молитва. Но има - казват - и непостигаема с ума молитва, или преминаваща зад пределите на съзнанието (така е при свети Исаак Сирий).

14. Най-лесното средство за достигане до непрекъснатост в молитвата е придобиването на навик в Иисусовата молитва и вкореняването ѝ в себе си. Много опитни в духовния живот, вразумени от Бога мъже са открили това просто и същевременно вседействено средство за укрепване на духа във всички възможни занимания, а така също и в целия духовен подвижнически живот, и са ни оставили в наставленията си подробни правила за нея.

Трудейки се и подвизавайки се, търсим очистване на сърцето и възстановяване на духа. Пътищата към това са два: деятелен, тоест извършване на подвизите, които бяха посочени по-горе, и съзерцателен - насочване на ума към Бога. Там душата се очиства и приема Бога; тук съзерцаваният Бог изгаря всяка нечистота и

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

идва да се всели в очистената душа. Свързвай се с Господ само с Иисусовата молитва, Григорий Синаит казва: "Придобиваме Бога или чрез деяние и труд, или чрез изкусно призоваване на Иисусовото име", и после добавя, че първият път е по-дълъг от втория; вторият е по-кратък и по-действен. В резултат на това някои дават първо място сред подвизите на Иисусовата молитва. Тя просвещава, укрепва, съживява, побеждава всички видими и невидими врагове и издига към Бога. Толкова е всемогъща и вседействена! Името на Господ Иисус е съкровище от блага, сили и живот в духа.

Оттук от само себе си следва, че на всеки покаял се или започнал да търси Господа може и трябва още в началото да се преподаде пълно наставление за упражняването на Иисусовата молитва, а заедно с нея да бъде въвеждан и във всички други, защото по този път ще може най-бързо да укрепне, най-бързо да прогледне духовно и да влезе до вътрешния свят. Не знаейки това, някои, или повечето, се спират на телесните и душевните занимания и пилеят почти напразно труда и времето си.

Това занимание е наречено "изкуство". И е много просто. Стоейки със съзнание и внимание в сърцето, произнасяй непрестанно: *Господи Иисусе Христе, Сине Божий, помилуй ме*, без никакъв образ и лик, с вярата, че Господ те вижда и те слуша внимателно.

За да придобиеш навик в това, трябва да си определиш известно време сутрин или вечер - четвърт час, половин час или повече, кой колкото може, - за да се молиш с тази молитва. Това да става след утринната или вечерната молитва, прав или седнал. С това ще бъде положено началото на придобиването на навик.

После през деня, каквото и да вършиш, ежеминутно се стреми да се молиш с нея.

Навикът ще се затвърждава и тя ще почне да се извършва сякаш сама, при всяко дело и занимание на човека. Колкото по-решително се заема човек с нея, толкова по-бързо успява.

Непременно трябва да държиш вниманието в сърцето и по време на молитва да ограничаваш леко дишането, като проява на напрежението, с което се извършва тя.

Но най-важното условие е вярата, че Бог е близо и ни чува. Казвай молитвата на ухото на Бога.

Този навик довежда в духа топлина, а по-нататък - просветление, после и грабване. Но всичко това се постига понякога с години.

Отначало тази молитва дълго време е само деятелна, както и всяко деяние, после преминава в умна и накрая се внедрява в сърцето.

Срещат се отклонения от правилния път на тази молитва. Затова трябва да се научиш на нея от човек, който я познава. Заблудите произтичат най-вече от това, кой къде стои с вниманието - в главата или в гърдите.

Който е в сърцето, е в безопасност. В още по-голяма безопасност е този, който всеки час с болка пада коленопреклонно пред Бога със съкрушение, с молитва за избавяне от прелест.

Светите отци са изложили подробно учението за това занимание. Затова заловилият се за този подвиг трябва да ги прочете, а всичко друго да изостави. Най-добрите наставления са: при Исихий в предисловията на стареца Василий, в живота на Паисий; при Григорий Синаит, Филотей Синайски, Теолипт, Симеон Нови Богослов, Нил Сорски, иеромонах Доротея (руски).

Който придобие навик в това, преминавайки и всичко горепосочено, той е деятел на християнския живот. Ще съзрява бързо в самоочистването и в християнското съвършенство и ще постигне желания мир в Богообщението.

Това са упражненията за силите на душата, приспособени и за движенията на духа. Тук виждаме как всяко от тях е приспособено към живота на духа или към духовните чувства. Но те водят и до укрепване на началните условия на пребиваването вътре в себе си, а именно: умствените упражнения спомагат за събиране на вниманието, упражненията на волята - за бодрост, а упражненията на сърцето - за трезвение.

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

А молитвването или молитвата покрива всички ~~човека и доброто~~ всички; даже по отношение на извършването си тя не е нищо друго, освен вътрешна дейност от рода на изяснената по-горе.

Всички тези упражнения са предназначени за обучение на силите на душата в съответствие с духа на новия живот. Това е все едно одухотворяване на душата или извисяване на душата в духа и смесване с него. При падението те са съединени с противоположното. При обръщането духът е възстановен; но душата е останала с корава шия на непокорност и нежелание за духа и духовното. Тези упражнения, проникнати от духовни стихии, я сродяват и смесват с духа. Оттук се вижда колко много те са необходими и колко лошо правят онези, които се лишават от тях. Те сами стават причина за това, че трудът им остава без плод - потят се, но не виждат плод, след това бързо изстиват и - край на всичко.

Но тук трябва да се помни, че целият им плод е от духа на ревност по Бога и търсене. Чрез тези упражнения той провежда възстановителната сила на благодатта и спуска в душата съживяване. Без него всички тези занимания са празни, студени, безжизнени, сухи. Когато липсва вътрешен дух, четенето, поклоните, службите и всичко друго са малоплодни. Тези упражнения могат да научат на тщеславие и фарисейство и да се поддържат само от тях. Затова, щом този, който няма дух, срещне трудности, прекратява заниманията. А и сами по себе си те са уморителни. А духът предава на душата сила, поради което тя не може да се насити на тези упражнения и би желала винаги да се занимава само с тях.

Така че е крайно необходимо заедно с упражненията винаги да имаш предвид това, та да гори духът на живота, със смирено и болезнено коленичено пред Бога, нашия Спасител; а това се храни и пази най-добре с молитва и молитвени упражнения. Трябва да внимаваш и да се пазиш да не се спираш само на тях, защото те са хранителни и за душата. Поради това е възможно, ако се занимаваш с тях, да останеш душевен, в ущърб на духа. Това може да се случи най-вече с четенето и изобщо, с познаването и усвояването на истината.

2. Държане на тялото в съответствие с духа на новия живот

Отличителната черта тук е ограничаването на плътта. Да ограничиш плътта означава изобщо да не ѝ угаждаш в похотта или да не вършиш нищо с удоволствие. Да не приемаш нито храна, нито напитки, нито сън, нито движение, нито гледане, нито слушане, нито впечатления от другите сетива така, сякаш това е благо, а да ги приемаш някак мимоходом, като нещо странично, без да им обръщаш внимание и преди, и след това, и дори нещо повече - с известно лишение, не според мярката на желанието на плътта, а според мярката на разума и на доброто намерение. Дай на тялото потребното с малък недостиг и като го оставиш, целият се обърни към душата. Светите отци наричат това **бягане от покоя на плътта** - най-опасния и противен на Бога недъг. **Божият Дух не може да пребивава в този, който жали плътта.** И случайното, откъслечно, породено от невнимание и леност угаждане на плътта охлажда. А какво да кажем за онези, при които плътското удоволствие е станало закон? За духа упокояването на плътта е същото, каквото е водата за огъня. Плътта е седалище на всички страсти, както учи свети Иоан Касиан и както всеки може да провери чрез опита, затова и ограничаването ѝ е пресушаване на страстите. Който угажда на плътта дори само в нещо малко, той не може да бъде вътре в себе си; той е в това, с което се угажда на плътта, затова не е събран и, следователно, е хладен. Душата, долепила се до плътското, се смесва с него; поради това тегне, влече я към земята, неспособна е свободно да гледа с ума си духовното. Обратно, колко чисто е зрението на ограничилият плътта, колко лесно го тегли навътре, колко безприятни са при него страстите, и изобщо - колко осезаемо се съживява духовният живот в него! Колкото *външният човек и да тлее*, толкова *вътрешният от ден на ден се подновява* (срв.: 2 Кор. 4:16). **Плътта, ако крепне, крепне за сметка на духа; и духът, ако съзрява, то е не по друг начин, а за сметка на упокояването на плътта.** У нито един светия не виждаме снизходителен към себе си живот - всички са живели сурово, в ограничение, отпадналост, изсушаване, изнуряване на плътта. Освен това свети Исаак Сирий счита ограничаването на плътта за условие за спасение. Желаетият плътта стои на хлъзгав, лъжовен, мнителен път.

Трябва да ограничиш плътта във всичките ѝ части, членове и функции, за да представиш всички нейни членове като инструменти на правдата.

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

Едни от членовете на телесния ни живот са **обектите** и **добродетелите** на душевни, по-скоро инструменти на душевната дейност, а други са чисто биологични, инструменти на биологичното развитие, хранене и растеж. Първите имат по-голяма свобода, по-малко са обвързани; вторите са по-обвързани, по-плътски, по груби.

Към първите се отнасят: сетивата, езикът, движението; към вторите - храненето, сънят, половата функция и кожната сетивност - усетът за топлина, мекота и други.

Оттук произтичат следните правила за ограничаване на плътта:

1. Владей сетивата, особено - зрението и слуха, вържи способността за движение, дръж езика. Който не обуздава тези трите, неговото вътрешно се разграбва, отпуска се и е в плен, него даже го няма вътре; защото това са проходи на душата отвътре навън или прозорци, охлаждащи вътрешната топлина.

2. Проявявай властта си над тях с принудителното им привличане към благопотребни предмети. По-рано те са се стремели неудържимо нататък, където са могли да се подхранват себичността и твоята най-главна страст. Сега трябва да ги насочваш към това, което съзижда духа.

3. Измери потребната, за плътта - проста, здрава храна, претегли я с мярка и тегло, определи я по качество и час и бъди спокоен за това. Прави същото и със съня. Умъртви половата функция с изсушаване на плътта. Дръж се отвън с плътта сурово - дръж я на студено, обличай я с груби дрехи и така нататък, така че да няма нежност.

4. След като установиш всичко, бори се с плътта, докато се усмири, и като свикне с това скромно и сурово състояние, стане безгласна робиня. Смирението на плътта се дава накрая. Него трябва да имаш предвид и да се стремиш към него като към награда за трудовете. Чрез телесните подвизи се изработват телесни добродетели: уединение, мълчание, пост, бдение, труд, търпение в лишенията, чистота, девственост.

5. Трябва да помниш, че тази съдружница ни досажда до гроба. Казват: "Не вярвай на плътта - тя лукавства". И само щом, с надежда за нейното смирение, се отпуснеш, тя веднага ще те сграбчи и ще те надвие. Борбата с нея е до гроб, но все пак в началото е най-трудна, а после става все по-лека и по-лека, докато накрая остане само внимание към реда, с леки усещания на поривите на плътта.

6. За по-траен успех при телесните подвизи е необходимо да спазваш закона за постепенността. Ето един общ съвет: в началото дръж плътта в закона за въздържанието във всички части, като насочиш цялото внимание към вътрешния труд. Когато страстите започнат да стихват и в сърцето се зачене топлина, тогава, според степента на повишаване на вътрешната температура, потребностите на тялото сами ще отслабнат и някак естествено ще започнат големи телесни подвизи.

7. Най-главните телесни подвизи, ограничаващи плътта, са : **пост, бдение, труд, чистота**. Чистотата - този подвиг е най-действен, най-необходим и най-потребен от всички. Затова **девството е най-прекият път към християнско съвършенство**. Без него е невъзможно човек да придобие нито такава сила, нито такива дарове. Само трябва да помниш, че освен телесна, има и душевна чистота, която може и да липсва в съхранилия телесната си чистота до гроба. Тя е по-значима от телесната. Затова и християните, водещи съпружески живот, могат до известна степен да се доближат до девствениците чрез душевната чистота. Благодатта помага на отдалия се на Бога труженик. Затова и виждаме християни, живеещи в съпружество, които притежават съвършенства на духа.

3. Порядък на външния живот според духа на новия живот

Всичко, което се отнася към порядъка на външния живот според духа на новия живот, може да бъде наречено отдалечаване от света или изгонване на светския дух от целия ход на външния ни живот. " *Аз ви избрах, тоест иззех, от света*" - рекъл Господ на апостолите. Същото прави Той чрез Божествената благодат и с

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

всеки вярващ - иззема духа му от света. А ~~и~~ ~~всичко~~ ~~добро~~ ~~не~~ се състои в отвърщане на съзнанието от суетния свят и разтварянето пред него на друг свят - духовния. Но това, което в началото се е извършило в духа невидимо, след това, в живота, трябва да бъде изпълнявано на дело, за да стане постоянно правило. Търсещият Господа трябва да се отдалечи от света.

Под свят се разбира всичко страстно, суетно, греховно, което е влязло в личния, семейния и обществения живот и е станало там обичай и правило. Затова да се отдалечиш от света означава не да избягаш от семейството или от обществото, а да изоставиш нравите, обичаите, правилата, привичките, изискванията, които са напълно противоположни на Христовия дух, приет и зреещ в нас. Общественият живот и семейството са благословени от Бога; затова не бива да се отказваме от тях или да ги презираме, както и всичко, принадлежащо към тяхното благоустрояване. Но трябва да презреш и да отхвърлиш всичко похотливо и страстно, което допълнително е привнесено към тях като някой тумор, който им вреди и ги изопачава. Да избягаш от света означава да се установиш в истинска семейственост и общественост; а всичко друго трябва да правим така, сякаш не е наше, сякаш не ни засяга. *Които се ползват от тоя свят - като да се не ползват* (1 Кор. 7:31).

От само себе си е очевидно защо трябва да направиш това. Суетното, пропитото от страсти, неминуемо предава в душата ни същото, подбужда или присажда страст. Както ходещият около сажди се изцапва или докосващият се до огън се опарва, така участващият в светското се просмуква със страстни, Богопротивни неща. Затова, щом попадне в света, покаяният се отново пада, а невинният се развращава. Това е почти неизбежно. Умът веднага се помрачава, ражда се забравата, отпуснатост, плен и разграбване, а след това и нараняване на сърцето, след него страст и дело - и човек е паднал. Свидетели на това са всички развратни истории; а свидетели на това, колко неизбежно и необходимо е човек да остави света, са всички обърнали се, които бягат от тези обичаи като от огън.

А какво именно да оставиш и как - на това ще те научи повече опитът, отколкото нашето съчинение.

Законът е следният: трябва да оставиш всичко, което е опасно за новия живот, което разпалва страст, донася суета и угася духа; а колко голямо разнообразие има във всичко това!... Нека мярка за това да бъде собственото сърце на всекиго, който искрено търси спасение без лукавство, не само за показ. Понастоящем трябва да се отмени и измени всичко - театрите, баловете, танците, музиката, пеенето, ездата, разходките, познанствата, шегите, остроумията, смеховете, празното прекарване на времето и дори времето за ставане от сън, за сън, за хранене и така нататък. В други времена и на други места може да има и други неща. Но мярката винаги е една: остави всичко, което е вредно и опасно за живота, което угася духа. А какво е то конкретно? При някого това може да бъде нещо много дребно, може да бъде дори разходка на определено място с определено лице... *Всичко ми е позволено, ала не всичко е полезно* (1 Кор. 6:12).

Оттук следва, че да оставиш света не е нищо друго, освен да почистиш целия си външен живот, да отстраниш от него всичко страстно, да го смениш с чисто, непречещо на духовния живот и помагащо му - в семейния, личния, обществения живот; да установиш като цяло начина на външното си поведение въкъщи и навън, с другите хора и на местоработата; в съответствие с изискването на духа на новия живот да определиш всичко с правила, да установиш ред въкъщи по всички въпроси, ред на местоработата, ред на познанствата и общуването - с кого, кога и как.

Как да направиш това? - Кой както може, само го направи, със съвет и разсъждение, под ръководството на духовен отец, или на такъв човек, на когото имаш доверие. Някои правят това изведнъж и като че ли добре, а други го правят постепенно. Трябва само още от първия момент да намразиш със сърцето си всичко светско и греховно и да бъдеш чужд за него, да не го искаш и да не изпитваш наслада от него. *Не обичайте света, нито което е в света* (1 Иоан. 2:15). След това вътрешно напускане на света видимото напускане може да последва и изведнъж, и постепенно. Човек, който е слаб в духа, не ще понесе продължителен процес на напускане, не ще устои, ще се отпусне и ще падне. Такива са най-вече обладаните от плътски страсти, които получават сила на втора природа. Затова за такива хора е неизбежно да скъсат изведнъж с всичко, да се отдалечат от мястото, където са се валяли в греха. Човек със силен дух на ревност ще понесе и постепенно напускане на света; но все пак и за единия, и за другия, от първия момент на обръщането е абсолютно необходимо прекратяване на всякакви връзки с греховния свят и с всичко светско, докато се

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

установят формите на новия живот. Това ще ~~бъде~~ бъде ~~се~~ се ~~в~~ в ~~добрата~~ добрата ~~направиш~~ направиш преграда, за да заслониш пресадено дърво от вятъра, който, макар и слаб, може да го повали, поради все още слабото му вкореняване.

Мисълта, че уж е възможно да живееш по християнски и да се придържаш към света и светскостта, е празна, измамна мисъл. Който живее според нея, няма да се научи на нищо повече от фарисейство и самомнителен живот, тоест да бъде християнин само в мнението си, а на дело - не. В началото той ще разрушава с едната ръка това, което е построил с другата, тоест това, което е събрано при отдалечаването от света, пак ще бъде разпиляно при първото влизане в него; а оттук до мнението е една крачка. Изгубеното от сърцето може все още да остава в паметта и въображението. Като си припомня и представя как е било по-рано, човек може да си мисли, че то наистина съществува, а междувременно то се е изпарило и е останала само следа от него в паметта. И ще си мисли, че има това, което всъщност няма. Присъдата му е следната: *ще му се отнеме това, щомисли, че има* (Мат.25:29). А от самомнението до фарисейството е една крачка. А закаленото фарисейство е ужасно състояние.

Страшно е все пак; какво ще бъде, като напуснеш света? Страшно е, но само отвън, а отвътре напускането на света е влизане в рая. Отвън - веднага лишения, скърби, загуби. И какво? Укрепи се с търпение. Кое е по-ценно - светът или душата, времето или вечността? Дай малкото и вземи неизмеримото във всички измерения. Случва се и така - само в началото има силен натиск от света, после натискът постепенно стихва и напусналият света бива оставен на мира, тъй като в света рядко ценят някого - поговорят, поговорят и го забравят. С напускащите света става същото, което става с починалите. Затова може и да не се страхуваш толкова много от неприязънта на света, породена от неговата суетност и гордост и от това, че той обича наличното и забравя другото. Той е зрелище; зает е само с тези и помни само тези, които са в него, а другите не го интересуват.

По този начин ту със занимания, насочени към изграждане на силите на душата, ту с ограничаване на плътта във всичките ѝ части, особено на тези, които са най-близки органи на душата, ту с почистване на външния ред търсещият човек ще обезопаси вътрешното си с хубава и духовна здравина. След като укрепне вътрешно от първите духовни и душевни занимания в уединение, при ограничаване на плътта, той излиза по семейни, обществени или общежителни дела, по чисти и спасителни дела, в съответствие с Божията воля, и от всичко това се съзижда в духа или поне не се разпилява.

Само едно нещо може все още да го разсейва - това е непрестанното виждане и слушане на неща - ту светски, ту обикновени, които само поради това, че въздействат на душата, я отвличат чрез вниманието към себе си навън и я разграбват. Ако запушим и тези пролуки, мирът вътре в теб би бил ненарушим. Очевидно най-надеждното и най-сигурното средство за това е заграждането на сетивата; но това не за всеки е възможно и нужно. Затова светите отци са изобретили спасително средство, при което човек е подложен на впечатления от външни неща, но не разсейва, а съзижда духа. То се състои в това - да дадеш духовно значение на всяко нещо, на всичко виждано и чувано, и до такава степен да укрепнеш в мисленето за това духовно значение, че щом погледнеш към нещо, не то, а неговото символично значение да докосва съзнанието ти. Който направи това за всичко срещано, той постоянно ще ходи сякаш в училище... И светлината и тъмнината, и човекът и звярът, и камъкът и растението, и къщата и полето, и всичко - всичко, до най-малкото ще му бъде като урок; трябва само да си го изтълкува и да укрепне в това. И колко е спасително това!... "Защо плачеш?" - попитали ученици стареца си, който видял една красива, издокарана жена. - "Плача - отговорил той - за гибелта на разумната Божия твар и за това, че нямам такова усърдие за спасението на душата си, каквото има тя за гибелта на тялото си"... Друг, като чул плач на жена над гроб, казал: "Така трябва да плаче християнинът за греховете си".

4. Благодатни средства за възпитание и укрепване на духовния живот

Това са подвизите, чрез които душата, тялото и външното ни поведение се формират в съответствие с духа на новия живот, след като духът при обръщането бива съживен от Божията благодат и достига до решимост и обет и запечатването им със светите тайнства. Но както в началото обръщането към Бога е

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

ненадеждно, ако човек не го запечата с ~~благодатта~~ ~~чредобитие~~ ~~тосствата~~, така и през цялото следващо време ревността е слаба, усърдието - безсилно, волята - слаба, животът - едва мъждука, ако човек не се обновява чрез божествените тайнства изповед и свето причастие. Християнският живот, засвидетелстван от усърдието, е благодатен живот; следователно най-мощното средство за неговото пазене, хранене и разгаряне трябва да бъде привличането и приемането на Божествена благодат. Съществуват специални стихии, хранещи биологичния ни живот; съществуват и стихии, хранещи духовния живот. Това са тайнствата.

Специално за подхранването и издигането на духовния ни живот Господ ни е дал тайнството на Тялото и Кръвта. *Аз съм хлябът на живота* - е казал Господ - *плътта Ми е наистина храна, и кръвта Ми е наистина питие!* (Иоан. 6:35, 55). Затова, *който яде тоя хляб, ще живее вовеки* (Иоан. 6:58). Духовният живот е следствие от общуването с Господ; извън Него и без Него у нас няма истински живот. Но Той казва: *Който яде Моята плът и пие Моята кръв, пребъдва в Мене, и Аз в него... Аз живея чрез Отца, тъй и който Мене яде, ще живее чрез Мене* (Иоан. 6:56, 57), тоест общуването с Господ се осъществява чрез причастяване с тялото и кръвта. Истинският духовен живот е силен, изпълнен с много дела и многоплоден. Но *без Мене не можете да вършите нищо. Който пребъдва в Мен, той дава много плод. Който яде моята плът, пребъдва в Мене.* От всичко това следва, че *ако не ядете плътта на Сина Човечески и не пиете кръвта Му, не ще имате в себе си живот... Който яде тоя хляб, ще живее вовеки.* (Иоан. 15:5; 6:56,53,58).

Това е благодатният извор на съхранение и укрепване на духовния ни живот. Затова от самото начало на християнството истинските ревнители на благочестието са поставяли като най-голямо благо честото причастяване. При апостолите то е навсякъде - християните постоянно пребивават в молитви и преломяване на хляба, тоест причастяват се. В посланието си до Кесарий Василий Велики казва, че е спасително всеки ден да се причастяваме с тялото и кръвта, а за своя живот пише: "Ние се причастяваме четири пъти седмично". Общото мнение на всички светии е, че без причастяване няма спасение и без чисто причастяване няма преуспяване в живота.

Но Господ, Който е извор на живот, съживяващ причастяващите се с Него, е същевременно и изгарящ огън. Достоино причастяващият се вкухва живот, а недостойно причастяващият се вкухва смърт. Макар тази смърт да не последва видимо, тя винаги се извършва невидимо в духа и сърцето на човека. Недостойно причастяващият се си тръгва като главня от огън или като желязна сгурия. В тялото или се поставя семето на смъртта или тя идва тук, на място, както станало в коринтската църква, според бележката на апостола. Затова, когато се причастяваш, трябва да пристъпиш към това със страх и трепет и след достатъчна подготовка.

Тази подготовка се състои в очистване на съвестта от мъртви дела. *Нека човек да изпитва себе си* - учи апостолът - *и тогава да яде от хляба и да пие от чашата* (1 Кор. 11:28). Изповедта, съчетана с намразване на греха и с обет човек по всякакъв начин да се отдалечава от него, прави духа на човека съд, способен да побере невместимия Бог, по Неговата благодат. Решителността и обетът са мястото, където Господ общува с нас при причастяването, тъй като само то е чисто, а всичко останало в нас е нечисто. Затова никой не идва достойно, а само с Господ, по благодатта, причастяващите се биват считани за достойни, заради изповедта със съкрушение и обет.

Всичко би могло да се ограничи и с това: изповядай се достойно - и ще бъдеш достоен причастник. Но изповедта и сама е тайнство, изискващо достойна подготовка, и освен това изисква за съвършенството си особени действия, чувства и разположения, които не могат да бъдат извършени и проявени изведнъж, а изискват време и специално занимаване с тях. Затова тайнството изповед винаги е било извършвано по специален чин, с предварителни дела и упражнения, подготвящи за него, които спомагат за по-добро опознаване на греховете, за събуждане и проявяване на съкрушение заради тях, и за ограждане с крепостта на обета. Всички те заедно представляват **говеенето**.

Оттук следва, че за издигане и укрепване на благодатния живот чрез тайнствата е нужно да се извърши говеене с всички негови изисквания, да се изповядаш и като се подготвиш по този начин, да се причастиш достойно със светите тайни. Необходимо е да организираш говеене, или по-добре да кажем, да приемеш говеенето, защото то вече е установено от светата Църква. Четирите поста са установени точно с тази цел - през тях ревнуващите за благочестие да говеят, да се изповядат и да се причастят. Затова търсешият

2. Упражнения, спомагащи за укрепване на душевните и телесните сили на

съвършенство трябва да си постави за правицата подебрети пъти годишно, през всички големи пости. Така е и написано в "Православное Исповедание". Това не ограничава усърдието на човек да говее и по-често и дори непрестанно; също както и не се стоварва като иго върху неможещите поради обстоятелствата си да изпълнят това. Само спазвай следното: направи всичко, което зависи от теб, за да поговееш четири пъти годишно. За миряните четири пъти е скромна, средна и както е изпитано, доста спасителна мяра. Постъпващият така не изпква сред другите, затова и няма да се гордее като превъзхождащ ги. Може през Великия и Рождественския пост да говееш по два пъти - в началото и в края. Така и ще се оформят всичките шест говеения.

Трябва да различаваш говеенето от постенето или от достойното, в съответствие с устава на Църквата, прекарване на постите. То е част от поста, но се различава от него по по-голямата строгост относно храната и съня и по това, че винаги се съчетава с други благочестиви занимания, като например: прекратяване на житейските грижи и дела, доколкото е възможно, четене, който може, на свети книги, ходене на църква без пропускане на полагащите се служби и така нататък. Това време се посвещава, общо взето, изключително на благочестиви занимания, които са насочени все към това - човек да принесе покаяние и изповед и след това да се причасти.

По този начин е очевидно, че в целия си състав говеенето е пречистване на живота, възстановяване на неговия порядък, пречистване на целите, възстановяване на общуването с Господа, обновяване на духа и на цялото ни същество. Това е все едно изпиране на замърсена кърпа или изкърпане в баня след пътуване. Християнинът е на път и дори при най-голямо внимание не ще се опази от прах - от страстни помисли и от петна на грехопадения. Колкото и малка да е нечистотата, тя е същото, каквото е прашичка в окото или пясъчинка в часовника - окото не вижда, часовникът не върви. Затова е неизбежно от време на време да се очистиваме. Затова, колко мъдро е уредено при нас в Църквата и колко спасително е да се покоряваме със смирение на това установление!

Това е значението на говеенето! То е средство за подхранване, разпалване и опазване в нас на живота; но то е най-вече старателен преглед на живота, на паденията, на техните причини, и установяване на средства за тяхното избягване. Когато греховете са разпознати, изхвърлени са от сърцето със съкрушение и неприязън, измити са чрез изповед с обет, тогава съдът е готов. При причастяването Господ идва и общува с достойния дух, който трябва да чувства: *Защото не съм вече сам, но с Тебе*¹.

¹Молитви преди свето Причастие. Молитва 6 (от св. Симеон Нови Богослов.

Приближаване към непрекъснатото говеене

Говеенето е еднократно, но трябва да издигнеш говейния дух до непрекъснато действащ. А за тази цел е необходимо да използваш специални упражнения, спомагащи за вкореняването му.

Тъй като в говеенето се съдържат три освещаващи дела - пост, изповед и причастие - то трябва да издигаме и трите до възможната непрекъснатост или до възможно най-голямата честота. За целта трябва:

а) Относно говеенето

1. Да спазваш всички големи пости или да прекарваш времето на постите в постене, тоест в повече от въздържание, така че самата плът да чувства лишение, недостиг, страдание. Определен брой дни от поста се посвещават на говеене. Тогава ежедневните занимания се изоставят и всичко се насочва изключително към очистване на съвестта. А при постенето ежедневните занимания вървят в обичайния ред, постът се намалява и другите занимания се определят от възможностите. Само изнуряването на плътта с прекратяване на всички утехи, както подобава по време на скръб, и олекотява духа, и привлича Божията милост. Какво мощно средство за одухотворяване е това!

2. Спазване на поста в сряда и петък. Това от време на време силно напомня на човека, че той не е на свобода, а е в робство, под бреме, укротява изливането на чувствеността, отрезвява и дава бодрост. Това е сякаш прекъсвано за кратко обуздаване на буен кон с юзда и ремъци.

3. И освен това, доброволно назначаване на пост и в други дни, особено в понеделник, както това е станало обичай. Някои се въздържат от определен вид храна и постоянно се хранят с постна, други - през ден, и така нататък. Има различни видове пост и всички са полезни и се препоръчват според мярата на силите и усърдието.

б) Относно изповедта

1. Трябва да бързаш да очистиш с покаяние всеки грях, тежач на съвестта, без да чакаш определеното за говеене време. Добре е да не го държиш и един ден в душата, а още по-добре е да не го държиш там и един час, защото грехът прогонва благодатта, лишавя от дръзновение и молитва, закоравява и охлажда толкова повече, колкото по-дълго време е държан. А изхвърлен чрез покаяние оставя умиляваща роса от сълзи.

2. Всеки ден, преди да легнеш да спиш, извършвай частна изповед пред Господа, в която с чувство на покаяние разкривай пред Бога всичко греховно в помислите, пожеланията, чувствата и страстните движения, а също и всичко нечисто в правилните дела, като нещо, което макар и да го вършиш някак против волята си, все пак съществува в теб и те прави нечист и негоден пред Бога и пред собственото ти чувство за чистота и съвършенство. Като лягаш да спиш, отивай сякаш на онзи свят; изповедта подготвя за това. По време на сън придобитото през деня се превръща в наша природа - трябва да го почистим и със съкрушение да отхвърлим непотребното; след това всичко става чисто.

3. Ежеминутно прави изповед, тоест веднага след осъзнаването изповядвай със съкрушение на духа пред всевиждащия Бог всяко порочно и нечисто пожелание, чувство и движение и проси прошка за тях и сила да ги избягваш занапред; а също така - и да се очистиш в този момент от сквернотата. Това занимание е доста спасително. То е все едно да си разтъркаш очите, когато вървиш срещу прах; изисква строго внимание към сърцето. А събраният вече винаги е усърден и ревностен. Обратно, тези, които оставят помислите и пожеланията неизхвърлени чрез съкрушение и покаяние, оставят рана в сърцето. А колко незабелязани рани има, колко нападения! Не е чудно след това, че настъпват охлаждане и падение. Помисъл след помисъл

раждат пожелание, пожелание след пожелание - съгласие, а след това - вече и вътрешно прелюбодеяние и падение. А непрестанно каещият се постоянно се очиства и си разчиства пътя.

4. Откривай помислите си, тоест всяко свое недоумение, смущение или ново разбиране пред друг съмишленик или пред духовния си отец с цел той да реши и да определи достойнството и да каже преценката си за това. Така се избягват застоите и отклоненията, придобива се навик за съветване и следователно се пести времето, пропилявано понякога за празно мечтаене. А главното е непрестанната безопасност, непоколебимата твърдост на убеждението, във връзка с която се намират и твърдостта на волята и здравината на действието.

Чрез всички тези действия изповедта действително става непрекъсната. Духът бива държан в съкрушение, в умиление, самоунижение, молитвено коленопреклонение - следователно живее. Между всички занимания това е най-пригодното за запазване на духа на ревността, жара на усърдието, така че при някои цялата дейност се е ограничавала, както за себе си, така и за другите, само със следното: "Постоянно се кай и плачи за греховете".

в) Относно причастието

1. Присъствай колкото е възможно по-често на литургия и по време на извършването ѝ стой в крепка и светла вяра в извършваната тогава Божия жертва. Тайнството на Тялото и Кръвта е Божествена храна за християните и е жертва. Не всички и не винаги се причастват по време на литургия, но жертвата се принася от всички и за всички. Затова и всички трябва да участват в нея. А участват с вяра, болезнено съкрушение за греховете, самоунижение и преклонение пред Господа, заколващ се като агне за живота на света. Дори само живото съзерцание на това тайнство силно съживява и пробужда духа. А вярата и съкрушението винаги донасят очистване на греховете, а нерядко и съкровено докосване на Господа до сърцето на християнина, доставящо му наслада и съживяващо го, като че ли е причастване в духа.

Подобно докосване е по-сладко от вощен мед и по-укрепяващо от всички укрепващи духовни средства. Но трябва да помним, че то е изцяло Божи дар. Кога, на кого и как ще го дари - това зависи от Самия Господ. Християнинът трябва да го приема с благоговение и радост и да тържествува, ако му бъде дадено; но не да се мъчи насила да го получи, не да изобретява способи за това, и даже по-добре да не се доверява на чувството си, дали има такова докосване и дали това, което чувства, е точно такова докосване. Това е с цел избягване на горделивостта и предотвратяване на прелест.

2. Ако не можеш да бъдеш в храма, не пропускай часа на свещената и Божествената жертва без въздишка и обръщане към Бога; ако може, застани на молитва и направи няколко поклона. Нещо страшно в природата - например гръмотевица, земетресение, буря - кара цялото творение да се разтрепери. В момента на Божествената жертва в храма се извършва най-страшното, най-великото дело на земята и на небето; но се извършва невидимо, духовно, пред лицето на безпределния Триединен Бог, на светите ангели, на целия сонм на небесната църква, пред окото на вярата на всички подвижаващи се и живеещи на земята - невидимо, но при все това, не по-малко реално. Тъкмо затова вярващият не бива да пропуска тези минути без внимание. А когато те се помнят, то от самото помнене духът пламва и се издига към Бога, с което и се привлича благодатта.

Ето как дейностите на говеенето могат да се доближат до непрекъснатост, та заедно с вътрешния труд да държат пламъка на ревността и търсеция дух в постоянно напрежение и сила, а с негова помощ да превърнат всички душевно-телесни подвизи в спасителни средства за отглеждане и укрепване на вътрешния ни човек.

Това е общият ред на ръководните правила. Основан върху същността на живота, той е абсолютно необходим за всеки, който търси Господа. Но тук са посочени само принципите, духът и силата на правилата например по отношение на тялото - неугаждане на плътта, във всички функции на тялото; или по отношение на външния бит - отдалечаване от всичко, което е пропито от духа на страстите, обвързване на душата във всичките ѝ сили и постъпване под влиянието на благодатните средства. Това са съществените точки на

подвижническата дейност. А що се отнася до прилагането на тези принципи, поради различното състояние на хората, то трябва да бъде разнообразно и в този случай не може да се постанови едно и също правило за различни случаи. Например за излекуване на ума трябва да запечаташ в него Божествените истини, според разбирането на светата Църква. Това може да бъде направено чрез четене, слушане и събеседване и заимстване от Божието слово, от светоотеческото учение, от житията на светиите и от проповеди. Духовният отец вече трябва да прецени, за кого какъв начин е подходящ и как може да го осъществи. Нека всеки да направи това кой както може. Затова единичното само по себе си подвижничество се проявява външно в безкрайно разнообразни форми. Трябва само да имаме предвид, че духовен отец, който с различни снизхождения и индулгенции угася духа на ревността или успокоява и приспива охладнелите, е погубител на душата и убиец, защото пътят е един - тесен и прискърбен.

Това се постига най-пълно и успешно в монашеството. Монашеството е начин на живот, осъществяващ в най-добър, най-чист и най-съвършен вид изискванията на подвижничеството, а именно - според изискванията на духа. Той е труден и покаен; винаги се състои от ръководещи и ръководени; действително е отдалечен от светското, действително е ограничен по отношение на потребностите на тялото; дава най-голям простор за прилагане на упражнения, четения, богослужение, молитва, послушание; добре е пригоден за дейно изкореняване на страстите и в общия ред - чрез нестяжание, строгост, лишаване от (телесен) покой, пренебрегване на себе си, и отделно - под ръководител. Затова у внимателния монах скоро съзрява вътрешно влечение към Бога, поради решителната саможертва и отричане от всичко заради възможността да пребивава повече в себе си и заради обилното хранене с духа на молитвата. Затова внимателният скоро се издига до безмълвие, уединение на ума и се оттегля на покой в пустинята или в доброволен затвор.

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

Пребиваването в посочения порядък е силно и мощно средство за унищожаване на страстността, за нашето очистиране и поправяне. Пребивавайки в него със съзнанието и свободата си, човек, оставяйки сякаш настрана страстността, я погубва, като не ѝ дава храна или я покрива като с товар с посочените правила по цялото протекание на своите сили и на своята дейност. Заглушаваните по този начин страсти гаснат като свещ под похлупак. Но няма никаква възможност да се ограничим само с тази положителна дейност. Установяват се правила като лекарства за развалените и пропитите със страстност сили. Със същата сила, която лежи в *злото*, трябва сега да действаш в *доброто*. Затова е невъзможно да не се срещнеш със злото още в началото - при зараждането на дейността, при първото движение на силите. Щом като е невъзможно доброто и злото да съществуват заедно, и от нас се иска чисто добро, без никакъв примес на зло, то във всяко дело трябва да прогоним злото, за да започнем и да свършим с чисто добро. По този начин, в постоянна връзка с прякото положително занимание на силите, винаги се намира непряко, насочено към прогонване на злото и на страстността, надигаща се в тях, или другояче казано, *борба със страстите и похотите*. Самото установяване на себе си в посочените подвизи и приучаването към тях се постига чрез борба и бран, чрез победа над изкушенията и съблазните. Кой е станал постник без борба със стомаха или истински по детски вярващ без надвиване на самотнението и изключителното доверие в собственото разбиране и преценка? И това не е само в нещо отделно, а по цялото протекание на положителната дейност, като започнем от най-вътрешното начало и стигнем до последния ѝ край в отдалечаването от света. Навсякъде - борба, така че посоченият порядък, бидейки възстановител на силите и естеството, е същевременно и арена на непрекъснатата духовна бран. Победи неестественото в силата, тогава тя ще влезе в естественото; отрежи, отсеци злото - и ще видиш добро. Подвижничеството е непрестанно побеждаване.

Първата победа над себе си е в пречупването на волята и в предаването на себе си на Бога, с неприязнено отхвърляне на всичко греховно. Тя е възможността, основата и условието за всички вътрешни победи. Тук се зараждат омраза към страстността, ненавист и неприязън, която е войнствена духовна сила и сама заменя цяла армия. Където тя липсва, там няма бран, победата вече е в ръцете на врага; обратно, където тази ненавист е налице, там победата ни бива отстъпвана нерядко и без борби. Оттук се вижда, че нашето най-вътрешно е изходна точка както на положителната дейност, така и на борбата, само че откъм друга страна. Съзнанието и свободният избор преминава на страната на доброто, като го обикнат, поразяват с омраза всяко зло и всички страсти, и при това - своите. В това същност се и състои преходът, пречупването. Затова силата, бореца се със страстите, е също умът или духът, в който са съзнанието и свободата - духът, поддържан и укрепван от благодатта. Чрез него, както видяхме, целителната сила преминава в силите през подвизите; пак чрез него, чрез духа поразяващата, разрушителна сила при борбата преминава към страстите. И обратно, когато се надигат, страстите се целят право в ума или духа, тоест в покоряването на съзнанието и свободата. Те са във вътрешното ни светилище, към което врагът изстрелва чрез страстите разпалените си стрели от душевно-телесността като от засада. И докато съзнанието и свободата са цели, тоест докато стоят на страната на доброто, то колкото и мощно да е нападението, победата е наша.

С това обаче не твърдим, че цялата сила на победата е от нас, а показваме само извора. Опорната точка в борбата е възстановеният ни дух; а побеждаващата и разрушителната за страстите сила е благодатта. В нас тя гради едно, а друго разрушава, но пак чрез духа или чрез съзнанието и свободния избор. Борещият се с вопъл се хвърля пред Бога, оплаквайки се от враговете и мразейки ги и Бог ги прогонва и ги поразява в него и чрез него. *Дерзайте* - казва Господ, - *Аз победих света* (Иоан. 16:33). *Всичко мога чрез Исуса Христа, Който ме укрепява* (Фил. 4:13) - изповядва апостолът, точно така, както и без Него не можем да направим нищо (виж: Иоан. 15:5). Който иска да победи сам, той несъмнено ще падне или в страстта, с която се бори, или в някоя вторична странична страст. А предалият се на Бога спечелва победа сякаш от нищото. С това не отричаме собственото противодействие, а само посочваме, че при цялото противодействие успехът му или победата никога не може да бъде наша, а ако има победа, тя винаги е от Бога. Затова противоборствай и се бори по всякакъв възможен начин, но не преставай да възлагаш цялата си печал на Живия Бог, Който казва: "С теб съм в лош ден - не бой се".

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

Как трябва да действа сега човекът или кои начини са подходящи за покоряване на страстите? За да определим това, е необходимо да разгледаме и да посочим всичките му врагове, а също и това - в какви образи се явяват и действат. Оттук от само себе си ще се определи и начинът на борба с тях. Успехът в борбата много зависи от виждането ѝ в цял план.

Преуспяването ни в доброто не е мирно, защото страстите са още живи и са силно подкрепяни от заобикалящия ни суетен видим свят и от тъмните сили, властващи в него. Това са източниците на надигащите се движения против доброто в нас.

До обръщането целият човек е страстен. След обръщането духът, като се изпълни с ревност, става чист. А душата и тялото остават страстни. Щом започне тяхното очистване и лечение, те упорстват и се опълчват за живота си против гонещия ги дух. Тези опълчвания се извършват в по-голяма степен чрез телесните и душевните сили и поразяват духа, тъй като той приема тези сили за свои. Но има и движения, насочени директно срещу духа. Това са нагорещени стрели, които врагът изстрелва от засадата на телесно-душевността по посока на избягалия от тиранията му пленник. Оттук, независимо от това, че в нас има излекувана или цяла част, опълчванията на греха и страстите се проявяват и усещат в цялото ни същество.

1. В тялото: първоизточникът им е плътоугодието или осигуряването на покой на плътта, в непосредствена връзка с което се намират разиграването на телесния живот и чувственото удоволствие. Където те са налице, там има блудна похот, чревоугодничество, сластолюбие, мързел, изнеженост, блуждаене на чувствата, приказливост, разсеяност, несвъртане на едно място, волност във всичко, смехотворство, празнословие, сънливост, дрямка, жажда за приятни неща и за превръщане на всякакъв вид угаждане на плътта в похот.

2. В душата: а) **В умствената част** - сомнение, вяра само в собствения ум, възразяване, опълчване срещу Божия ум, съмнение, надменност и горделивост, любопитство, грабване на ума, скитане на помислите. б) **В желателната част** - своеволие, непокорност, властолюбие, жестокост, предприемчивост, самонадеяност, присвояване на чужди заслуги, неблагодарност, користолюбие, сметкаджийство. в) **В чувстващата част** - разтърсващи покоя и мира на сърцето страсти или различни приятности и неприятности: гняв, завист, омраза, злоба, отмъстителност, осъждане, презрение, славолюбие, тщеславие, гордост, тъга, печал, скърби, униние, радост, веселие, страхове, надежди, очаквания.

Източникът на всички тези душевно-телесни страсти е самолюбието или себичността, което, макар в началото да е победено или отхвърлено, често се надига, и като се облече с някоя страст, влиза в бой с духа. Това остатъчно самолюбие заедно с целия полк от страсти образува тлеещия сега плътски човек и е именно онзи *друг закон в членовете*, за който споменава апостолът (Рим. 7:23), от който винаги се надига нещо обратно на това, което желае духът. За да не разсейват вниманието на духовния борец християнин, светите отци са се стараели да сведат всички страсти до няколко основни, за да вижда борещият се в какво трябва да се цели. За тази цел около извора на самолюбието те поместват три страсти: сластолюбие, користолюбие и гордост, а после - още други пет, които произлизат от тези. Като са се ограничавали с това, те са описвали тяхното надигане и са посочвали начина на борба. Който е отсякъл сластолюбието със самолишения, користолюбието - с нестяжателност, гордостта - със смирение, той е победил себичността, тъй като е по-лесно човек да я унищожи чрез децата ѝ, отколкото да унищожи самата нея.

Всичко това става в душата и тялото. Но и съживилият се, или по-добре да кажем, съживяващият се дух не е свободен от нападения, които са по-опасни с това, че засягат изворите на живота и често остават незабелязвани поради фиността и дълбочината си. И тук, също както в душата и тялото, против целия вътрешен духовен живот има противоположна редица от движения и състояния, която го прогонва и засенчва. Така вместо пребиваване вътре в себе си и събраност често се случва излизане от себе си, излизане в сетивата; вместо трите акта на пребиваването вътре в себе си: внимание, бодрост и трезвение се появява грабване на ума, вътрешно смущение, суета, отпускане, снизходителност към себе си, отпускане, волност, дързост, пленяване, пристрастие, уязвяване на сърцето; вместо съзнание за духовния свят - забравяне за Бога, смъртта, съда, всичко духовно.

Тъй като главното в духа е съзнанието, изградено от пребиваването вътре в себе си, то когато отпадне, спада и жизнената дейност. От това вместо страх Божии и чувство на зависимост от Него се надига безстрашие, вместо предпочитане и ценене на духовното - равнодушие към него, вместо отричане от всичко

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

- търсене на покой (“Защо да си давам зор?!”), вместо покаяни чувства - безчувственост, вкаменяване на сърцето, вместо вяра в Господа - самооправдание, вместо ревност - охлаждане, вялост, студенина, и вместо отдаденост на Бога - самочиние.

Когато някое от тези чувства обхване съзнанието или свободата, или напълно прегражда, или пресушава извора на духовния ни живот и го поставя в крайна опасност. Тогава страничната помощ е крайно необходима. Понякога самият човек не осъзнава тези изкусителни движения, тъй като те принадлежат към изключително фините помисли. Душевните и телесните страсти са по-очевидни, по-груби, макар и сред тях да има фини, като например, осигуряването покой на тялото или самомнението и възразяването. На думи те са ясни, но в делата често са скрити.

Това е пълчището от греховни надигания, готови да угасят нашия нов живот. Човек ходи по земята на своето същество като по тресавище, готов е всеки момент да пропадне. Когато вървиш, стъпвай предпазливо, за да не спънеш в камък ногата си.

Впрочем, пребивавайки в нас под натиска на новите правила и ред, при наличието на деен дух, всички тези неправилни движения не биха били така свирепи, ако не бяха подпомагани от съседстващите с тях техни родители - света и бесовете.

Светът, това е осъществен свят на страстите или движение на страсти в лица, обичаи, дела.

Докосвайки се до него с някоя част, не е възможно да не разтревожиш и съответната рана или страст у теб поради тяхното сходство и подобие в нагласите. Затова всеки живеец в света се устремява към тях посредством живеещите в него страсти, по даден повод и съблазън.

Но има някои дразнения, принадлежащи изключително на света. Такива са: неговият прелестен вид и успешност във всичко, ужасяваща сила - чувство на изоставеност и пустош сред мнозина, във всичко - препятствия, язвителни подигравки, насмешки, презрение, невнимание, мъчение с беззаконни дела. След това следват всякакви притеснения, гонения, страдания, лишения, скърби.

И бесовете, като източници на всяко зло, заобикаляйки отвсякъде хората с пълчищата си, ги научават на всеки грях, действайки чрез плътта и най-вече чрез сетивата и чрез стихията, в която се намират душата и самите бесове. Затова всяка страст и всяко греховно надигане могат да бъдат отнесени към тях като към причина. Но в греховната сфера има нещо, което само бесовете могат да внушат и на което, при цялата си развала, естеството е неспособно. Такива са хулните помисли - на съмнение, неверие, необикновено отвращение, помрачаване, различен вид прелести и казано най-общо, трудно повлияващи се страстни изкушения, например - неукротима блудна страст, упорита омраза до смърт и така нататък. Освен тези невидими атаки от бесовете, има и видими, осезаеми чрез тялото нападения от тях - това са различни привидения, достигащи дори до упражняване на власт над тялото. С цел разпознаване на цялото коварство на бесовете е полезно човек да прочете житията на светите Нифонт, Спиридон и други.

Това е всичко, което се надига отвътре и отвън срещу новия човек. Внимателните казват, че не минава и миг, без да е осъществена атака от някое от тези движения, което е и неизбежно. Защото виждаме как вътрешният, ревностен за доброто човек е обкръжен от всички страни от враждебно пълчище и е потопен в него като в море. Освен виждането на многобройните врагове, за успеха в борбата е нужно още да знаем и под каква форма се осъществяват тези нападения.

Да си представим, къде се намира личността на човека след обръщането. Тя е вътре, намира се в друг свят и действа по друг начин. Има духовни теми в мисълта и духовни дела в намерението. Значи човекът се е откъснал от страстното, греховното. Когато после се изгради ред от правила, благоприятен за развиване на доброто, ще може да се види, че тя цялата се намира в духовната, свята област на светлината. Греховното, страстното е отстранено от вниманието и лежи под тежестта на правилата. То изскача рядко, от време на време, и отново избягва, отвличайки или не вниманието. То, греховното, страстното, само се показва пред вътрешното око, напомня за себе си, иска хората да се занимават само с него, да мислят за него. Затова главната форма, под която се проявява враждебното в нас е **помисълът**. Когато врагът успее да заеме мисълта ни с лош помисъл, той вече не е без печалба, а нерядко може да празнува и победа,

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

защото с помисъла скоро може да се съгласи и **пожеланието**, а след пожеланието следва и **решение за дело**; а това е вече грях и падение. Въз основа на това светите отци, които са внимавали в себе си, различават следните видове и степени надигане на страстите и увличане от тях: **нападение на мисъл (прилог), помисъл, услаждане, пожелание, страст, влечение, решение**, а след него - и **дело**. Понякога те се развиват постепенно, едно след друго, а понякога всяко се появява поотделно, сякаш извън общата редица, освен **решението**, което винаги е действие не непосредствено, а предшествано от размишление и склоняване на свободата. **Докато няма решение, чистотата е цяла и съвестта е чиста**. Затова всички прояви до него се обозначават с една дума - просто **помисъл** или с добавката: прост, страстен, похотлив помисъл, поради това, че той се появява в нас или просто като помисъл, само като представа за нещо греховно, или като похот, копнеж, желание, или най-сетне, като страст, като влечение. Всички те зоват, изкушават ума или духа към страстното, греховното; но това още не е зло, не е грях, докато умът не се съгласи с тях, влиза в борба с тях всеки път, щом те се появят, докато не ги изгони. Границите на борбата започват от появата на помисъла, похотта, страстта, влечението и се простират до тяхното изчезване и изчистването на всяка следа от тях; към това са и насочени всички правила на тази бран. Наистина, светът действа отвън, също както и сатаната; но изкусителните им действия достигат до съзнанието ни не по друг начин, а под формата на някое от тези трите, тъй като цялата им грижа се състои в това - да разклатят вътрешното състояние, да го склонят към тях. Натам се насочват всичките им хитрости, така че в това отношение важно и ценно в живота и дейността са не начинът, не делата, които те насочват срещу нас, а това което те целят да възбудят.

При гонения например целта е не страданието на човека, а помисълът на ропот или на отчаяние, или за оставяне на добродетелта. В резултат на това, по отношение на духовната бран може решително да се каже: независимо от това, откъде и как се възбужда греховното, насочвай цялата си сила и цялото си внимание към самото него, с него започни борба и се бори. Този закон е с преголяма важност; той ще държи човека **вътре**, следователно, **в сила** и, до известна степен, **в безопасност**. Тъкмо затова при светите отци всички правила са насочени против помислите, страстите, пожеланията и се прилагат според тяхното свойство; а причините не се споменават или дори и да се споменават, това се прави, без да им се придава особено значение и нерядко без разграничение. Защото и светът, и бесовете, и похотта могат да подбуждат и подбуждат една и съща страст; но от това тя не получава особен характер. И така, ето накъде трябва да бъде насочено **цялото внимание** на подвижника - **навътре към себе си**, - към помислите, пожеланията, страстите, влеченията, впрочем, предимно към помислите, тъй като сърцето и волята не са така подвижни като мисълта, а страстите и желанията рядко се надигат самостоятелно, но в повечето случаи се раждат от помисли. Оттук и правилото: "Отсечи помисъла и ще отсечеш всичко".

След това е много лесно да направим общо описание на духовната бран. То е достатъчно добре направено в "Писма за християнския живот". Преписваме го оттам.

Едни от правилата на духовната бран, съставляващи войнското изкуство на християнина, спомагат за предотвратяване на нападенията, други - за по-лесното и по-успешно приключване на борбата, трети - за най-трайно затвърдяване на плодовете на победата или за по-бързо премахване на последиците от поражението; и поради това те естествено се разделят на три групи: а) правила, които трябва да се спазват **преди борбата**, б) **по време на борба** и в) **след нея**.

Преди сражението воинът трябва да действа така, че или да предотвратява нападенията, или да си създаде възможност да ги забелязва в самото им начало, или дори да си осигури победата. Затова преди всичко той трябва да ограничи областта на греховните движения, да ги свие на едно място, тъй като така не само ще му бъде по-лесно да забелязва смущенията, но и ще вижда по-добре накъде да насочва силите си.

1. Външното описание на греховната област в общи линии е следното: като се укрепи в центъра на живота - сърцето, грехът прониква в душата и тялото по всичките им части, после преминава във всички външни отношения на човека и накрая мят покривалото си върху всичко заобикалящо го. Сега и изгонен от дълбините на сърцето, той все още витае в околностите му, все още се храни с това, с което се е хранил преди; лица, предмети, случки лесно могат да възбудят същите мисли и чувства, които човекът е съединявал с тях, когато е служел на греха. Сега благоразумният воин трябва да пресече това външно снабдяване на врага. А за тази цел му е необходимо: а) Да преустрои цялото си външно поведение, да даде на всичко

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

в него нов вид, нови подбуди, ново време и така нататък, според духа на новия живот. б) Да разпредели времето си така, че да не остава нито един час без подходящо занимание. Промеждутъците, свободни от задължителните занимания, трябва да бъдат запълвани не с какво да е, а със занимания, спомагащи за умъртвяването на греха и за укрепването на духа. Всеки може да изпита колко полезни са в това отношение някои телесни подвизи, противоположни на забелязаните лоши наклонности. в) Да свърже сетивата си, най-вече очите, слуха и езика - най-силните проводници на греха от сърцето навън и отвън към сърцето. г) Да даде духовно значение на всичко, с което му се налага да се срещне - на предмети, лица, случки, и да изпълни мястото на постоянното си пребиваване със силно поразяващи душата предмети, та по този начин, живеейки във външното, човек да живее сякаш в своеобразно Божествено училище. Общо взето, трябва да устроим цялата си външност така, че тя, от една страна, да не изисква вече специално внимание и да ни избавя от всяка грижа за себе си, а от друга - не само да ни поставя в безопасност по отношение на внезапни надигания на греха, но и да храни и укрепва възникващия нов живот според духа. При такъв ред грехът ще бъде напълно изолиран отвън, няма вече да получава оттам храна и подкрепа.

2. Ако сега откъм вътрешната страна човек положи всички сили, за да се запази такъв, какъвто е, какъвто е излязъл от първата победа, тоест ако постоянно разпалва чувствата и разположенията, които са се възродили в него тогава, то с това грехът ще се изолира и отвътре и ще остане тук вече завинаги без опора и твърдост. И грехът, лишен по този начин от храна и опора, дори да не бъде унищожен веднага, то поне ще отслабва все повече и повече до пълното си изтощение. След което борбата с греха очевидно ще се съкрати и цялата ще се съсредоточи в борба с помислите (с тези, които особено ще клонят към разстройване на новия порядък), рядко със страстите и наклонностите, където ни остава само **старателно да се пазим...** Христовият воин трябва постоянно да има двама бдителни стражи - **трезвение и добра преценка**. Първият е обърнат навътре, а вторият - навън. Първият наблюдава движенията, произлизащи от самото сърце, а вторият предугажда движенията, които ще възникнат в него под външно влияние. Закон за първата стража е: След като чрез помненето на Божието присъствие изгониш от душата всеки помисъл, застани до вратите на сърцето и старателно следи всичко влизащо и излизащо от него, и най-вече не позволявай на чувството и желанието да определят действията, тъй като оттук е цялото зло. Закон за втората стража е: В началото на всеки ден седни и предвиди всички възможни срещи и случки, всички възможни чувства и движения, които могат да възникнат, по този повод, и предварително подготви в себе си необходимата опора против тях, така че да не се смутиш и да не паднеш при ненадейно нападение. Впрочем, за да действаше по-успешно при самото нападение, е полезно предварително да си устройваме тренировъчна мислена бран, мислено да се поставяме при едни или други обстоятелства, с едни или други чувства, с едни или други желания, и да изнамираме различни начини как да се задържим в необходимите граници и да наблюдаваме какво би могло да ни помогне в един и какво - в друг случай. Това предварително упражнение войнски дух, ни приучва да посрещаме без плахост врага и да го побеждаваме без големи усилия с усвоените сякаш от опит прийоми. Освен това, преди да пристъпим към сражение трябва предварително да узнаем кога да действаше настъпателно, кога - отбранително и кога да отстъпваме. Освен че употребата на един или друг начин на воюване съответства на степените на духовния растеж, отначало е най-добре да отстъпим, тоест да се скрием под покрива на Господа, без да противодействаме. По-нататък, когато вече от опит опознаем враговете и изучим техните нападения, без да губим време, може да ги отблъскваме; но не бива нарочно да даваме на страстите свобода да се възбуждат в нас или да се поставяме в такива обстоятелства, при които те биха действали с пълна сила, за да имаме повод за борба и победа. Съществуват особени страстни възбуждания, които могат да бъдат победени само по единия или другия начин. Непременно трябва да прогонваме помислите; но невинаги е възможно да направим това с наклонностите и страстите, особено с телесните. И в единия, и в другия случай може да изгубим победата само поради незнание. Най-сетне, никога не бива да излизаме на бой без главна побеждаваща мисъл - това е своеобразно победоносно знаме. Както по-рано тя е решила битката между доброто и злото в полза на първото, така и сега, в борбата с всяко греховно движение на душата поотделно, тя без затруднение ще ни направи победители. С появата ѝ всички пълчища на греховете, всичко порочни помисли и желания ще се разпръснат. Тя има сила да въодушевява и да възнася човека над себе си; затова трябва колкото се може по-често да си я припомним и да я довеждаме до чувство - да поставим завинаги на мисленото небе това светило, прогонващо мрака. Нищо не може да разпали усърдието за унищожаване на греха по-силно от тази мисъл. А усърдието - този буен поток от жива вода, който се вълнува, но без да се смущава, прави незабележими всички вълни от камъните на изкушенията.

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

С такива предпазни мерки и правила върви, войне Христов, с надежда на бой. И **по време на самата борба** трябва да действаш по определени правила, за да не заприличаш в отбраната си на хаотично нападащите врагове. Често само редът в действията, без особено напрежение, може да те увенчае с успех. Щом забележиш приближаване на враг - начално раздвижване на помисъл, на страст или на страст, или на наклонност - най-напред бързай да осъзнаеш, че това са врагове. Голяма и всеобща грешка е да считаме всичко, възникващо в нас, за наша собственост, която трябва да браним, както бихме бранили себе си. Всичко греховно е дошло при нас от другаде; затова винаги трябва да го отделяме от себе си, в противен случай ще имаме предател в самите себе си. Който иска да води борба със себе си, трябва да се раздели на себе си и на враг, криещ се в него. След като отделиш от себе си определено порочно движение и след като го различиш като враг, предай после това съзнание и на чувството, възроди в сърцето си омраза към него. Това е най-спасителното средство за прогонване на врага. Всяко греховно движение се задържа в душата чрез усещането на определено удоволствие от него; затова, когато е възбудена неприязн към него, то, лишавайки се от всяка опора, изчезва от само себе си. Това винаги е лесно и винаги е възможно: лесно е да поразис с гняв помисли, по-трудно е да поразис с гняв желаня, а още по-трудно е да поразис с гняв страсти, тъй като и самите те са сърдечни движения. Когато това не помага и врагът не отстъпва по този начин победата без сражение, тогава влез в борба мъжествено, но без самопревъзнасяне и самонадеяност. Плахостта довежда душата до смущение, до известна неустойчивост и отпускане, а разколебана в себе си, тя лесно може да падне. Самите самонадеяност и самомнение също са врагове, с които трябва да се борим; който ги е допуснал, вече е паднал, и освен това се е предразположил към нови падения, защото те поставят човека в бездействие и непредпазливост. Битката е започнала - най-вече битката в сърцето: не позволявай на възникващите движения да достигат до чувство, пресрещай ги, преди да влязат в душата, и се старай да ги поразис там. А за тази цел бързай да издигнеш в душата убеждения, противоположни на онези, на които се крепи смуцаващият помисъл. В мислената бран тези противоположни убеждения са не само щит, но и стрели - защитават сърцето ти и поразяват врага точно в сърцето. От този момент нататък борбата ще се състои в това - възникналият грях постоянно ще се огражда със защитавачи го мисли и представи, а борещият се от своя страна ще унищожава тези крепости с противоположни мисли и представи. Времетраенето ѝ зависи от най-различни обстоятелства, които е абсолютно невъзможно да бъдат определени. Само не бива да се отпускат и да скланяш дори и най-малко, даже и в мисълта, на страната на врага - и победата е сигурна, тъй като греховното движение, както отбелязахме по-рано, няма в нас твърда опора и поради това, естествено, трябва скоро да се прекрати. Ако и след това добросъвестно действие в твоя защита врагът все още стои в душата като призрак и не иска да отстъпи място, то това е явен знак, че той е подкрепян от странична сила. Затова и ти трябва да се обърнеш към странична, земна или небесна помощ - да се разкриеш пред твоя наставник и в усърдна молитва да призовеш Господа, всички светии и особено Ангела Пазител. Отдадеността на Бога никога не е оставала посрамена. Но трябва да отбележим, че едно е борба с помисли, друго - борба със страсти, трето - с желаня; а и помисъл се различава от помисъл, желаня - от желаня, и страст - от страст. Във всичко това трябва да прилагаш отделни средства, които трябва да определиш предварително или чрез разсъждение, или от подвижническите опити и наставления. Но винаги трябва строго да се заемем със съпротива; понякога само презрението е достатъчно, за да прогони врага, а съпротивляването само го размножава и раздрава. Трябва да преследваш врага дотогава, докато от него не остане и следа, иначе дори един прост помисъл, оставен в сърцето, като лошо семе ще роди плода си в незабележимо съгласяване на душата с него. По време на самата бран не бива да предприемаш мерки за бъдещото ѝ предотвратяване. Изработените тук правила винаги са много строги и затова винаги става необходимо да се променят; опитът да се представят за несъстоятелни е вреден в духовната бран и съблазнителен за воина.

Борбата е приключила. Благодарни на Господа за избавлението от поражение, но не се отдавай прекомерно на радостта от спасението, не допускай безгрижие, не отслабвай ревността - врагът често само се преструва на победен, та когато се отдадеш на чувството за безопасност, да те поразис още по-лесно с ненадейно нападение. Затова не сваляй бойните оръжия и не забравяй предпазните правила. Бъди винаги добър и бдителен воин. Седни удобно и пресметни плячката; огледай целия ход на борбата - нейното начало, продължение и най-сетне какво е дало повод за нея, какво я е усилвало и какво е поставило край на борбата. Това ще бъде своеобразен данък от победените, които изключително много ще улесни бъдещите победи над тях. Така най-накрая се придобива духовна мъдрост и подвижническа опитност. **Не казвай на никого за победата - това много ще ядоса врага, а теб ще обезсили.** Тщеславието, което при това е невъзможно да бъде избегнато, ще отвори портите на душевната крепост и след победата над един враг ще трябва да

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

се сражаваш с цяла тълпа от тях. А ако бъдеш поразен, се съкрушавай, но не бягай от Бога, не упорствай; бързай да смекчиш сърцето и да го доведеш до разкаяние. Невъзможно е да не падаш, но може и трябва, щом паднеш, да ставаш. Бягащият бързо, ако се спъне в нещо, бързо става и отново се устремява по пътя към целта - подражавай му. Нашият Господ е подобен на майка, която води детето си за ръчичка и не го пуска, макар то често да се спъва и да пада. Вместо да се отдаваш на бездейно униние, по-добре придобий кураж за нови подвизи, като извлечеш от настоящото падение урок по смирение и предпазливост, за да не ходиш там, където е хлъзгаво и където е невъзможно да не паднеш. Ако не заличиш греха с искрено разкаяние, той, след като получи известна сила в теб, неминуемо ще те повлече надолу, към дъното на греховното море. Грехът ще те надвие и пак ще трябва да започнеш от първата бран; но Бог знае дали това ще бъде възможно. Може би като се отдадеш сега на греха, ще преминеш чертата на обръщането; може би после вече не ще се намери нито една истина, която да би могла да поразии сърцето ти; може би дори няма да ти бъде дарена и благодат. Тогава още тук ще принадлежиш към осъдените на вечно мъчение.

Общо за правилата на воюване трябва да отбележим, че по същността си те не са нищо друго, освен прилагане на всеоръжието в частни случаи и че поради тази причина е невъзможно да ги опишем всичките. Същността на вътрешната бран е непостижима и скрита; поводите за нея са изключително разнообразни, воюващите лица са твърде различни. Това, което за един е съблазн, за друг не означава нищо. Към това, което поразява един, друг е напълно равнодушен. Затова е абсолютно невъзможно да се определи едно правило за всички. **Най-добрият изобретател на правила за воюване е всеки човек сам за себе си. Опитът ще го научи на всичко** - трябва само да има **ревностно желание да побеждава себе си**. Първите подвижници не са се учили от книги и въпреки това са образци на победители. При това не трябва да разчитаме прекалено на тези правила - те представляват само външни рамки. Всеки ще узнае само от опит същността на въпроса, щом започне реално да се сражава. И ръководители в тази бран ще му останат само собственото благоразумие и предаването на себе си на Бога. Вътрешното развитие на християнския живот във всеки човек напомня древни подземни ходове, които са изключително заплетени и скрити. Влизайки в тях, изпитваният получава няколко общи наставления - тук да направи еди-какво си, там - друго, тук да се ориентира по един белег, а там - по друг, и после бива оставен сам в мрака, понякога - със слаба светлина от фенер. Всичко при него зависи от присъствието на духа, благоразумието и предпазливостта и от невидимото ръководство. Подобна скритост съществува и във вътрешния християнски живот. Тук всеки върви сам, макар и да е заобиколен от множество правила. Само обучените чувства на сърцето и особено внушенията на благодатта са за него постоянни, неизмамни и неотлъчни ръководители в борбата със себе си; всичко останало го изоставя.

Такъв е развоят на борбата с всяка страст, пожелание и помисъл. Като страсти, пожелания и помисли, всички те са еднакви; следователно няма особена необходимост да засягаме борбата с всеки помисъл поотделно. Ще направим само няколко бележки:

1. Съществуват **фини** и префини помисли, съществуват и груби и прегруби. Всеки може и сам да забележи последните. Първите са незабележими при пребиваването им в сърцето, а стават явни едва после - от делата, и при това - повече за другите, отколкото за самия човек. Ето една причина да не вярваш нито на йота на своя покой, доброта и чистота, а винаги да ги подозираш - внимателно да следиш развоя на делата и да наблюдаваш с какви помисли се съпровождат и завършват, та по това после да преценяваш какво е имало първоначално вътре в теб. Най-добре е да имаш доверен приятел - привикналото око отвън веднага ще посочи какво се крие вътре в нас, макар ние да не забелязваме това. Когато говорим за префини помисли, нямаме предвид само духовните; такива помисли могат да възникнат и от тялото и душата. Отличителното им свойство е незабележимостта, скритостта в дълбочина, така че човек си мисли, че действа чисто, без примес на страст, а в действителност действа воден от страст. Причината за това е неукрепналата още чистота на сърцето или, по-добре да кажем, неосъществилото се отделяне на естественото от дошлото от друго място. Когато това стане, тогава финото и префиното ще стане грубо и прегрубо, тъй като тогава вниманието ще се изостри от опитността и сетивата на сърцето ще се обучат да различават добро и зло.

2. Има помисли, пожелания и страсти, които идват под формата на набези и краткотрайни смущения, има и постоянни, продължаващи дни, месеци и години. Първите са леки, но не бива да ги пренебрегваме, а трябва да следим внимателно не само тях, но и последователността им. Врагът има нещо като закон - да не започва веднага със страст, а с помисъл и да го повтаря често. Ако първия път помисълът беше изгонен

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

с гняв, може да бъде приет по-снизходително втория, третия път, после ще се родят желание и страст, а оттук до съгласието и делото е една крачка. Продължителните помисли са тежки, убийствени; предимно на тях принадлежи названието **изкушаващи**. За тях трябва да знаем, че не са от природата, макар и да са свойствени за нея по характера си, а винаги са от врага; че Господ ги допуска със специално намерение относно нашето очистване - да изпита и укрепи нашата вяроност, вяра, постоянство и умение да изграждаме вътрешния човек - затова трябва да ги търпим благодушно, макар да са прекалено оскърбителни за новото благодатно сърце, каквито са хулите, отчаянието, неверието. Най-важното е - през цялото време по никакъв начин **да не се съгласяваме с тях, да не ги приемаме за свои и да държим сърцето си свободно от тях**, като ги отделяме от себе си и от своята свобода чрез мисъл и вяра.

3. Помислите, с които трябва да се борим, невинаги са лоши, а нерядко са добри на външен вид и много често са неутрални. Относно лошите законът е един: "Гони ги веднага". А другите трябва да се преценяват или обсъждат. Тук спада възхваляваната от всички опитност да се различават помислите, тоест кои да се изпълняват и кои да се отхвърлят. Невъзможно е да се предложи правило за това; нека всеки сам да се учи от собствения си опит, тъй като човек с човек не си приличат и чуждият опит е неприложим при нас. По-добре постъпвай така: въвел си ред в действията си - постъпвай според него, а всичко новодошло, колкото и благовидно да ти се струва, гони навън. Ако помисълът не представлява нищо лошо нито само по себе си, нито в последиците от него, то и тогава не се съгласявай веднага с него, а изчакай известно време, за да не действаш прибързано. Някои са чакали по пет години и не са изпълнявали някой помисъл. Най-важният закон е да не се доверяваме на разума и сърцето си и да доверяваме всеки помисъл на своя ръководител. Нарушаването на това правило винаги е било и е причина за големи падения и прелъстявания.

4. Лошият помисъл изкушава, а благовидният прелъстява. Който се увлича от първия, бива считан за съгрешил, паднал, а който се увлича от втория се намира в прелест. Възможно ли е да опишем всички прелъстявания заедно с техните източници и свойства? Към свойството им се отнася най-вече това, че човек с увереност се счита такъв, какъвто не е, например - призван да вразумява другите, способен да води необикновен живот и така нататък. Източникът им е фината мисъл: "Аз означавам нещо, и означавам нещо немалко..." Нищожният си мисли, че е нещо. Врагът се присламчва към тази тайна гордост и омотава човека. Всеки фин лош помисъл, незабелязан от нас, ни държи в прелест, а в същото време ние си мислим, че сме водени от добър и благочестив помисъл. В това отношение може да се каже, че не минава и минута, в която да не сме в прелест, ходим сякаш сред призраци, омотани от тях ту в един, ту в друг вид. Това се дължи на факта, че злото още е вътре в нас, не се е изпарило, а доброто е на повърхността. Затова в очите ни има сякаш мъгла от изпарения.

5. Що се отнася конкретно до всеки помисъл, добре е предварително да събираме сведения за тях, тоест да имаме представа за тях, за причините за появата им, за последиците от тях и за начините на изгонването им. Това ще бъде склад със запаси, много удобен в случай на бран, а именно, когато помисълът не бъде прогонен от ненавистта и започне да се плоди, съблазнявайки и убеждавайки, трябва да му противопоставяме нещо опровергаващо. Но за да направим това, трябва да имаме запас от мисли. За тази цел светите отци са избрали най-главните **осем** страсти и са ги описали като образец, който всеки търсец може да използва. Но това не са всички обекти на борбата, а само най-важните. Затова при други намираме описания на други страсти и правила за тях. Най-богатото описание за тях е в книгата на свети Иоан Лествичник.

6. Има телесни помисли, има душевни и духовни. За всекиго е очевидно, че те могат да се появяват всички заедно и по всяко време; но естествено е в началото да са по-забележими телесните помисли, а след това да стават явни душевните и духовните. Съответно на това трябва да променя или да сменя позициите си и борбата. Трябва да знаем това, за да не би победилият например тялото да се отдаде на безгрижие поради чувството за безопасност, защото може да бъде победен чрез душата, и умиротворилият душата може да бъде поразен в духа. Общо взето, докато дишаме, борбата не ще престане, макар че може да стихва и понякога - задълго.

7. Авва Доротей казва: "Някой действа, воден от страст, някой се бори с нея, а има и такъв, който я побеждава". Първият греши, вторият започва да се очиства, третият е близо до безстрастие. Колкото по-решително се опълчва някой против страстите, без да им отстъпва, дори с помисъл, а не само с пожелание и с услаждане, или ако това се случва, бързо изтръгвайки ги из корен от сърцето, винаги стига до

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

противоположното чувство, толкова по-бързо достига до чистота. Колкото по-отстъпчив и по-снизходителен е някой към себе си, толкова повече се проточва борбата, със спирания, неравности. Това зависи от самосъжалението или неотделянето на себе си от страстта - жалейки сякаш себе си, човекът гали врага и враждува против себе си.

8. Следствието от борбата е чистота на ума от помисли, на сърцето - от страсти, на волята - от влечения. Когато тази чистота се появи, човек става безстрастен. Неговото вътрешно става чисто огледало, отразяващо духовните обекти.

9. Независимо от цялата си категорична необходимост, неизбежност и победоносна сила, мислената бран с помислите, похотите и страстите не бива да бъде единственото средство за очистване на нашите скверноти, отстраняващо и заместващо всички други средства. В неразривна връзка с нея трябва да бъде поставено **дейното преборване на страстите** или изкореняването, угасяването и премахването им чрез противоположни на тях дела. Причината за това е, че страстността е проникнала във всичките ни сили и е проникнала поради това, че сме действали страстно. Всяко страстно дело е поставяло в съответната сила своя частичка страстност и от съвкупността от всички дела силата се е препълнила със страст, като гъба - с вода, или кърпа - с миризма. И обратно, за да изцедим тази страстност, трябва да употребяваме дела, противоположни на първите, та по този начин всяко дело, утаявайки се в силата, да изтласква от нея съответна част страстност, и множество такива дела, извършвани често и непрекъснато, да изтласкат цялата страст. Това средство, стига само да се употребява правилно, е толкова мощно, че действащите чрез него след няколко опита вече започват да усещат отслабване на страстите, облекчение и свобода, и някаква светлина в душата. Приложена самостоятелно, мислената бран изгонва страстта от съзнанието; но тя все още остава жива и само се е скрила. Напротив, противоположното дело поразява тази змия в главата. От това обаче не следва, че при вършенето на добри дела трябва да прекратим мислената борба. Тя трябва да бъде неотлъчно при делата, в противен случай те може да останат без никакъв плод и дори да умножават, а не да намаляват страстността, защото при дело против една страст може да се присламчи друга, например при пост - тщеславие. Ако оставим това без внимание, въпреки цялото ни усилие, няма да има никакъв плод от вършенето на добри дела. Мислената бран, съчетана с деятелна, поразявайки страстта отвън и отвътре, я унищожава също толкова бързо, колкото бързо загива врагът, когато бъде обкръжен и избиван и фронтално, и в тил.

10. При това деятелно самопоправяне трябва да спазваме определен ред и последователност, при изработването на които трябва да обръщаме внимание на свойството на страстността въобще, на собствения си характер и на вършенето на добри дела, за което бе споменато при разглеждането на положителната дейност. В първия случай трябва да се прицелим в най-главните страсти: сластолюбие, користолюбие и високоумие, и следователно да се упражняваме предимно в самолишения и суров живот, в раздаване на имущество и лишаване от вещи, в подчиняване и покоряване себе си на други хора или считане на себе си за нищо. При светиите, които са се заели дейно да се очистват, на преден план винаги се виждат дела от този род. Във втория случай трябва да се прицелваме към главната си страст. Тази страст ще проличи при обръщането, по време на опознаването на собствената греховност и на покаянието. Когато даваме обет да не грешим, тази страст привлича най-силно вниманието. Затова и след това тя трябва да представлява непосредственият обект на противодействие спрямо живеещия в нас грях. Главната страст засенчва всички страсти или пък ги завързва около себе си, или им служи за опорна точка. Останалите страсти не могат и да се открият по друг начин, освен след отслабването и надвигането на главната, и биват изгонени заедно с нея. Трябва още в началото да се опълчим с цялата си сила против нея, още повече, че тогава има и много ненавист към нея, даваща ни сила да ѝ се противопоставяме. И е невъзможно да преинем към покоряване на основните страсти, ако не сме покорили нея. При третия случай, последователността на вършене на добри дела се вижда от само себе си. А именно, първо ще тръгнат делата против господстващата страст, по-нататък - против основните страсти, а после, когато стихнат, на добротворството му остава свободата по своя преценка, или по-скоро по вътрешно указание, да доубива остатъците от вражеското пълчище. Която страст се съживи и се покаже - против нея трябва да насочваме действието. Това са мишени на борбеното противодействие и трябва да се занимаваме с тях по определен ред. Освен че трябва да спазваме посочения порядък, в самото противодействие трябва да има последователност, уравнивост, така че да не прескачаме от едно на друго, подобно на някой разсеян човек. Няма да има истински плод, а ще

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

бъде посята горделивост. Колкото по-решително и неотслабващо действаме, толкова сме по-близо до края и покоя. Да търпим в започнатата работа до появата на плод, тъй като краят увенчава делото... Деятелят трябва да наблюдава и друго нещо, което опитът ще покаже. Изглежда, че процесът се развива така: непосредствено след обръщането веднага започва деятелна борба против страстите; от нея или заедно с нея веднага започва и вътрешна борба; по-нататък те взаимно се подкрепят и усилват - расте вътрешната, расте и външната; и обратно. Накрая, когато едната и другата укрепнат достатъчно, на човек му хрумват помисли за подвизи и дела с цел решително угасяване на страстите и отсичането им из корен. С големи подвизи и дела не бива да се захващаш нито сам, нито да съветваш други хора да правят това. Трябва да действаме лека-полека, постепенно израствайки и усилвайки се, за да бъдем в подем и да придобиваме мощ. В противен случай деянието ни ще прилича на нова кръпка върху стар плат. Желанието за подвиг трябва да излиза отвътре, както интуицията и усетът понякога посочват на болния сигурното целебно лекарство.

11. Мислената и деятелна борба против страстите е силна и сама по себе си. Но целият процес се развива много по-успешно, по-плодотворно и по-бързо, когато се извършва под ръководството на друг човек. Сам невинаги ще забележиш врага в мислената бран, невинаги ще съумееш да действаш против него и да запазиш ревността и решимостта за това, и най-важното - в единия и другия случай не можеш да имаш единен, предварително начертан план, за да воюваш по него. За сам човек е абсолютно невъзможно да направи това. Необходимо е някой да вижда отстрани и настоящето ни, и бъдещето ни. Затова трябва да считаме предаването на себе си на ръководител за най-доброто и сигурно средство за самопоправяне. Той ще прилага над нас и в нас същото средство - деятелно-мислената бран, но най-важното - по своя преценка, план, с виждане на целта, пътищата и отклоненията от тях. И така, ти, който желаеш и търсиш очистиране, измоли от Господа и намери отец ръководител, и като намериш, му разкажи всичко, което знаеш за себе си и което виждаш в себе си. После му се предай целия и вътрешно, и външно - предай му се като необработен материал, за да строи той от него дом на Господа, нов човек. След като постъпиш по този начин, вече нямай никаква грижа за себе си и безгрижно се укривай под ръката на отца. Нека те води накъдето и както иска, нека те кара да вършиш каквото, когато и където иска. От наша страна му дължим безпрекословно подчинение - неразмишляващо, вярващо, охотно - и пълно разкриване на съвестта си пред него или изповядване на своите помисли, желания, страсти, дела, думи - на всичко, което вършим и което се случва с нас. С това му се дава начин да вижда къде сме и в какво състояние е вътрешното ни устройство и му се дава повод, в съответствие с това, да ни дава съвети и да ни предписва дела. Откриването на помислите и подчиняването на отец са сигурни унищожители на страстите и победители на бесовете. Всеки път, когато се откриват помисли и после се изпълнява това, което е предписано по този повод, това е все едно почистване на рана и смяна на превръзка. Бързо действащо лекарство! Открилият се изхвърля навън всичко нечисто и чрез послушанието после взема чисто нов багаж, лечебна храна, чист сок - както някой изпива лекарство против повръщане и после се храни с хубава храна. Но най-важното е, че по този начин се отсича самият корен на страстите, а именно гордостта, "аз"-ът. Водещият бран все пак я води **сам** и по този начин, действайки против гордостта, той в същото време я храни. А при наличието на ръководител нашето "аз" със сигурност изчезва в неговата воля още в началото, а заедно с това и всички страсти губят опора и после вече настъпват и действат хаотично, безредно; но и тогава цялото им коварство бива надхитряно и става неуспешно посредством откриването на помислите. Общо взето това е изключително мощен начин за убиване на страстите и за бързо издигане към чистота. Всички опити на светиите сочат това; и примерите за това са безчислено множество... Необходимо е да отбележим още, че колкото по-скоро след обръщането човек намери и избере ръководител, толкова по-добре. Ревността е жива и е готова на всичко, и мъдрият управител какво ли не би направил с нея, особено когато още не е успяла да се сформира самодейност, която докарва инат, недоверие, възразяване, поправки... Боледуващият от тях, и след като си избере ръководител, трябва най-напред да бъде изцелен от него, за да постъпи в чина на добрия син, годен за възпитание. Беда е, когато душата свикне да върши всичко според своето разбиране и желание.

12. Накрая сам Господ извършва окончателното пречистване на целия ни състав, очистирането му като в огън. А именно: отвън - със скърби, отвътре - със сълзи. Не може да се каже, че те се появяват едва накрая, а преди това не ги е имало. Не, те започват още от самото начало и съпровождат човека във вид на различни неприятности и сърдечно съкрушение, и колкото повече човек израства, толкова повече те се усилват. Но в началото Господ ни ги дава, като ги допуска и сякаш благославя за наше добро обичайния ход на външните и вътрешните дела. А накрая Той нарочно ги устройва, дава сълзи, докарва скърби - или заедно, или едно

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

след друго, или ту едното, ту - другото, и дори при един човек едното, а при друг - другото. Скърбите са огън, сълзите са вода. Това е кръщение **с вода и огън**. Свети Исаак Сирин описва това като качване на кръст или окончателно разпване на външния човек. Този момент, както казват, е миг на огромно изпитание, подобно на онова, на което бил подложен Авраам, принасяйки сина си в жертва: в ума - мрак, в сърцето - безотрадната мъка, отгоре - очакване на гняв, отдолу - готов ад; човек се вижда загиващ, висящ над бездна. Едни излизат оттук тържествуващи, други падат и се връщат обратно, за да се изкачат отново на това възвишение. Преминалите това стъпало, като издигнали се на небето, вече не са земни, а са небесни, биват вземани от Божествения Дух и носени от Него, подобно на колесниците от видението на Иезекиил. Бог е Този, Който действа в тях. Състоянието им е непостижимо за мисълта. Хората го узнават само от опит, затова и преминалите през него не говорят за това; не е и полезно, а дори може да бъде и вредно.

Това е накрая. А дотогава, наред с другите способности, като изключително силно средство за очистване, трябва да бъдат усещани постоянни скърби и неприятности, устройвани от Бога, и дух на съкрушение, подаван пак от Него. По сила това средство се равнява на ръководител и при липса на такъв може достатъчно добре да го замести, и го замества при вярващия и смирен човек. Защото в такъв случай Сам Господ е ръководителят, а Той, без съмнение, е по-мъдър от човека. Свети Исаак Сирин подробно описва с каква постепенност Господ въвежда очиствания все повече и повече в очистителни скърби и как разпалва в него духа на съкрушение. От наша страна се иска само вяра в добрия промисъл и готово, радостно, благодарно приемане от Него на всичко изпращано. Недостигът на това отнема от скърбните случаи очистителната сила, не я пропуска до сърцето и дълбините ни. Това е по отношение на скърбите. А по отношение на съкрушението - внимателно опознаване на своите грехове, на своето разстройство, чрез наблюдение над себе си и над това, което се случва в нас, и после, често изповядване с искрено разкаяние и болка. Без външни скърби е трудно човек да устои против гордостта и самомнението, а без сълзи на съкрушение как ще се избави от вътрешния егоизъм на фарисейската самоправедност? Този, който няма скърбите, е считан от апостола за незаконороден (виж: Евр. 12:8). Тъй като те не са в наша власт, а в Божиите ръце, то, като се страхуваме да ги измолваме поради недоверие в собствените си сили и поради незнание дали ще устоим в тях, поне не бива да оставаме нехайни за сълзите. Това е в ръцете ни в по-голямата си част и не ни е забранено да се молим за него. И така, доколкото имаш способност и мъдрост, полагай усилие колкото се може по-често да се съкрушаваш пред Бога в разкаяние, падайки пред Него и молейки Го за помилване. Като види труда ти, Той ще ти даде и непрестанно съкрушение, и ако е нужно, изобилни сълзи, с които лицето на душата най-накрая съвършено ще се умие и ще се очисти. Благополучието трябва да води не до самонадеяност и самохвалство, а до страха, дали Господ вече не те е изоставил като ненужен, а оттам - и до по-силно желание за сърдечно съкрушение, което винаги е приятна на Бога жертва. Дори може да се каже: когато нямаш външна скръб, скърби вътрешно, защото Бог сякаш те призовава към това. Същевременно се случва и обратното - Сам Господ изпраща на този, който скърби външно, утешения - моменти на възхитителна радост, каращи го да забрави скърбите, излекуващи раните, при което тъгуването е и невъзможно. При това сълзи може и да няма - цялата работа е в чувстването на болка пред Бога за своите нечистоти.

Това са всички методи, с които биват унищожавани страстите в нас - било със собствения ни умнодеятелен труд, било чрез ръководители, било от Самия Господ. Вече отбелязахме, че без мислена вътрешна борба външната не може да бъде успешна. Трябва да кажем също и за борбата под ръководство, а също и за промислителното очистване. Следователно вътрешната борба трябва да бъде непрекъсната и неизменна. Прилагана самостоятелно, тя не е много силна; но когато тя липсва, всички други са бездействени, не са от полза. И подвижници и страдащи, и плачещи, и послушници са загивали и загиват от недостиг на вътрешна борба или на пазене на ума. Ако заедно с това припомним и казаното по-рано за вътрешния позитивен труд, а именно, че той е целта и в него е силата на външния, то значението на вътрешния труд ще се разкрие с цялата си сила и за всекиго ще бъде ясно, че той е източникът, основата и целта на цялото подвижничество. Целият ни труд може да бъде описан накратко така: като се събереш в себе си, издигни духовното съзнание и жизнена дейност и в това настроение постъпвай в съответствие с описания външен труд, воден от ръководител или от Промисъла; но заедно с това със строго и напрегнато внимание наблюдавай и следи всичко възникващо в теб. Щом се роди страстно надигане, гони го и поразявай, и мислено и деятелно, без да забравяш да разпалваш в себе си дух на съкрушение и болка за греховете.

Към това трябва да бъде насочено цялото внимание на подвижника, та като се подвизава, да не се разсейва и кръстът на помислите му да бъде вързан или препасан. Ходенето с такова пребиваване в себе си и пазене

3. Правила на борбата със страстите или принципи на самопротивенето

е трезвено ходене, а науката за него е науката на трезвението. Сега е ясно защо всички подвижници са считали за най-главна между всички подвижнически добродетели добродетелта на трезвението и са считали нямащия я за неплоден. Затова то трябва да бъде отбелязано специално. За него вече стана дума, но това е само началото. По-горе говорихме за него, за да покажем, че не трябва да пристъпваме към дейността на самопротивене или самопринуждаване по друг начин, освен отвътре, или по-добре да кажем, че трябва да ходим в нея, след като се установим в себе си. Сега ще изберем същия пункт за издигане нагоре, защото там е целта, а външното подвизаване е само средство. Тоест, трябва да покажем същественото влечение на подвизаващия се дух към Бога, условията за по-бързо приближаване до Него и състоянието на приближения или по-добре да кажем, на годния за това, тъй като самото приближаване е от Бога.

4. Начало на издигането към живо Богообщение

След като се установи в себе си, обърналият се насочва цялата сила на ревността си към дела на очистване на себе си от нечистотии и страсти, към освобождаване на своите сили и укрепването им в Богоугодна дейност. Тази работа поглъща цялото му внимание, всички трудове и цялото му време. Според степента на приучване към тази дейност и, заедно с това, на привеждането в ред и организирането на вътрешното си състояние, той естествено все повече и повече влиза в себе си, събира се и поставя начало на постоянно пребиваване вътре в себе си. Влизането в себе си е целта на началното подвизаване.

В същото време, през което човек започва да се установява в себе си, малко по малко пред него започва да се разкрива главната цел, към която той трябва да се стреми и която преди това сякаш се е скривала зад множеството дела. Но и от само себе си е естествено, според степента на отдалечаване от областта на страстите, да изпъкне главният стремеж и влечението на нашия дух, заради разширяването на чиято сфера се предприема и целият труд. Тази цел и стремеж е влечението към Бога като към върховно благо. То е възможно, при условие че човек усеща сладостта на живота в Бога или вкусването - колко благ е Господ и не се появява веднага. В началото човек е обзет от страх - той служи като роб, поради дълг, по задължение, което е осъзнал в момента на пробуждането. После страхът намалява и без да изчезва, отстъпва място на насладата от служенето на Господа, на усещането на приятност от това. Проява на всичко това е появата на първото съживяване на душата за Бога, съзиране на светлата си цел. Когато това влечение се появи, то вече започва да расте от само себе си в същия порядък, сред който се е родило. Не бива обаче само да го чакаме, а сами да не правим нищо за него - не, човек трябва да действа по определен начин, за да спомогне за побързото му разкриване. За това ще помогне най-вече вътрешното положително подвизаване. Но и всички дела, извършвани така, доколкото бъдат извършвани, без да се излиза от вътрешното пребиваване могат да окажат помощ на това влечение, да го отглеждат и укрепват, с очакване на всичко от Бога и с обръщане на всичко в слава Божия. Това трябва да бъде духът на целия горепосочен труд, в противен случай той ще остане безплоден и което е важно, човек не ще може да понесе тежестта му без тази вътрешна сила, влагана в него. Така предишните подвизи могат да развият влечението към Бога; но трябва да ги насочваме към онова особено вътрешно настроение, което трябва да имаме, подвизавайки се в тях.

Издигане към Бога

Издигането на ума към Бога, или влечението към Него, се формира в зависимост от степента на укрепване на вътрешното занимание. То се заражда в тях като семе и зрее върху него като на почва. Затова, като пазим това вътрешно дело, за да възбудим по-бързо влечението към Бога, при това още е необходимо:

1. Да придобиваме навик да ходим с ума си пред Бога. Нека човек да се стреми непрестанно да вижда Бога, сякаш е от дясната му страна (виж Пс. 15:8), и да се издига до чувството, че и Бог го вижда. Придобиването на навик в това е врата към Бога, отваряне на небето за ума.
2. Да вършим всичко за слава Божия и в нищо - нито извън нас, нито вътре в нас - да нямаме за цел нищо друго, освен тази слава. Тя трябва да бъде мярката на начинанията ни и да поставя своя отпечатък върху тях.
3. Да правим всичко след осъзнаване на Божията воля за това, да постъпваме според тази воля и да ѝ се подчиняваме, и от цялата си душа да ѝ се покоряваме във всичко. Постъпването според Божията воля обхваща всичко произлизащо от човека, а покорността спрямо нея обхваща всичко случващо се с човека. Каквото и да правиш, старай се да видиш, че Бог иска от теб това дело. Каквото и да срещнеш, приеми го като от Господнята ръка. Човек, предмет, случка, радост, скръб - приемай всичко с радост, покорявай се на всичко с желание, мир, услаждане, въпреки че може да ти е противно.

Чрез тези духовни занимания умът все повече и повече ще проглежда за Бога и ще укрепва в Боговиждането - ще привикне да стои с ум в гледане на Бога и на Неговите безкрайни съвършенства. В повечето случаи

4. Начало на издигането към живо Богообщение

това виждане се дава по време на молитвено стоене пред Бога и зрее чрез него. То е начало на издигането към живо Богообщение.

Едновременно с Боговиждането се появява и се усъвършенства благоговейното поклонение на Бога с дух, когато той, с болезнено призоваване на Бога, пада пред Него в самоунижение, като твар, но не с болезненото чувство, че е тъпкан и отхвърлян, а със съзнанието, че е приеман, милван и обсипван с щедрости.

В резултат на това ще се появят неудържими влечения навътре и грабване към Бога.

Стремежът към Бога е целта. Но в началото той е само намерение, търсене. Трябва да направим този стремеж реален, жив, като естествено влечение, сладостен, желаещ, неудържим. Само такава влечение показва, че ние сме в своето звание, че Бог ни приема, че вървим към Него. Когато желязо бива привлечено към магнит, това означава, че магнитната сила го докосва. Същото е и в духовно отношение - само тогава се вижда, че Бог ни докосва, когато е налице този жив стремеж, когато духът, пренебрегвайки всичко, се устремява към Бога, бива грабван. В началото това го няма - ревностният човек изцяло е обърнат към себе си, макар и заради Бога; но този поглед към Бога е само мислен. Господ още не му дава да Го вкуси, а и човекът е неспособен, понеже е нечист. Той служи на Бога, без да Го е вкусил. По-късно, според степента на очистиране и на поправяне на сърцето, започва да усеща сладост в богоугодния живот, върви с любов и желание в него - този живот става негова услаждаща го стихия. Душата започва да се отдръпва от всичко, като от студ, и я тегли към Бога, Който я стопля. Начатъци от това привличане се полагат в ревностния дух от Божествената благодат. Чрез нейното осеняване и ръководство това влечение зрее сред горепосочения ред, от който се подхранва, дори без знанието на самия подвижник. Белезите на това раждане са: желано, тихо, ненапрегнато пребиваване в себе си пред Бога, придружавано от чувство на благоговение, страх, радост и така нататък. По-рано на духа му е било тясно да стои в себе си, а сега сам се разполага там и стои неотлъчно. Радостно му е да бъде там сам с Бога, отдалечен от другите или без внимание към нищо външно. Той намира в себе си Божието царство, което е *мир и радост в Светаго Духа* (Рим. 14:17). Това потапяне в себе си или потапяне в Бога се нарича умно безмълвие или грабване към Бога. То е преходно, но трябва да го направим постоянно, защото това е целта. **Бог е в нас, когато нашият дух е действително в Бога**, тъй като това не е въображаемо общуване, а живо, безмълвно, откъснато от всичко потапяне в Бога. Както слънчевият лъч отнася капката роса, така и Господ грабва духа, щом се докосне до него. *Духът ме взе* - казва пророкът. Мнозина светии постоянно са били в състояние на грабване при Бога, а върху други Духът е слизал временно, но често. Така и се зачева, зрее, и се усъвършенства това влечение или влизане в Бога от Божествената благодат в този, който търси Бога искрено, добросъвестно, усърдно.

Съществено условие за това е очистирането на сърцето за приемане на привличащия Бог: *чистите по сърце ще видят Бога*. Затова всички посочени досега подвизи, упражнения и дела са необходима, задължителна подготовка за това. Само че всички те трябва да бъдат извършвани правилно и с насоченост именно към това. Главното тук е **опазването на сърцето**; хранилището на ревностния дух е вътре; условие за действеността на подвизите, упражненията и делата е те да идват отвътре; успехите в борбата идват само отвътре; най-добрият начин да се образува влечение към Бога е вътрешният. Следователно **вътрешният труд е централният източник на духовен, истински християнски живот**. Затова светите отци поставят само него като единствен път към съвършенство. *Бъдете трезви, бъдете бодри, бъдете будни и се молете* - казва Господ. Трезвението или пазенето на сърцето е главният подвиг. При светите отци всичко е насочено към него - всичко е в сърцето, тъй като каквото е в него, това е и в действителност.

А решителната крачка в издигането към Бога, самото преддверие на Богообщението, е пълното предаване на себе си на Него, след което Той е вече който действа, а не човекът. В какво е цялата сила или какво търсим? - Богообщение, тоест това, Бог да се всели в нас и да започне да живее в нас, да се облече с нашия дух, Той да направлява и разума, и волята, и чувствата ни, така че каквото искаме и каквото вършим да бъде Негово дело (Фил. 2:13), Той да върши всичко във всички, а ние да станем като Негови оръдия или движени от Него и в помислите, и в желанията, и в чувствата, и в думите, и в делата. Това търси Господ, Владетелят на всичко, понеже Той сам върши всичко в тварите чрез тях самите. Същото трябва да иска и осъзналият се дух.

Условието за това Боговселяване и възцаряване в нас или приемане на Божието вседействие, е **отричане от своята свобода**. Свободната твар, по свое съзнание и решение действа сама от себе си; но това не

бива да бъде така. В Божието царство не трябва да бъде оня, който действа сам, но този, при когото във всичко действа Бог; а това не ще стане, докато свободата действа самостоятелно - тя отрича и отхвърля Божията сила. И това упорство спрямо Божията сила ще престане едва тогава, когато нашата свобода или самостоятелната ни своя волна дейност падне и се преклони пред Него и когато човекът решително произнесе молбата: "Ти, Господи, върши в мен каквото искаш, а аз съм и спял, и слаб".

Именно в този момент Божията сила влиза в духа на човека и започва своето вседействие. И така, **условието за вселяването на Бога в нас е решителното предаване себе си на Бога.**

Това предаване е най-вътрешният, най-съкровен акт на нашия дух, мигновен, както всички други, но не се постига мигновено, а зрее постепенно, по-продължително или по-кратко, според умението и благоразумието на подвижника-християнин. Началото му се поставя при първоначалното обръщане, тъй като там каещият се, давайки обет, непременно казва: "Ще избягвам злото и ще върша добро. Само Ти, Господи, не ме лишавай от своята благодатна помощ". С тази нагласа той поема по пътя на подвижничеството и действа ревностно в него, с очакване да получи Божията помощ. Но е явно, че тук отпред върви неговата ревност, а Божието действие идва след нея. Това е необходимо и поради настроението на начинаещия, и поради Божието намерение. Начинаещият иска да се потруди за Господа, да Му послужи - и се труди. По този начин у него се образува блага надежда и своеобразна смелост да гледа към Бога. Но е очевидно, че това не бива да остане така. Необходимо е човек да последва Божието влечение, като угаси самочинното усърдие. Следователно човек не бива да остава в първото си настроение, а "без да намалява своята ревност, трябва да се подчини на Бога, да се остави да бъде воден от Неговата десница, да се приучи да следва Неговите внушения и влечения. Тайно се намеква за това, когато Господ казва на Петър: *Когато беше по-млад, сам се опасваше и ходеше, където си щеше; а кога остарееш, (...) друг ще те опаше и поведе, където не щеш* (Иоан. 21:18). В началото човек сам проявява усърдие, а после казва: "Сам Ти, Господи, по който начин знаеш, устрой моето спасение. Ще ходя като свързан натам, накъдето заповядаш". Това е и актът на решително предаване на себе си на Бога. Първият начин на действие - т.е. самочинната ревност, е така благовиден и прекрасен - колко много плодове! Затова човек може да се привърже завинаги към него. Но трябва да се бои от това, защото то ще бъде все едно да се поти над неблагодарна земя - много пясък и камъни, а няма жизненост. Трябва да се стараем да се отдалечим от нея и да преминем към Богоотдаденост. Наистина, тя и сама може да расте по време на първото подвизаване, но трябва да следим този растеж и да спомагаме за него, или по-добре да кажем, да приемаме образуващото се и растящото. Всъщност и тогава действащият е Бог, тъй като без Него сме нищо; но човек казва: "Аз избрах, исках, трудих се, и Бог помогна". И искането и изборът, и трудът също са добри дела и, следователно, Божии; но на човек, уписан в грижи и усилия, му се струва, че това е негова сила. Затова извършващият се вътре в нас преход от ревност към ревностна Богоотдаденост не е нищо друго, освен разкриване и явяване пред нашето съзнание на Божието действие в нас или в устройването на нашето спасение и очистване. Ревностният бива вразумяван относно това от чести неуспехи, въпреки цялото си усилие, от неочаквани и големи успехи, без да е полагал кой знае какви усилия, от особено вразумителни грешки и падения, като отстъпления на благодатта. Всички те довеждат човека до мисълта и вратата, че той е нищо, а Бог и Неговата всесилна благодат са всичко. Това е последната точка от подготвителния курс за предаване себе си на Бога. То не е възможно по друг начин, освен когато човек почувства, че е нищо. От своя страна човек може да приложи следното: разглеждане на протичането на дела и събития, за да види Божията сила в тях; задълбочаване със силна вяра в условията за оправдание, до зова: *По който начин знаеш, спаси ме*, виждане на безбройното множество врагове, скриването на пътя, мрака пред лицето, неизброимостта на отклоненията от пътя, съкровенността на Божиите съдби. Тази мислена подготовка получава голяма сила от деянието, а именно: раздаване на цялото си имущество, предаване на себе си на всеобщо поругание (при юродството), затвор, пустинничество. Това са такива житейски обрати, след които човек няма накъде повече да се обръща, освен към Бога. Такива хора се хвърлят направо в Божиите ръце и биват приети от Него. В това отношение е неоченима помощта на ръководителя, ако той, невидимо за ръководения, го поставя при такива обстоятелства, от които само невидима Божия помощ може да го освободи. Древните отци са казвали: "На послушниците трябва да се доставят венци". Това чувство за собственото нищожество и предаването на себе си на Бога се формират най-добре чрез непрестанни скърби, и особено чрез извънредните, изпращани от Бога, кръстове, за които споменахме по-горе.

Който е предал себе си на Бога или се е удостоил с този дар, започва да бъде движан от Бога и да пребъдва в Него. Свободата не се унищожава, а съществува, тъй като самопредаването не е окончателен, утвърден акт,

а непрестанно се повтаря. Човек се хвърля в Божиите ръце и Бог го взема и действа в него или чрез неговите сили. В това се състои истинският, божественият живот на духа ни. Хвърлящият се в Божиите ръце получава от Бога и действа с това, което получава. Това е жив съюз, живот в Бога, установяване в Него с цялото си същество - с мисъл, сърце, воля. То се появява след самопредаването. Но понеже самопредаването расте постепенно и още от момента на първата ревност по Бога, то, заедно с това, не може да не израства и приемането от Бога и пребиваването в Него. И наистина е така - то израства само. Но все пак и от наша страна трябва да има нещо, което да му съдейства или да спомага за по-бързото му съзряване. Попрището на Богообщението, областта, в която то се образува и действа, е умната духовна молитва... Молещият се пребивава в Бога и, следователно, е твърде готов и способен за това и Бог да започне да пребивава в него. Но тази молитва не е като молитвословието; това е особено духовно действие, не толкова ръководено, а по-скоро зреещо неусетно и за ръководения, и за ръководещия. В нея, може да се каже, е последният предел на правилата на подвижничеството. Защото, когато тази молитва започне да действа и укрепне, Бог е едно с нашия дух. И правилата засягат само наченките ѝ; а това, което става в нея след усъвършенстването, е скрито, става невидимо - както Моисей зад облака.

Живото Богообщение се извършва в състояние на безмълвие, довеждащо до безстрастие

У когото са започнали да се появяват тези неволни влечения и грабвания към Бога, и особено у когото са започнали да действат пълното предаване на себе си на Бога и непрестанната молитва, е готов и способен да влезе в безмълвие. Само той има сили да понесе този подвиг и да го упражнява с плод. Невъзможно е някой да задържи такъв в общежитие и в съжителство с други хора.

Какво гонело Арсений Велики от хората? Вътрешното влечение към Бога. "Обичам ви - казвал той, - но не мога да бъда едновременно с Бога и с хората". "Истинският безмълвник - казва Иоан Лествичник, - като не желае да се лиши от Божията сладост, така се отдалечава от всички хора, без ненавист към тях, както другите усърдно се сближават с тях".

Преписваме необходимото за разбиране на безмълвието от 27-о слово на "Лествица"-та:

"Има външно безмълвие, когато някой се отдели от всички, живее сам; а има и вътрешно безмълвие, когато някой пребивава в духа си сам с Бога не напрегнато, а свободно, както гърдите дишат и окото вижда свободно. Те съществуват едно до друго, но първото не може да съществува без второто. Затова същински безмълвник е онзи, който се мъчи да задържи безтелесното същество - душата си - в границите на телесния дом. Нека килята на безмълвника да затваря в себе си неговото тяло, а то да има в себе си жилище за разума.

Не ще усети влечение към безмълвието този, който още не е вкусил Божията сладост; а тази сладост не ще вкуси този, който още не е победил страстите. Този, който боледува от душевна страст и се опитва да се занимава с безмълвие, е подобен на човек, който е скочил от кораб сред морето и мисли безопасно да достигне до брега на дъска.

Никой от онези, които са подвластни на раздражителност и превъзнасяне, лицемерие и злопаметност, да не дръзва някога да види и следа от безмълвие, за да не си изгуби ума.

Вкусилият Божията сладост се стреми към безмълвие, за да се насища ненаситно от него, без всякакви препънки, и непрестанно да разпалва в себе си огън от огън, желание от желание, копнеж от копнеж. Затова безмълвникът е земен образ на ангел; върху листа на копнежа чрез ръкописанието на усърдието той е освободил молитвата си от леност и нехайство... Безмълвник е онзи, който духовно вика: *Готово е сърцето ми, Боже!* (Пс. 56:8). Безмълвник е онзи, който казва: *Аз спя, а сърцето ми бди* (Песен на песн. 5:2 - слав.).

По този начин цялото занимание на безмълвника е да бъде насаме с Господа, с Когото беседва лице в лице, както любимците на царя му говорят на ухо. Това сърдечно занимание бива оградено и охранявано

4. Начало на издигането към живо Богообщение

от друго - от пазене на безметежността на помислите. Благочинието на помислите и неукрадната мисъл за божественото представляват същността на безмълвието и грижа за него. Като застанеш на високо място, наблюдавай, ако умееш, и тогава ще видиш как и кога, откъде, колко и какви крадци искат да влязат и да откраднат гроздето от лозето. Когато този страж се умори, тогава става и се моли, а после пак сяда и с ново мъжество се залавя за първата работа.

Възлюбилите блаженото безмълвие имат заниманието на ангелските сили и подражават на техния начин на живот. Те не ще се наситят във вечни векове, възхваляйки Твореца. Така и издигналият се на небето на безмълвието не ще се насити, възпявайки Създателя.

Но не е възможно да придобием нито неленостна молитва, нито ненарушимо пазене на сърцето, ако в сърцето ни предварително не се е установило пълно безгрижие. Невъзможно е непридобилият последното да се упражнява с разума си в първите две, както е невъзможно ненаучилият азбуката да чете. "Малкият косъм смущава окото и малката грижа погубва безмълвието". Който желае да представи пред Бога чист ум и се смущава с грижи е подобен на човек, който здраво е оковал нозете си и се опитва да върви бързо. Затова истинското безмълвие започва след предаване на себе си на Бога и утвърждаване в сърцето на дълбока убеденост в Неговата грижа за нас.

Само тези, които са се съчетали с безмълвието с цел наслаждаване на Божията любов, с цел утоляване на жаждата за тази любов, бидейки привлечени от нейната сладост, са истински безмълвници. Такива, ако упражняват безмълвието с разум, скоро започват да вкусват и плодовете му, които са: невъзмутим ум, очистена мисъл, грабване към Господа, ненаситна молитва, неокрадима стража, постоянни сълзи и така нататък.

По този начин към безмълвие ни влече вътрешното влечение към сладостно стоене пред Бога; пътят към него се проправя от очистването от страстите чрез всички подвизи, чрез които в нас се укрепва доброто и се премахва злото; непосредственото преддверие към него е предаването на себе си на Бога, съчетано с безгрижие; същината му е несмутимо от нищо молитвено стоене пред Бога с ума в сърцето, от което се добавя огън към огън.

Горенето на духа от Божието докосване окончателно очиства човека и го издига до състояние на безстрастие. В този огън естеството ни се претопява като неочистен метал в пещ и става блестящо от небесна чистота, правеща го готово жилище за Бога.

Така безмълвието неминуемо стои на пътя към живото Богообщение, ако невинаги като определен начин на подвижническо житие, то винаги като състояние, при което събраният и вглъбен в себе си дух бива издиган от огъня на Божествения Дух до серафимска чистота и пламтене по Бога и в Бога.

Този огън се внедрява в момента на обръщането и започва да действа едва след като човек даде обет и започне да се труди; но това е начална топлина, която ту се появява, ту се скрива. Тя действа през цялото време на труда над очистването на сърцето; в противен случай човек не ще понесе тези трудове. Но по това време тя не може да прояви цялата си сила поради студа на страстите, които все още доминират в човека. Тя се проявява едва когато страстите замлъкнат. Първата топлина прилича на горене на сурови и мокри дърва, а втората - на горенето на същите дърва, след като огънят ги изсуши и проникне в целия им състав. Според друго сравнение, първата топлина прилича на онази, която се получава при вода, съдържаща още неразтопен лед - има топлина, но водата не завира и не ще заври, докато ледът не се стопи. А когато ледът се разтопи, топлината прониква в цялата водна маса, нагорещява я все по-силно и по-силно; от това водата кипва и се пречиства. Ето на това прилича втората топлина. Последните два начина на действие на огъня са подобие за действието на духовното горене на най-високите степени на християнско съвършенство, издигащо до съвършена чистота и безстрастие. Веществото на страстите, бидейки изсушавано от Божествения огън, се изтребва; а според степента на изкореняването на веществото и очистването на душата се отдалечават и страстите¹.

Значението на безстрастието, според посоченото в Слово 29 на "Лествица", е следното.

¹"Лествица", сл. 26, гл. 63.

Безстрастието е възкресение на душата преди възкресението на тялото.

Под възкресение на душата трябва да разбираме излизането от ветхостта, или по-точно, когато произлезе новият човек, в когото няма нищо от ветхия, според казаното: *Ще ви дам ново сърце и нов дух ще ви дам* (Иез. 36:26).

Това пълно и същевременно винаги растящо съвършенство на усъвършенствалите се в Господа така осветява ума и го грабва от веществото, че често от живота в тялото в изпълнение го издига на небето към съзерцание.

Безстрастие е показал апостолът, като написал: *ние имаме ум Христов* (1 Кор. 2:16). Безстрастие е демонстрирал и онзи сириец - подвижник, който викал към Бога: "Намали у мен вълните на Твоята благодат!" (св. Ефрем).

Безстрастният към всички неща, които възбуждат и подхранват страстите, е станал толкова безчувствен към тях, че те не пораждаха у него никакво действие, макар и да се намират пред очите му. Това е така, защото той целият е съединен с Бога. Влиза в публичен дом - и не само не чувства движение на страстите, но и довежда блудницата до чистота и подвижнически живот.

Който се е удостоил да придобие такова устройство, той още тук, облечен в тленна плът, става храм на Живия Бог, Който го ръководи и наставлява във всички думи, дела и помисли. И тъй, поради вътрешното просвещение, познава Господната воля, сякаш чува някакъв глас, и бидейки по-високо от всяко човешко учение, казва: *"Кога ще дойда и се явя пред лицето Божие!"* (Пс. 41:3) Защото не мога повече да понасям действията на копнежа за него, но търся онази безсмъртна красота, която Ти ми дари, преди да изпадна в тление. Но защо да говоря още! Безстрастният вече не живее за себе си, а *Христос живее в него* (Гал. 2:20), както каза онзи, който се подвизаваше с *добрият подвиг*, пътя свърши и православната вяра опази" (срв.: 2 Тим. 4:7).

Безстрастието е небесният дворец на небесния Цар.

И ето го най-сетне Богообщението и Боговселяването - крайната цел на търсенето на човешкия дух, когато той е в Бога и Бог е в него. Изпълнява се най-после благоволенieto на Господ и Неговата молитва, както Той е в Отца и Отец е в Него, така и всеки вярващ да бъде едно с Него (виж: Иоан. 17:21). Изпълнява се утешителното Му уверение, че който спазва словото Му, Неговият *Отец ще го възлюби* и Те ще дойдат и *жилище у него ще направят* (Иоан. 14:23). Изпълняват се апостолските думи за умрелите с безстрастие, че животът им е *скрит с Христа в Бога* (Кол. 3:3). Такива са *храм Божий* (1 Кор. 3:16) и *Божият Дух живее в тях* (Рим. 8:9).

Достигналите до това са Божии довереници и състоянието им е също като състоянието на апостолите, защото и те познават във всичко Божията воля, чувайки сякаш някакъв глас, и те, съединили напълно чувствата си с Бога, тайно биват научавани от Него на словата Му. Това състояние е белязано от пламъка на любовта, за която те с дръзновение уверяват: *Кой ще ни отлъчи от любовта Божия?* (Рим. 8:35) А любовта е подателка на пророчество, причина за чудотворства, бездна от просвещение, извор на Божествен огън, който колкото повече тече, толкова повече разпалва жажда в жадния.

Доколкото това състояние е плод на безмълвието, когато то се преминава с разум, то не всички безмълвници биват оставяни от Бога завинаги в безмълвие. Тези, които достигат чрез безмълвие до безстрастие и чрез това биват удостоявани с преискрено Богообщение и Боговселяване, биват извеждани оттам, за служение на търсещите спасение и им служат, просвещавайки, ръководейки, чудотворейки. И Антоний Велики, както и Иоан в пустинята, чул глас в безмълвието си, който го извел да се потруди в ръководство на другите по пътя на спасението - и плодовете на трудовете му са известни на всички. Същото се е случило и с мнозина други.

На земята не познаваме по-високо от това апостолско състояние.

Тук е и краят на обзрението за порядъка на Богоугодния живот ².

²Желаещите да знаят за последните степени на християнското съвършенство нека да четат св. Исаак Сирийски, "Лествица" и "Добротолюбие".